

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Etnologie

Diplomová práce

Bc. Karel Lachman

Kalmyci a Rusko

Kalmyks and Russia

Praha 2015

Vedoucí práce: prof. Leoš Šatava, CSc.

Poděkování:

Rád bych poděkoval Univerzitě Karlově a Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy za možnost vycestovat s jejich podporou na semestrální studijní pobyt do Moskvy. Bez tohoto pobytu by pravděpodobně k sepsání této práce nikdy nedošlo.

Dále chci vyjádřit dík svému moskevskému spolužáku Jaroslavu Sommerovi, který mi poskytl zálohu mého fotografického archivu z cesty po Kalmycku poté, co jsem o své zálohy přišel kvůli poruše počítače.

V poslední řadě děkuji svému školiteli, prof. Leoši Šatavovi CSc. za neocenitelný přístup.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V..... Dne.....

Podpis

Anotace:

Předkládaná práce je pojímána jakožto průřezová studie mající za úkol postihnout historický vývoj společenských formací postavených na kalmyckém etnickém základě a jejich vzájemné vztahy s ruským státem. Vzhledem k tomu, že obě vyznačené entity, jak kalmycké etnikum, tak i ruský stát, doznávaly v průběhu času značných objektivních změn, uchyluje se práce ve značné míře k diachronní analýze tématu. Souběžně s diachronním přístupem je aplikována i metoda synchronní, a to především s ohledem na legitimizační strategie, zdůvodňující účast současné Kalmycké republiky v sestavě Ruské federace. Po metodologické stránce se práce opírá vedle krátkodobého pobytu v Kalmykii a rozhovorů s Kalmyky žijícími na území České republiky především o odbornou, zejména ruskojazyčnou literaturu.

Klíčová slova: Kalmycko, Kalmycká republika, Kalmykové, kalmycko-ruské vztahy, Kalmycký chanát, kalmycká autonomie

Annotation:

The presented paper is supposed to be an overviewing study covering the historical development of social formations built up on Kalmyk ethnic background and its relations with Russian state. Taking into consideration, that both Russian state and the Kalmyk ethnic group have undergone significant modifications during its historical development, the paper mainly recourses to diachronic analysis of the topic. Simultaneously with the diachronic approach is also applied the synchronic one, primarily with respect to the strategies of legitimization justifying the participation of the Kalmyk Republic in the Russian Federation. From the methodological viewpoint, the paper is based on short-time stay in Kalmykia, interviews with Kalmyks residing in Prague and Russian bibliography.

Keywords: Kalmykia, Kalmyk Republic, Kalmyks, Kalmyk-Russian relations, Kalmyk Khanate, Kalmyk authonomy

OBSAH

I. Úvod.....	6
1. Obeznamnost s tématem v českém prostředí.....	8
2. Cíle práce a teoretické uchopení.....	11
3. Kontext studia kalmyckého fenoménu.....	14
4. Hledisko diskurzu.....	17
II. Historicko-geografické souvislosti.....	20
III. Rané dějiny Kalmyků – Ojraté.....	23
IV. Kalmyci a carské Rusko	28
1. Ruský stát v době příchodu Kalmyků.....	29
2. Vstup Kalmyků do struktury ruského státu.....	34
3. Kalmycký chanát v ruském státě.....	45
4. Kalmyci v carském Rusku po zániku chanátu.....	51
V. Kalmyci a sovětský stát.....	54
1. Revoluce a politika raného sovětského státu.....	54
2. Období druhé světové války a masové deportace.....	62
3. Poválečná rehabilitace.....	68
VI. Kalmyci a postsovětské Rusko.....	71
1. Perestrojka.....	72
2. Kalmycko učinilo volbu.....	75
3. Shrnutí současné kalmycké situace.....	80
VII. Závěry.....	84
VIII. Přílohy.....	88
IX. Literatura a zdroje.....	91

I

ÚVOD

Základní kameny této práce byly položeny v roce 2012, během studijního pobytu v Moskvě, na Institutu ruského jazyka A.S. Puškina. V této době jsem využíval volné chvíle k cestování po evropské části Ruské federace v zájmu nasbírání co možná nejpestřejšího materiálu z první ruky, vypovídajícího o reáliích ruského života. Takovým způsobem došlo během jedné z cest po jižním Rusku skrze návštěvu Kalmycké republiky i k prvním námluvám s kalmyckým tématem.

Před touto cestou jsem v rámci studia o Kalmycku pochopitelně disponoval základními informacemi, jako například, že Kalmycko je jedinou oblastí Evropy (v jejím současném geografickém pojetí), jíž obývá sice nepočetné, nicméně autochtonní budhistické etnikum, hovořící do jisté míry stále vlastním jazykem a vycházejícím ze západomongolského základu a že svou fyziognomií jsou Kalmyci spjatí spíše s asijskými etniky, než s Rusy.

Záměrem cesty do Kalmycka bylo tyto povrchní znalosti podstatně prohloubit, k čemuž nakonec došlo na přelomu května a června roku 2012, během cesty mezi Astrachaní, Elistou (hlavním městem Kalmycké republiky), Volgogradem a Voroněží. Právě realie cesty s jejími peripetemi nakonec vedly k učinění definitivního rozhodnutí se tomuto tématu věnovat podrobněji v diplomové práci. Oproti očekávání totiž vyplynulo, že je Kalmycko poněkud izolovanější a méně probádané, než by se v dnešní době¹ dalo předpokládat, což podnítilo badatelský zájem spojený s touhou zprostředkovat více informací české odborné veřejnosti. Pro dokreslení je na místě tuto skutečnost podložit uvedením několika momentů, které se během cesty odehrály.

Skutečnost, že Kalmycko není cizinci příliš hojně navštěvováno, naznačila naší evropské šestičlenné skupině, v níž jsem cestoval, již komplikace se zakupováním jízdenek na trase Astrachaň – Elista, kdy pracovníci astrachaňského autobusového nádraží zpočátku odmítli prodat skupině jízdenky do Kalmycka. Oficiálním zdůvodněním přitom byla nejistota personálu ohledně legality cestování cizinců do Kalmyckého hlavního města, a to zkrátka proto, jak zaznělo, že neměli zkušenost s prodejem jízdenek cizincům. Vše vyřešilo

¹ Narážím zde na residuální, ovšem velice silně zakořeněnou modernistickou představu, že poznání a informovanost jsou jakýmsi samovolným procesem kumulovány postupem po časové ose společenského vývoje, a současně, že je tato informovanost distribuována mezi širokými společenskými vrstvami, tedy že společnost je postupem času jako celek informovanější.

až vyzvané vedení autobusového nádraží, které prodej lístků schválilo. Podobná událost se odehrála i v kalmyckém hlavním městě Elistě. Skupina totiž byla bezprostředně po vystoupení z autobusu zadržena místní policií, která má, jak je v Ruské federaci obvyklé, v hale autobusového nádraží svou služebnu. Oficiálním důvodem byl přitom opět fakt, že jsme cizinci.

Došlo k prohlídce zavazadel, z bezpečnostních důvodů, jak nám bylo vysvětleno, byly kalmyckou policií dokonce otevřeny a ochutnány nápoje, které jsme s sebou vezli. Byli jsme vystaveni sledu otázek majících osvětlit důvod našeho příjezdu do Elisty a byli jsme povinni se zapsat do knihy zahrnující seznam všech cizích státních příslušníků, přicestovavších přes autobusové nádraží do Elisty. Vzhledem k našemu překvapení nad probíhající kontrolou bylo ovšem přítomnými policisty vysvětleno, že opatření má bezpečnostní charakter, pro případ, že by se nám během pobytu něco přihodilo. Dále následovala sada otázek, z nichž některé nabíraly až poněkud úsměvný charakter, zejména proto, že policie nebyla přístupna jednoduchým pokusům o vysvětlení, a sice, že jsme obyčejní studenti moskevského institutu, kteří chtějí poznat část Ruska, například: „Když jste všichni z Evropy, tak proč máte různé barvy pasů?“², popřípadě otázka mířená na českou část skupiny: „Vy jste Češi, tak jak je možné, že u sebe nemáte žádné pivo?“

Zpočátku jsem vnímal popisované události spíše jako svého druhu cestovatelské kuriozity, ovšem po hlubším zamyšlení nebylo možné si neklást otázky, jako například, kolik českých policistů vlastně má být elementární představu o tom, že Rusko je vlastně federací, byť je tato skutečnost jasně deklarována již názvem státu, a to složenou z desítek subjektů (k dnešnímu dni dokonce z 85³), majících různé historické osudy, kulturní pozadí, zásadně se lišící rozlohy, počty obyvatel, náboženství a představy o své identitě? Přestože pravděpodobně neexistují výzkumy, které by mohly empiricky doložit podobnou statistiku (minimálně se nepodařilo je dohledat), nejsem schopen věřit tomu, že jich bude zásadní podíl na celku. A přesto jsme byli kolektivně překvapeni, když elistský policista nebyl informován o tom, že Evropa přece není jedním státem, kde by opravdu bylo logické očekávat, že by měli všichni občané mít pasy stejného stříhu. Vždyť „Evropa“, jak zaznělo z úst policisty, ač by bylo přesnější hovořit o Evropské unii, dokonce není oficiálně vzato ani konfederací. Kriticky vzato, v čem se liší předsudky průměrného občana Ruské

2 Ve skupině byli přítomni občané České republiky, Slovenské republiky a Maďarska.

3 Se započtením Krymu a Sevastopolu. Viz ВЬЮНОВ, МАНЬКО, ЧУДНОВА (eds.). *Россия на рубеже XX – XXI веков*. Москва: ИКАР 2011.

federace, Kalmyků nevyjímaje,⁴ vůči „Evropě“ a „Evropanům“, ať jsou tyto pojmy sebevíce schematické, od předsudků Evropanů vůči Rusku? Z hlediska přístupu aktérů jsou obě schematizované kategorie „onoho druhého“ a jeho vlastností, vlastně svého druhu předpojatým, zhuštěným a selektivně osekáným souborem zjednodušených výroků, dokonce až jakýmsi gadamerovským Vorurteil, dopředu vytvořeným soudem.⁵

Tato práce chce svým skromným dílem přispět k tomu, aby české předporozumění kalmycké a ruské reality bylo o něco hlubší, a přes veškerou ošemetnost tohoto slova, i pokud možno co nejobjektivnější.

1. OBEZNÁMENOST S TÉMATEM V ČESKÉM PROSTŘEDÍ

V českém prostředí se, i přes ojedinělý zájem jednotlivců z různých badatelských oblastí, tématu Kalmyků a kalmyckého světa obecně, nevěnuje téměř žádná pozornost. Je svého druhu zajímavostí, že o Kalmycích toho příliš nevědí ani mnozí studenti etnologických oborů, kteří velice často nemají představu, kam toto etnikum geograficky zařadit, ani s jakými kvalitativními charakteristikami je spojit, což dokládá celkový stav české informovanosti. Je nicméně skutečností, že ani celá řada obyvatel Ruské federace, nevyjímaje studenty humanitních oborů, o Kalmycích neví téměř nic, nezřídka ani samotný fakt, že žijí na území Ruské federace.

Než zde bude ve stručnosti uvedeno několik slov o českých a ruských odborných zdrojích, které mohou čeští badatelé využít, v krátkosti zde budou shrnuty zdroje neodborného charakteru. Jedná se ve své podstatě zejména o různé po internetu roztroušené zápisy z cest, které jejich autoři po Kalmycku podnikli, a v nichž se lze dočíst zcela základní údaje o tom, kde se tato republika nachází, čím je specifická, a prohlédnout si fotografie. V některých případech se jedná o internetová fóra, na nichž je probírána možnost, jak se do Kalmycka dopravit.⁶ Dalším zdrojem kusých informací jsou internetové články encyklopedického charakteru, které opět obsahují základní shrnutí, v některých případech nástin historie, často však s různými nepřesnými či neaktuálními údaji.⁷ Lze se setkat s různými veřejnými akcemi, které mají za cíl Kalmycko jakožto exotickou destinaci

4 Slovo „předsudek“ zde není užíváno s negativním zabarvením.

5 Viz BURKE, Peter. *Co je to kulturní historie?* Praha: Dokořán 2011, s. 11.

6 <http://www.hedvabnastezka.cz/diskuse/rusko/kalmycko/> (stav k 19.4. 2015)

7 <http://www.libri.cz/databaze/staty/podlist.php?id=373> (stav k 19.4. 2015)

propagovat a rozšířit o ní povědomí.⁸ Většina laické veřejnosti však zůstane odkázána na wikipedii, kde je pod heslem „Kalmycko“⁹ podána zcela základní informace. Oproti článku o Kalmycku příjemně překvapí svým záběrem odkaz, věnující se na wikipedii Kalmykům jakožto etniku.¹⁰

Vizuální představu o oblasti lze získat i v reportáži České televize, která natočila krátký pořad „Cesta po Kalmycku“, v níž český divák může získat představu o některých historických památkách Kalmycka a o tom, jak vypadá kalmycká krajina.¹¹

Téma rozhodně nelze označit za mainstreamové, což je reflektováno i počtem publikací, které k němu v českém prostředí vznikají. Souborná práce, která by se věnovala celkovému představení tohoto etnika, jeho etnogenezi a historickému vývoji na naší odborné scéně doposud nevznikla. K dispozici jsou ovšem texty, které nesouvisí přímo s vytyčeným tématem Kalmyků a Ruska, týkají se ale Kalmyků jakožto objektu etnografického zájmu. Takto například v 80. letech v nakladatelství Albatros vyšly dvě publikace Olgy Krejčové, sborníků kalmyckých pohádek.¹²

Lze se setkat s ojedinělými články, které se Kalmycka a jeho obyvatel týkají buď přímo svým tématem, nebo se jej okrajově dotýkají svým celkovým zaměřením, příkladem mohou být některé texty publikované v rámci sborníku *Studia Ethnologica Pragensia*, jmenovitě pak vydání 1/2014, v němž jsou hned dva texty ke kalmyckému tématu,¹³ popřípadě vydání 1/2011.¹⁴

Poněkud očekávatelně je v důsledku omezené možnosti zajistit si dostatečný objem odborné literatury český badatel, který se rozhodne kalmyckému fenoménu věnovat, odkázán téměř výhradně na ruské zdroje, které jsou hojné a často otevřeně dostupné. Je sice skutečností, že značná část textů o kalmyckém tématu podléhala, zejména v sovětském období, výrazné autocenzuře, kdy byly ve většině prací akcentovány ty prvky

8 <http://www.kvcli.cz/de/component/content/article/16-kalendar-udalosti/ostatni/79-79-kalmyci-znami-a-neznami.html> (Stav k 18.2. 2015)

9 <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kalmycko> (Stav k 18.2. 2015)

10 <http://cs.wikipedia.org/wiki/Kalmykov%C3%A9> (Stav k 18.2. 2015)

11 <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1185966822-na-cestech/212562260120024-na-cestech-po-kalmycku/> (Stav k 18.2. 2015)

12 KREJČOVÁ, Olga. Pohádka o bílém býčkoví. Praha: Albatros 1989. a KREJČOVÁ, Olga. Pohádka o šťastném chánství. Praha: Albatros 1984

13 Jedná se o články: DORDZIEVA, Yulia. *Problematika kolaborace v Rusku za 2. světové války a koncept viny potrestaných národů: Příčiny deportace Kalmyků*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014 a ŠATAVA, Leoš. *The Kalmyk Language Revitalization Efforts: Ethnic Identity and Language Attitudes of Young People in the Republic of Kalmykia (Russia)*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014.

14 ŠATAVA, Leoš. *Kolik je Čechů, Velšanů, Kalmyků...? K problematice početních údajů o etnicitě*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2011. Praha: Univerzita Karlova 2011.

kalmycké historie, které byly použitelné k propagandě přátelského a mírového soužití v rámci SSSR, a které hledaly kořeny tohoto stavu již v historickými událostmi daném založení jednotlivých etnik. Takto například může český badatel narazit i na až poněkud zarážející tituly, jako například práce prof. Kičikova,¹⁵ jež v překladu nese název „Historické kořeny přátelství ruského a kalmyckého lidu. Vznik kalmyckého státu v Rusku.“ z roku 1966. Aktuálnější zdroje, vydávané po rozpadu SSSR sice nejsou natolik výrazně ovlivněny sovětským pohledem na způsob reprezentace informací o mezinárodních vztazích, je každopádně stále na místě k jejich analýze přistupovat obezřetně, některé způsoby předkládání dat mají vysledovatelnou setrvačnost z dřívějších dekád, zejména pokud se jedná o akcentování pozitivních aspektů soužití Rusů a Kalmyků v historii, a mají tendenci potlačovat ta období, která svými konfliktními aspekty či přílišnou politickou pragmatičností kroků jednotlivých stran do oficiální kalmycké historie příliš nezapadají. Současně také některé práce vycházejí opětovně, po prvních vydáních ze 70. či 80. let a jsou pouze upraveny některé ojedinělé formulace a doplněna nová úvodní slova a závěry.

Z vědeckých center, která se historicky věnovala, či do dnešní doby věnují tématu Kalmyků, jsou klíčovými zejména Moskva a Elista, hlavní město Kalmycké republiky, v níž je ve spolupráci s místními univerzitními institucemi publikována nezanedbatelná část všech vědeckých prací, které k tomuto tématu jsou k dispozici.

15 КИЧИКОВ, М.Л. Исторические корни дружбы русского и калмыцкого народов. Образование калмыцкого государства в составе России. Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1966.

2. CÍLE PRÁCE A TEORETICKÉ UCHOPENÍ

Již s ohledem na samotný název práce, *Kalmyci a Rusko*, který v sobě zahrnuje dva konstituční tematické prvky, v jejichž rámci se práce bude pohybovat, jsou stanoveny dva základní cíle této práce, ač by bylo pravděpodobně přesnější hovořit o účelech. Oba cíle jdou ruku v ruce a vzájemně se doplňují, nejedná se tak o z hlediska významu cíle hlavní a vedlejší. Ve stručnosti je lze shrnout jako na prvním místě *rozšíření povědomí o tématu Kalmycka a Kalmyků, jakožto na české odborné scéně nedostatečně reflektovaných témat*, druhým cílem pak je *skrze současné i historické perspektivy studia kalmyckého fenoménu podnítit uvažování nad širším ruským tématem*.

Vzhledem k tomu, že na české scéně doposud chybí souborná studie, jak zaznělo ve výše uvedeném shrnutí zdrojů, není na místě práci výrazně specializovat záměrem na nějaké jednotlivé, podrobně zvolené téma, právě naopak je podstatné se zabírat kalmyckou historií jako celkem. Nastíněnému účelu práce je podřízena i její struktura a s ní spojený tematický a dějinný rozsah. Práce má v záměru být průřezovou studií, která po celé ose kalmycké historie, od objevení se Kalmyků na mezinárodní scéně v 16. století z ojratského základu, přes období Kalmyckého chanátu v carském Rusku, sovětskou éru ve 20. století, vysídlení za 2. světové války a návrat, perestrojku až po dnešní dny. Shrne hlavní události, které se v průběhu více než 400 let soužití s ruským světem odehrávaly, aby potenciální čtenář z vědecké obce, a zejména ten neznalý ruského jazyka, měl k dispozici základní materiál, ze kterého je možné v dalším zkoumání vycházet. Tento předpoklad je postaven na názoru, že teprve bude-li na české scéně o Kalmycích dostatek prací, bude na místě se úžeji zaměřovat na jednotlivá etnologická témata.

Dělení na kapitoly odpovídá jednotlivým etapám, v nichž se během svého historického vývoje kalmycký svět postupně nacházel. Jsou tak vyčleněny 4 hlavní tematické celky, které postupně popisují kalmycký původ v širším západomongolském/ojratském světě, následně jejich účast na carském Rusku, následuje v sovětské období a současnost.

V celkovém pojetí práce se odráží skutečnost, že Kalmycko a Rusko jsou natolik provázané subjekty, že snaha o věcné pojednání o Kalmycku nemůže být naplněna, pokud nebude současně brát na zřetel širší události, které se odehrávaly v ruském, potažmo sovětském prostředí, což ostatně na následujících řádcích bude často patrné. Kalmycké dějiny jsou z tohoto důvodu, předkládány na pozadí celkového ruského historického vývoje, který se do vzájemných vztahů neustále promítal. Kalmycké dějiny jsou významně

ovlivněny právě soužitím s Ruskem, což je doložitelné na zcela odlišném historickém vývoji těch Ojratů, kteří na rozdíl od Kalmyků do Ruska nevstoupili, a pokračovali ve svém působení v oblasti Střední Asie a dnešní Číny. Své vypovídá již sama skutečnost, že v dnešní době je Kamycká republika jediným nástupnickým útvarem, který je postaven na původně ojratském základě, ostatní převážně ojratské státy, jako například Džungarský chanát a Kukunor ve střední Číně a Tibetu postupem času zanikly.

Teoretickým uchopením tématu je práce poměrně silně interdisciplinárně ukotvena. Základními hledisky jsou antropologická a etnologická perspektiva, s převažující tendencí k uchopení tématu pokud možno co nejvíce objektivně a v jeho totalitě,¹⁶ nicméně vedle toho se práce pro věcnější zobrazení vytyčeného pole zájmu uchyluje k řadě dalších náhledů, a sice pomezí historické etnologie a kulturní historie, založeným slovy Petera Burka na „šťastné kombinaci kvantitativních a kvalitativních metod“.¹⁷ V těch pasážích, které se týkají reflexe historických událostí, jsou jako prameny využívány zejména tematické práce ruských a kalmyckých historiků, nejčastěji profesorů Maximova a Erdnieva. Ryze historické práce jsou využívány pro doplnění celkového rozměru ruských dějin.¹⁸ Širší aspirace práce míří ještě o něco dále, a to ke snaze reprezentovat na základě kalmycko-ruského soužití jeden z aspektů širšího ruského světa, jakožto svébytného civilizačního okruhu, čímž se práce dotýká komplexního přístupu civilizační analýzy, jak ji reprezentují na široce postaveném základě autoři jako Samuel Huntington¹⁹ či Johann P. Arnasson,²⁰ na výhradně ruském příkladu pak ve svém erudovaném pojetí myslitel N.A.Berd'ajev, zejména v díle *Ruská idea*.²¹

Vedlejším tematickým okruhem, který ovšem samovolně vyplynul při postupném pronikání do látky, je i problematika diskurzivně podmíněné reprezentace dat, na níž bylo částečně upozorněno v předešlé kapitole věnované dostupným zdrojům, a jejich následné narativizace takovým způsobem, aby výsledné sdělení odpovídalo dobově podmíněným potřebám chápání v zájmu legitimizace určitého stavu věcí. Na tuto potřebu je reagováno

16 LÉVI-STRAUSS, Claude. *Antropologie a problémy moderního světa*. Praha: Karolinum 2012, s. 23-24.

17 BURKE, Peter. *Co je to kulturní historie?* Praha: Dokořán 2011, s. 146.

18 Zejména práce: ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004 a ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012.

19 HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers 2001.

20 ARNASSON, J.P. *Civilizační analýza*. Praha: Filosofía, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR 2009.

21 BERD'AJEV, N.A. *Ruská idea*. Praha: ОΙΚΟΥΜΕΝΗ 2003; v ruském originále БЕРДЯЕВ, Н.А. *Русская идея*. Санкт-Петербург: Азбука-Аттикус 2012.

zařazením krátké kapitoly o hledisku diskurzu v zobrazování kalmyckých dějin, která se po teoretické stránce opírá zejména o práci Haydena Whitea,²² v druhém sledu pak o dílo Franka Kermoda, Marka Turnera a Seymoura Chatmana.²³

Výstupem této práce by skrze nastíněnou optiku mělo být získání základní představy o „kalmyckém příběhu“ v jeho hrubých obrysech, tedy o základních rysech kalmycké historie, postupném vývoji, který Kalmyci v Rusku prodělávali, a jakými cestami se při vzájemném potýkání s ruským elementem ubírali. Takto bude nutně kladen důraz na některá období, či lépe řečeno konstituční prvky „kalmyckého příběhu“, které jsou z různých důvodů akcentovány v ruských a kalmyckých monografiích. Současně bude tam, kde se to ukáže být přínosným pro rozšíření vzhledu do problematiky, průběžně zařazován komentář ke způsobu, jakým jsou některé události předkládány.

Na základě této práce by mělo být možné získat ucelenou představu o vývoji kalmycké historie, o jejím vztahu k celkové historii ruského civilizačního okruhu a o tom, jak lze bližším studiem kalmycké otázky hlouběji porozumět cestám, jakými se ubírala ruská expanze a vztah ruské státní moci k jednotlivým podrobeným etnikům a státním útvarům.

22 WHITE, Hayden. *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2010.

23 KERMODE, Frank. *Smysl konců*. Brno: Host, 2007; TURNER, Mark. *Literární mysl*. Brno: Host, 2005; CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurz*. Brno: Host 2008.

3. KONTEXT STUDIA KALMYCKÉHO FENOMÉNU

Jan Eichler v souborné publikaci *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*²⁴ uvádí, jakou roli v dnešním světě hrají etnické a náboženské konflikty. Vedle ideologických konfliktů se jedná o jeden z nejčastějších zdrojů bezpečnostních rizik v dnešním světě. Tyto typologie konfliktů jsou do značné míry provázané, náboženství nezřídka vede demarkační linii mezi dvěma etnickými skupinami, ač to neplatí bezvýtku. Současně do hry vstupují četné politické a ekonomické faktory, které proti sobě v současném světě staví různá uskupení v podobě států, zájmových skupin, paktů a mezistátních politických celků. Etnické konflikty spojené s politickým rozměrem a vznášením nároků v duchu nacionalistické doktríny, že etnické a politické hranice by měly být totožné, nezřídka hrají roli opodstatnění pro vznik ozbrojených střetů v různých částech světa, v lidské historii pro to lze nalézt celou řadu dokladů, obzvláště 20. století je na tyto události velmi bohaté.

Jeden z takových konfliktů právě na evropské půdě probíhá, a Kalmycka se bezprostředně týká, neboť Ruská federace jakožto státní útvar, na němž Kalmycko jako federativní subjekt participuje, je často, minimálně v západním pojetí, označována jako bezprostřední strana konfliktu. Jedná se konflikt na Ukrajině, který se táhne od předloňských událostí na kyjevském Majdanu, které přerostly ve změnu vlády a celkového směřování země, a které ve svých nezamýšlených důsledcích vedly k ruskému záboru Krymu a vzniku konfliktu v oblasti Donbasu. Tento konflikt propojuje uvedené faktory mezinárodní bezpečnosti, jedná se o ozbrojený konflikt, který má výrazné přesahy do roviny etnicity.

Ve spojení s Ruskem je téma etnických a náboženských konfliktů zcela zásadní, neboť Rusko je nejen v současnosti, ale i svým historickým založením na zvládání etnických a náboženských rozporů a konfliktů existenčně závislé. Rusové činí v Rusku podle sčítání z roku 2010 se svými 111 miliony 80,9 % obyvatel, což znamená, že vedle nich Ruskou federaci obývá na 30.000.000 obyvatel jiných národností.²⁵

Expanze Ruska se od 16. století, kdy obsáhlo všechny tehdejší ruské státečky, pochopitelně neobešla bez zabírání jiných státních útvarů a podrobování naprosto nesourodých etnických skupin, dokonce se z povahy věci jednalo o pohlcování jiných etnik, zabírání jejich území a následné připojování k Ruské říši. Z logiky věci vyplývá, že pokud Moskevské knížectví mělo v polovině 16. století 3 miliony km² a dnes má rozlohu více než

24 EICHLER, Jan. *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Agentura vojenských informací a služeb 2006, s. 46-47.

25 http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_10.php (stav k 28.4. 2015)

17.000.000 km², došlo za posledních přibližně 465 let k obsazení celých 14.000.000 km² území,²⁶ které původně, před ruským zábořem, obývala jiná než ruská etnika. Z této velice prosté bilance je patrné, že Rusko se stalo tím, čím dnes je, skrze ozbrojenou expanzi a podrobování jiných etnik a státních útvarů. Zde se nejedná o hodnocení správnosti či nesprávnosti těchto historických procesů, a v žádném případě o odsudek Ruska. Tato čísla jsou historickými fakty. Vyplývá tedy, že Rusko v průměru od poloviny 16. století do dnešní doby průměrně rostlo o 30.000 km² ročně, tedy že připojovalo ke svému území v průměru jeden a půl rozlohy Moravy. Každý rok. Současná situace, kdy Rusko výrazně územně neexpandovalo přibližně od konce 2. světové války, ba dokonce ztratilo obrovská teritoria po rozpadu SSSR, je tak více než čímkoliv jiným, daleko spíše ukazatelem dočasné krize, kterou Rusko vnímá jako výzvu, kterou je třeba překonat. Silný pocit frustrace ze ztráty někdejšího postavení Rusko vede k přijímání kroků, které mají zemi na mezinárodní scéně navrátit předchozí vliv na světové dění.²⁷

Tyto informace je vhodné mít na paměti, když se v dnešní době k Rusku jakožto hráči mezinárodní politiky přistupuje. Historické paralely zde mohou výrazně prohloubit způsob, jakým je Rusko chápáno. To je obzvlášť důležité, když se v Evropě začíná hovořit o „tragickém nepochopení“ politických motivací Ruské federace,²⁸ a kdy se ozývají ze Západu hlasy z nejvyšších pater politiky (například britský poslanec Lord Tugendhat), které tvrdí, že „chybí“ důkladné analýzy Ruska.²⁹

Tato citace umožní zajímavé dokreslení ruského diskurzu, jak Rusko samo sebe vnímá a nakolik je evropské konceptuální neporozumění Rusku hluboké, pokud v 90. letech zavládl na Západě obecný názor, že nyní již není třeba Rusku věnovat pozornost:³⁰

Rusko patří mezi deset nejlidnatějších zemí světa. Disponuje největším územím, prakticky nevyčerpatelnými přírodními, lidskými a intelektuálními zdroji. V současnosti země aktivně hledá své místo v měnícím se světě. Otázka, jakým ono bude, nezajímá politickou elitu našeho státu, ale i většinu jeho obyvatel. Mezi Ruskem a Západem existuje fundamentální rozpor, který není v západních zemích vždy vnímán.

26 Vynechejme nyní, že v době největšího územního rozmachu dosahovalo Rusko území 22,2 mil. Km².

27 Tamtéž, s. 216.

28 Citováno podle: http://zpravy.aktualne.cz/zahranici/putin-hledi-na-mapu-a-zvazuje-co-dal-s-ukrajinou/r~555d7864bb6511e49e4b0025900fea04/?utm_source=centrumHP&utm_medium=dynamicleadbox&utm_term=position-19 (Stav k 24.2. 2015)

29 Převzato z: <http://nazory.aktualne.cz/komentare/rok-od-majdanu-putin-radi-jak-cerna-ruka-zaroven-tmeli-eu/r~223f7bf8baca11e498be002590604f2e/> (Stav k 23.2. 2015)

30 АКСЕНОВА, Мария. *Энциклопедия для детей. Человечество. XXI век*. Москва: Мир энциклопедий Аванта + 2006, s. 258-259.

Západ ústy svých představitelů upřímně a vlídně radí Rusku pochopit, že je zemí středních možností, se zaostalou průmyslovou základnou, bez obzvláštních perspektiv v 21. st. Mělo by utišíť svou pýchu, střízlivě zhodnotit vlastní možnosti a bez vznášení požadavků na velmocenský status klidně „obdělávat vlastní zahrádku“ bez ruinujících úsilí o účast ve světových záležitostech.

Nicméně rada stát se průměrnou mocností je nerealizovatelná z čistě psychologické příčiny: Rusko je v očích půl druhého sta milionů svých občanů organicky neschopna vnímat se jako Brazílie. Nehledě na pád ekonomického významu země, národní vědomí se nemůže smířit s druhořadou rolí. S udivující silou se vyjadřuje nesouhlas se západní historickou analýzou, s předpovídaným osudem druhořadé mocnosti.

Rusové si pamatují, že se země rozpadala a mizela mnohokrát – 1240, 1612, 1918, stála na pokraji zániku v letech 1709, 1812, 1941. Tento národní kód je obtížné, ne-li nemožné změnit. S psychologickou realitou je třeba nakládat vážně: Rusko bylo, je a bude takovým, jakým žije ve vzpomínkách a snech svého národa. Ať už jsou zahraniční nebo naši experti jakéhokoliv názoru, Rusové se vědomě záporně staví k odchodu země z mezinárodní scény. (...)

Hluboká víra Rusů ve společný osud se stane důležitým předpokladem usilovné práce na dlouhé cestě návratu významnějšího místa ve světovém systému.

Skutečnost, že uvedená citace není z nějakého propagandistického letáku strany Jednotné Rusko, ale z encyklopedie pro děti z roku 2006, jen dokládá, jak hluboké kořeny má západní nepochopení ruské reality. To jen dále vyvolává potřebu zkoumat ruský svět a maximalizovat úsilí o porozumění jeho vnitřní dynamice. Zcela zásadní roli zde hraje ruská kolektivní paměť,³¹ na níž ruské kolektivní chápání vlastního světa staví (a jež následně podepírá úsilí tento způsob výstavby kolektivní paměti dále zpětně posilovat).

Ukazuje se, že zdaleka nebyl daleko od pravdy Samuel Huntington se svou koncepcí civilizačních oblastí a předpověďmi konfliktů na hranicích civilizačních celků.³² Ukrajina je nyní v přímém slova smyslu na hranici mezi „ruským“ a „západním“ světem, a je do značné míry v rozkolu na východ a západ.

Události posledních dvou let ukázaly, že ostatně není zcela pravdivé, že by zcela „chyběly“ analýzy situace, jak dokládá Eichler:³³

Na výše uvedené objektivní skutečnosti navazuje jedna významná skutečnost

31 HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: SLON 2009.

32 HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers 2001.

33 EICHLER, Jan. *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Agentura vojenských informací a služeb 2006, s. 216.

subjektivní povahy – všechny politické strany jsou po zániku někdejšího SSSR nesmírně citlivé na snahy o rozložení toho posledního, co zbylo, tedy Ruské federace. Považují-li něco za bezpečnostní hrozbu, pak je to pokračující rozklad jejich federace. Pokud by mezi nimi převládl pocit, že Západ si nějakým způsobem zahrává s myšlenkou na rozbití RF, mohlo by to mít nedozírné následky. Především by mohlo dojít k přehodnocení toho posledního, co zbylo v rovině základních hodnot – tedy prozápadní orientace a zachování liberálního pojetí ekonomických reforem.

Zkušenosti poslední doby ukazují, že Rusko pronikání struktur NATO do bývalého sovětského prostoru, nazývaného „near abroad“ a americké vojenské přítomnosti do bývalých svazových republik jako neakceptovatelné ohrožení jednoznačně vnímá.

Přestože se tyto úvahy mohou na první pohled zdát jako poněkud vzdálené od vytyčeného výzkumného záměru, pravý opak je pravdou, neoddělitelně spolu souvisejí. V dnešní době může právě důsledný antropologický přístup k tématu v jeho široké komplexitě a provázanosti poskytnout zcela nezbytné informace pro věcné pochopení probíhajících událostí. Vždyť Kalmycko ještě před několika sty lety nebylo součástí Ruska, a nyní je. A nejen že Kalmycko je součástí Ruska, ale navíc se v Kalmycku, a tím spíše Rusku najde málokdo, kdo by správnost tohoto stavu zpochybňoval, a to přesto, že se etnicky, nábožensky i fyzicky Kalmyci od Rusů odlišují. A stejná situace panuje i ve většině dalších ruských subjektů. Popsat historický proces vzájemného potýkání, který umožnil dnešní situaci, může poskytnout velice podstatné informace o vnitřní dynamice ruského světa a přidat střípek do mozaiky celkového chápání ruského civilizačního okruhu.

4. HLEDISKO DISKURZU

Zcela klíčovým termínem pro věcnou analýzu dynamiky ruských vnitrostátních etnických a náboženských vztahů je legitimita. Do dnešní doby je Rusko výrazně heterogenní zemí, jednotlivé regiony se od sebe liší zcela zásadně v řadě faktorů – od rozlohy a klimatického pásu po sociokulturní skladbu a ekonomickou sféru. Jestliže Ruskou federaci k dnešnímu dni tvoří 85 různých subjektů, v nichž žije na 200 etnik, z nichž přibližně desetina má vlastní federativní republiku postavenou na etnickém základě, je nasnadě, že ruská moc stojí před nelehkým úkolem tento historicky založený stav legitimizovat, aby nenastávaly, popřípadě byly minimalizovány nákladné vnitrostátní konflikty, které by mohly zemi

přivodit velice nepříjemné důsledky. Ostatně se to již mnohokrát stalo, nejednou v Čečensku, Dagestánu. Potenciálním ohniskem sporu je Tatarstán. V sovětském a předrevolučním období bylo v souvislosti s větší rozlohou a proporčně nižším podílem Rusů na celkovém obyvatelstvu konfliktních ohnisek daleko víc. Jižní Kavkaz, střední Asie, Pobaltí.

Nástroje udržování kontroly nad ovládanými subjekty jsou co do své formy pestré, obecnou tendencí, která je bezesporu nejefektivnější, je bezesporu rusifikace, tedy pohlcení etnika do ruského národního jádra, čímž spolu se zánikem nezávisle smýšlející entity mizí i sám potenciál konfliktu. V průběhu ruské historie zanikla celá řada etnik, která byla dominantními Rusy pohlcena, až se v nich rozplynula. Mnoho si jich však udrželo vědomí vlastní odlišnosti, a zde nastupuje vedle rusifikačních tendencí především narativně-diskurzivní cesta legitimizace aktuálního stavu věcí, tedy ustanovování takového způsobu chápání současného stavu, které je pro mocenské struktury výhodné, a které akcentuje jednotící prvky a obrušuje konfliktní hrany. To se týká zpětné reinterpretace historie, zejména období, za jakých docházelo k ruskému záboru území. Nezřídka je v ruském kontextu vyvíjena snaha některá období upozadřovat, neboť se v nich nacházejí potenciální ideologické argumenty pro narušení dnešní rovnováhy.

Lze vysledovat dvě základní pozice v ruském legitimizačním procesu. V prvním kroku se jedná o legitimizaci samotné expanze. Dříve za příklad těchto ideologických konstrukcí využívaly koncepty sjednocení proti tatarské nadvládě, následně expanze proti bezvěrcům spojená s ideou univerzalistického poslání a vlastní pravoslavné nadřazenosti (Moskva jako 3. Řím), později táhla zahraniční intervence Ruska ochrana slovanského světa, následně vystřídaná nutností šířit socialismus. Ruský postoj si s ničím nezadá s expanzí západu, jehož ideologická ospravedlnění z pozic hájení univerzální pravdy, kterou je třeba ostatním vnutit, a jejíž znalost činí držitele nadřazeným, pregnantně popisuje Immanuel Wallerstein v práci *Evropský univerzalizmus*.³⁴ Z ruských autorů se tématu ideologického podepírání expanze věnuje v díle *Ruská idea* N.A. Berďajev, když klade důraz na eschatologické rysy ruské povahy a koncept *spásy*, kterou je třeba světu přinést a na níž je stavěn pocit ruské nadřazenosti a maximalismus.³⁵

V druhém kroku se jedná o ustanovení takového režimu chápání ve veřejném prostoru, které usnadní efektivní kontrolu, tedy jinými slovy zakonzervování současného stavu.

34 WALLERSTEIN, Immanuel. *Evropský univerzalizmus. Rétorika moci*. Praha: SLON 2008.

35 BERĎAJEV, N.A. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH 2003.

Tento aspekt dominuje v dnešní době, přestože anexe Krymu, respektive „návrat Krymu do vlasti“,³⁶ jak zní ruský termín (což je také dobrým příkladem narativně-diskurzivní legitimizace politického aktu) je z vědeckého hlediska zajímavým dokladem snahy o legitimizaci expanze.

Zásadním je v tomto kontextu rozbor ideologických konstrukcí, jež jsou aplikovány. Ty mají nezřídka velice jasnou, simplifikovanou narativní strukturu s vysledovatelnými konstitučními prvky, jež jsou podtrhovány, a z nichž vyplývá správnost a nevyhnutelnost daného stavu věci. Ke slovu zde přichází lidská potřeba hledat v jednotlivých souborech informací jednotnou linii, uspořádat je v celek. Slovy Seymoura Chatmana „naše mysl vždy zatvrzele pátrá po struktuře, že si ji tam, kde je to nutné, doplní“.

V „kalmyckém příběhu“ lze tímto způsobem rozpoznat řadu podobných narativních schémat, která akcentují „dobrovolnost“ ustanovení svazku v době kalmyckého příchodu v 16./17., kladou důraz na historicky založené spojení Ruska a Kalmyků, tradici. Na druhé straně se výrazně negativní období let 1943-1957, kdy byli Kalmyci v deportaci ze svých tradičních regionů jihu Ruska, vysvětluje jako „nesprávná aplikace leninských metod“, které ale obecně byly správné, tedy přenos viny na dobu, osobu Stalina apod. Dochází tak k neustálému procesu vytváření a živení explikačních „fikcí souladu“, popsanému Frankem Kermodem, které dodávají světu koherenci tím, že do něj vkládají myšlenkové konstrukty v procesu „osmyslování světa“.³⁷

Vzhledem k tomu, že tyto skutečnosti jsou pro uchopení kalmyckého tématu v rámci ruského světa a na pozadí jeho vývoje zcela nezbytné, bude na následujících stranách věnována vedlejší pozornost i způsobu, jakým jsou skutečnosti prezentovány. Lze tedy říci, že na některých klíčových místech, která fungují jako konstituční prvky „kalmyckého příběhu“, který by zde měl být ve stručnosti představen, bude brán zřetel nejen na samotnou reprezentaci sekvence událostí, „jak se odehrály“, ale také na způsob jejich sdělování v ruském prostředí, aby byly „patřičně pochopeny“. Na příkladu Kalmycka tak bude okrajově pojednáno i ro ruském legitimizačním diskurzu, který podmiňuje chápání kalmyckého historického vývoje, tedy jaká fakta budou brána v potaz a jaký režim chápání je užíván.³⁸

36 Viz dokument ruské televize „Крым — путь на родину“ z března roku 2015, předkládající plnou sadu argumentů z ruských pozic, jimiž je vysvětlována dějinná nezbytnost anexe – vynucenost okolnostmi. K dispozici zde: <http://www.vesti.ru/videos/show/vid/638944/#>

37 KERMODE, Frank. *Smysl konců*. Brno: Host, 2007.

38 WHITE, Hayden. *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2010.

II

HISTORICKO-GEOGRAFICKÉ SOUVISLOSTI

Na tomto místě, ještě předtím, než bude přistoupeno k historické deskripci vztahů Kalmyků a Ruska, je vhodné pojednat o základních historických, geografických a klimatických charakteristikách území, které je pro zaměření práce relevantní, stejně tak jako v základních obrysech nastínit počet Kalmyků a jejich základní jazykové a etnické charakteristiky.

Právně-administrativní status Kalmycka v rámci Ruské federace

Kalmyci jsou převážně budhistický mongolojazyčný národ, v současné době poměrně významně rusifikovaný, hovořící historicky kalmyčtinou (dělicí se zpravidla na dva velmi si blízké dialekty)³⁹ a ruštinou. Kalmyci obývají v naprosté většině především Kalmyckou republiku,⁴⁰ relativně početné skupiny žijí také v sousedních ruských regionech, zejména v Astrachaňské a Volgogradské oblasti. Jednotky tisíc Kalmyků žijí i v hlavních federálních městech, Moskvě a Sankt-Petěrburgu. Ojedinělé rodiny, nevytvářející početnější enklávy jsou pak roztroušené po celém teritoriu bývalého SSSR.⁴¹

Kalmycká republika je jeden z celkem 85 subjektů Ruské federace, patří konkrétně mezi 22 subjektů Ruské federace, které nesou status republiky, což je v ruském federativním uspořádání celek mající nejvíce prostoru pro vlastní determinaci. V Ruské federaci se vedle republik vyskytují také oblasti, autonomní oblasti,⁴² kraje, autonomní okruhy a města federálního významu (Moskva, Sankt-Petěrburg, Sevastopol).⁴³ Kalmycko disponuje díky svému republikovému statusu vlastním parlamentem (kalmycky *chural*), prezidentem, hymnou, vlajkou, státním znakem a řadou pravomocí umožňujících upravovat podmínky na teritoriu republiky. Z hlediska administrativy je Kalmycko děleno na 13 okresů a zvláštní městský okruh hlavního města Elisty. Do určité míry nadřazenými orgány jsou nad kalmyckou republikovou správou již jen Jižní federální okruh a administrace Ruské federace.⁴⁴ V dnešní době je prezidentem Kalmycké republiky Alexej

39 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 5.

40 Viz plány v příloze č. 1.

41 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 5.

42 Status autonomní oblasti nese pouze Židovská autonomní oblast na ruském Dálném východě.

43 Počty subjektů Ruské federace jsou uváděny včetně Krymu a Sevastopolu.

44 Viz mapa v příloze č. 2.

Orlov, který ve funkci vystřídal prvního kalmyckého prezidenta, Kirsana Iljumžinova. Kalmycká republika se nachází v jižní části Ruska, jak již bylo uvedeno na přechozích stranách, sousedí na jihu se strategickým regionem severního Kavkazu (Dagestán, Stavropolsko), na východě s Astrachaňskou oblastí, na severu s Volgogradskou, na západě pak s Krasnodarským krajem a Rostovskou oblastí. Na jihovýchodě ohraničuje teritorium Kalmycka břeh Kaspického moře. Na severovýchodě pak kalmycký výčnělek na nepřiliš rozsáhlém úseku dosahuje i břehů řeky Volhy.⁴⁵

Populační charakteristiky Kalmyků

Stejně tak, jako je kalmyčtina klasifikována jako jazyk mongolského původu, jsou mongolského původu také samotní Kalmyci. O etnogenezi Kalmyků bude pojednáno podrobněji níže, pro potřeby obecného charakterizování jejich etnického typu je na tomto místě podstatné, že se „průměrný Kalmyk“, ať už je tento výraz z hlediska politické korektnosti sebevíce zpochybnitelný, vzhledově liší od majoritního ruského obyvatelstva. Svým způsobem jsou Kalmyci svou fyziologií mongoloidním ostrovem v dominantně europoidním prostředí jižního Ruska.

Vezmeme-li v úvahu, že podle celoruského sčítání lidu bylo na území Ruské federace napočítáno celkem 183.000 Kalmyků,⁴⁶ vyplývá z toho, že 88,5 %, tedy naprostá většina kalmycké populace, obývá Kalmyckou republiku.

V regionu Jižního federálního okruhu je Kalmycko podle počtu obyvatel zdaleka na posledním místě, z přibližně čtrnáctimilionové populace okruhu⁴⁷ na něj připadají pouhá 2 % obyvatel. Podle statistiky Kalmykstatu, místního oddělení celoruské státem provozované statistické organizace Rosstat, žilo v roce 2010 v Kalmycku celkem 289.500 obyvatel, z čehož připadalo zhruba 55 % na samotné Kalmyky, 29 % na Rusy, 4 % na národnosti Dagestánu a 13 % na ostatní národnosti (z nichž početně nejzastoupenější jsou Kazaši a Čečenci). O počtech obyvatel podle etnického složení a o vývoji populačního stavu vypovídá následující tabulka, uvádějící počty v tisících v období mezi lety 1939 a 2010:⁴⁸

45 Viz mapa v příloze č. 3.

46 Podrobně viz http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

47 ВЬЮНОВ, МАНЬКО, ЧУДНОВА (eds.). *Россия на рубеже XX – XXI веков*.

48 Stránky Kalmykstatu: http://statrk.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/statrk/ru/statistics/population/ (stav k 4.3. 2015)

rok	1939	1959	1970	1979	1989	2002	2010
Obyvatelstvo celkem	179,4	184,9	268	294,5	322,6	292,4	298,5
Kalmyci	88,9	64,9	110	122,2	146,3	155,9	162,7
Rusové	81,3	103,3	123	125,5	121,5	98,1	85,7
Kazaši	1,9	8,5	7,1	6,1	6,3	5	4,9
Ukrajinci	-	1,6	3,3	3,7	4,1	2,5	1,5
Němci	3,2	1,5	5,2	5,5	5,6	1,6	1,1
Dagestánci	-	1,5	6,7	12,6	19,9	11,3	11,6
Tataři	1,5	1	1,2	1,3	1,3	1,1	1
ostatní	2,6	2,6	11,5	17,6	17,6	16,9	30

Svou rozlohou 76.100 km² je Kalmycká republika plně srovnatelná s Českou republikou. Co se od České republiky však značně liší, je hustota osídlení, která se pohybuje na úrovni 0,25 obyv./km².⁴⁹

Klimatické charakteristiky Kalmycka

Svým umístěním v západní části Kaspické nížiny získává oblast Kalmycka specifické klimatické vlastnosti. Jedná se o polopouštní oblast s minimem srážek. Svým charakterem silně připomíná původní domovinu Kalmyků ve středoasijských a mongolských stepích. Svým způsobem i podobností klimatického rázu sehrály důležitou roli při příchodu Kalmyků na teritorium ruského státu. Území dnešní Kalmycké republiky totiž umožňovalo zachování pastevectví navázaného na kočovný způsob života. Z hlediska klimatu totiž Kaspická nížina plynule přechází jižně od pohoří Ural do rozsáhlých kazašských stepí. Tomu odpovídají i průměrné srážky, které dosahují na jihozápadě 250-350 mm ročně, na jihovýchodě okolo 120-160 mm. Důležitým přírodním faktorem, který ovlivňuje místní život, je proto vymezení historických kalmyckých oblastí ze 3 stran vodním elementem. Na severu řekou Volhou, na jihu řekou Manyčem a na jihovýchodě Kaspickým mořem. Průměrné teploty se v létě pohybují mezi +25,5-30 °C, v zimě mezi -8 až -10 °C.⁵⁰

49 ВЬЮНОВ, МАНЬКО, ЧУДНОВА (eds.). *Россия на рубеже XX – XXI веков.*

50 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки.* Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 9.

III

RANÉ DĚJINY KALMYKŮ - OJRATÉ

Zabývat se etnogenezí a ranými dějinami Kalmyků je pro potřeby této práce nezbytné, ať se může popisované období zdát sebevzdálenější a tím méně podstatné. V podstatě všechny historiografické práce, stejně tak jako encyklopedické články⁵¹ či přehledové studie začínají popis Kalmyků „ojratským původem“, již z tohoto důvodu se lze tomuto tématu jen těžko vyhnout.

Tato problematika reprezentace etnických kořenů, respektive původu, a to nejen v kalmyckém případě, velmi úzce souvisí s celkovým budováním etnické identity. Zygmunt Bauman k tématu poznamenává, že „identita původu je jako každá jiná identita projektem; onu minulost, která má identitu determinovat, je totiž nejprve třeba složit (...)“.⁵² V souvislosti s dříve naznačenou diskurzivní perspektivou mohou právě nejstarší dějiny sloužit jako pole pro budování základních desek myšlenkových konstrukcí podepírajících dnešní politické potřeby výkladu a legitimizace určitého stavu. Suma poznání o ojratských, a tím tedy i kalmyckých etnických kořenech a nejstarší historii poskytuje dnešní historiografii soubory narativů o tom, kdo Kalmyci jsou, a odkud a kam krácejí. Současně se také vyjadřují ke kalmyckému „tradičnímu“ v jeho nejširším pojetí.

Kapitola by tedy měla poskytnout základní přehled informací o nejstarších kalmyckých dějinách, jejich ojratském původu a formování kalmycké etnicity v jeho rámci. Použijeme-li Baumanova výrazu, bude zde popisován materiál, z něž je skládána nejstarší historie, determinující základy úvah o kalmyckém původu.

Období, v němž se Ojraté objevují na scéně světové historie, je svým způsobem zahaleno v mlze, a naráží na silný deficit věrohodných historických dokladů. Zkoumání nejstarší historie Mongolů, a tím i Ojratů, kteří z panmongolského etnického substrátu vzešli, naráží na velmi omezené zdroje, z nichž informace o tomto období čerpáme. Existuje sice celá řada archeologických výzkumů na nespočetném množství nalezišť středoasijských, sibiřských a mongolských stepí, jejich přiřazení konkrétním etnickým skupinám je však v celé řadě případů velmi obtížné.⁵³

51 HUBINGER, HOZÁK, POLIŠENSKÝ. *Národy celého světa*. Praha: Mladá Fronta 1985, s. 138-138; WOLF, Josef. *Abeceda národů*. Praha: Horizont 1984, s. 130.

52 BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství 2006, s. 111.

53 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 25.

Tyto mezery jsou do jisté míry vyplňovány nejstaršími čínskými literárními záznamy, které popisují čínská příhraniční území a kmeny, které je obývaly. Čínské zdroje zpravidla obsahují základní informace, jako čínská etnonyma daných skupin, jejich početní stav, způsob obživy a základní údaje o jejich historickém vývoji. Nezřídka byl zájem veden snahou poznat kmeny, které mohou být pro čínský stát zdrojem ohrožení. Takto například popisuje čínský učenec S'ma Čchien na přelomu letopočtu (přibl. 145-90 př.n.l.) tři základní uskupení asijských kočovníků, o nichž někteří badatelé předpokládají, že odpovídají turkickým, mongolským a tunguzo-mandžuským kmenovým útvarům.⁵⁴

První historické souvislosti, které poukazují na potenciální přímé předky Ojratů, jsou datovány do 10.-11. století našeho letopočtu, kdy byli Kurumčínové, obývající v té době oblasti přiléhající k jezeru Bajkal, vytlačováni v několika etapách mongolskými kmeny hlouběji na severovýchod, kde se z nich postupem času vyvinuli dnešní Jakutové. Kdo konkrétně byly ony mongolské kmeny vytěsňující předky Jakutů z jižnějších teritorií do jejich dnešních sídel, není možné s naprostou jistotou určit, existují ovšem předpoklady, že se mohlo jednat právě o předky Ojratů. Dokladem pro tuto teorii může být skutečnost, že se v kalmyčtině zachovalo etnonymum „Sochad“, které podle mínění badatelů velmi pravděpodobně souvisí s dnešním jakutským endoetnonymem „Sacha“, z čehož vyplývá, že předci Kalmyků/Ojratů s největší pravděpodobností udržovali v 10. a 11. století s vypuzovanými Kurumčiny těsné vztahy.⁵⁵

První důvěryhodné zmínky o Ojratech jako takových pocházejí ze 13. století, a vyskytují se současně ve dvou literárních dílech. Prvním z nich je Tajná kronika Mongolů, napsaná v polovině 13. století po smrti Čingischána anonymním autorem, která je považována za první přímý zdroj hovořící o Ojratech, a sice v souvislosti s jejich účasti v Čingischánově říši, tedy ve formujícím se mongolském státním útvaru a během mongolských vojenských tažení. Tajná kronika Mongolů je současně nejstarším známým literárním dílem psaným v mongolštině. Popisuje historii Mongolů.⁵⁶ Druhým dílem je kronika perského učenice Rašíd ad-Dína z přelomu 13. a 14. století.⁵⁷

Ve sledovaném období bylo běžné označovat kmenová uskupení názvem dominantního aristokratického rodu stojícího v jeho čele.⁵⁸ Termín „Ojraté“ tak v našem případě s velkou

54 Tamtéž.

55 Tamtéž, s. 28.

56 БИЧУРИН, Н.Я. *Историческое обозрение ойратов или калмыков с XV столетия до настоящего времени*. Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1991.

57 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 29.

58 Tamtéž, s. 30.

pravděpodobností odkazuje k původnímu aristokratickému jádru, tvořenému rodem Ojratů, který se následně přenesením významu rozprostřel i na ostatní podřízené rody téhož svazu. Již zmíněný Rašín ad-Dín uvádí, že se Ojraté dělí na několik větví, přičemž každá z nich má vlastní název. Běžně se uvádí, že ojratský kmenový svaz stál na 4 základních pilířích, jež představovaly kmeny Torgutů, Chošutů, Derbetů a Čorosů. Jednotlivé ojratské kmeny se mezi sebou s velkou pravděpodobností zásadně neodlišovaly kulturně ani jazykově, hlavním klasifikačním kritériem byla rodově založená příbuzenská příslušnost.⁵⁹

Hovoříme-li proto dnes o Ojratech, je třeba uvést, že se ve své podstatě nejednalo o etnikum jako takové, alespoň ne v úvodních etapách jejich historického vývoje. Jako Ojraté jsou označovány kmeny spojené v ojratském kmenovém svazu, postaveném z valné většiny na západomongolských příbuzenských rodech. Bylo by proto poněkud přesnější v souvislosti se současnou úrovní poznání dotyčného období hovořit spíše o „ojratských kmenech“. Termín Ojrat je vhodné chápat v jeho celkovém etnicko-politickém kontextu, a sice z hlediska etnického jako materiál na přechodu od panmongolského světa k jednotlivým, částečně emancipovaným kmenům, z politického hlediska jako zastřešující termín pro politicky nezávislou jednotku mající uspořádání svazu s dědičně předávanou mocí.⁶⁰

Tím, co odlišovalo ojratské kmeny od ostatního mongolského světa, byla jejich postupně se projevující etnická divergence, která podle dostupných zdrojů významně souvisela s geografickými faktory. Ojraté žili na periferii mongolského světa, což postupem času vedlo ke vzniku drobných, postupně ovšem sílících rozdílností v kulturním rázu i jazyce. Ze zápisů Rašín ad-Dína vyplývá, že se ojratské kmeny již ve 13. století „drobně“ jazykově odlišovaly od ostatních mongolských kmenů.⁶¹ Ojraté byli rozpoloženi v oblastech horního toku řek Jeniseje a Angary, ve svých východních výběžcích se dotýkali západních břehů Bajkalu. Oddělenost ojratských kmenů od mateřského mongolského světa se prohlubovala díky mohutným horstvům Altaje a Sajan, která tvoří významnou přírodní překážku mezi centrálními oblastmi dnešní Sibiře a mongolskými rovinami, respektive mezi centrálními mongolskými kmeny a západními, tedy Ojraty. K přírodním vlivům se postupně přidávaly i vnější podněty, a sice částečná asimilace a akulturace blízkých turkojazyčných

59 DORDZIEVA, Yulia. *Problematika kolaborace v Rusku za 2. světové války a koncept viny potrestaných národů: Příčiny depotrace Kalmyků*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014, s. 33.

60 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 30.

61 Tamtéž, s. 32.

a tunguzojazyčných kmenů, která se promítla vedle ojratské varianty mongolského jazyka i do podobností folkloru dnešních Kalmyků s folklorem národů severovýchodu Sibíře, například se jedná o podobné rysy v hrdinských a kouzelnických příbězích.⁶²

V průběhu 15. století začalo docházet k postupnému rozpadu velkého mongolského státu na řadu oddělených a de facto politicky a ekonomicky nezávislých feudálních jednotek, jejichž vládci mezi sebou sváděli neustálé boje o ovládnutí chánského trůnu.⁶³ Výsledkem tohoto stavu byl postupný rozpad mongolské říše na dvě dominantní oblasti, a sice západní, veskrze Ojratskou, a východomongolskou.⁶⁴ Ojratský vládce Esen sice v roce 1451 dosáhl opětovného sjednocení mongolského státu pod jedinou centralizovanou mocí, ta ovšem nebyla schopna se dlouhodobě vypořádávat s množstvím povstání vedených odbojnými aristokratickými rody volajícími po svém podílu na moci. Esen v roce 1455 v jednom z těchto ozbrojených střetů padl, což vedlo k dalšímu kolu rozdrobování chánské moci, které vyvrcholilo po smrti posledního mongolského vládce v polovině 16. století definitivním rozpadem jednotného státu.

V této době dochází ke konsolidaci Ojratů z kmenového svazu do podoby jednotné etnické skupiny. Vedle samotných Mongolů se v tomto přechodovém období etnopolitického drobení objevují na scéně historie kromě Ojratů jako svébytná entita také Burjaté.⁶⁵

Proces etnické a teritoriální konsolidace západních Mongolů, resp. Ojratů, spojený s definitivním rozpadem jednotného mongolského státu během drobení 16. století vedl ve svých důsledcích ke dvěma v podstatě protichůdným důsledkům. Prvním z nich bylo, že masa Ojratů začala migrovat severozápadním směrem do nitra rychle se rozpínajícího ruského státu, část pak směrem do nitra Číny, směrem k jezeru Kukunor, kde založili nový chanát. Druhým důsledkem byl vznik nového, regionálně významného státního útvaru, v němž se početní Ojraté stali dominantním státotvorným etnikem, a sice Džungarského chanátu, rozprostírajícího se na horním toku Irtyše, dále na území dnešního západního Mongolska, na severozápadě dnešní Číny (v provincii Sin-t'iang) a v jižní oblasti Altaje.⁶⁶ Džungarský chanát hrál v dějinách Střední Asie až do svého rozbití v roce 1757 následkem čínské intervenční války velmi důležitou roli.

Z těch Ojratů, kteří se vydali směrem k ruským hranicím a vstoupili do jednání s ruským

62 Tamtéž, s. 32-34.

63 Tamtéž, s. 35.

64 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 4.

65 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 30.

66 Tamtéž, s. 42-44.

státním aparátem, se postupem času vyvinula kalmycká národnost. Obecně se začalo o těch Ojratech, kteří překročili ruské hranice, na ruské straně hovořit jako o Kalmycích, přestože samotní Kalmyci toto etnonymum převzali za vlastní až o řadu desítek let později. Procesu vstupu Kalmyků na ruské území bude věnována pozornost v následující kapitole.

IV

KALMYCI A CARSKÉ RUSKO

Sbližování ruského státu a Ojratů přicházejících na jeho teritoria nebylo rozhodně jednoduchým procesem, jak by se mohlo zdánlivě jevit po zběžném obeznámení s některými historickými pracemi z pera ruských autorů. Z mnoha různých důvodů, z nichž nejdůležitějším je pravděpodobně současná vnitropolitická situace mnohonárodnostní Ruské federace, složené z řady po etnické stránce diametrálně odlišných subjektů, je v dnešní době ve většině historických prací od předních ruských i kalmyckých historiků výrazně akcentováno téma „dobrovolného vstupu“ do soustavy ruského státu. Toto heslo je protlačováno v úvodech i závěrech historických pojednání, v názvech kapitol i jejich úvodních odstavcích. Jedná se o prizma, jímž by kýženě mělo být nahlíženo na problematiku období, v němž došlo k položení základních kamenů státoprávně-administrativního vymezení vztahů mezi ruským státem a přichozími ojratskými kmeny. Samotný faktor dobrovolnosti zde není zpochybňován, v duchu nastíněného přístupu je ovšem na místě k podobně výrazně akcentovaným deklaracím přistupovat v rámci možností kriticky. Každý způsob sdělování má za úkol dosažení určitého modu chápání/vnímání v přístupu ke konkrétnímu tématu. A obzvláštní obezřetnosti je při přístupu ke schematizaci historických událostí třeba v případě, kdy se jedná o reprezentaci historického soužití dvou etnik, nota bene ve státě, jakým je Ruská federace, který je na multietnicitě založen, a který na způsobech, jakým bude dosahováno legitimacy soužití etnik různících se svými jazyky, kulturou i fyziognomií, ve své podstatě existenčně závisí. Mýtus o dobrovolném vstupu Kalmyků do Ruska je možné chápat jako v pořadí první z konstitučních prvků, z nichž se skládá soudobý rusko-kalmycký narativ a jako k takovému k němu bude i nadále přistupováno.

K uzavření zpočátku obchodních, následně spojeneckých a v závěru i poddanských ujednání došlo skutečně na základě bilaterálních dohod, které oběma stranám přinášely svá práva a povinnosti, věcný průběh jednání nicméně vycházel ze zcela konkrétních silových vztahů, kdy Rusko vystupovalo v roli mocného spojence a ochránce, s nímž je lepší být zadobře a na jeho straně, a dokonce pro to i leccos obětovat při účasti na ruských vojenských taženích, než riskovat zničující konfrontaci. Na ruské straně pak docházelo

ke stejným politickým kalkulacím, kdy nezdá se, že v momentech, kdy se jednání s příchodící Ojraty nevyvíjelo kýženým směrem, byla zvažována silová řešení k odvrácení potenciálních rizik, která mohla vzniknout z přítomnosti početných nekontrolovaných kmenů v rovinách ruského vnitrozemí. V momentě, kdy byl ruský stát ohrožen válečnými konflikty na více stranách pak převažovala snaha o mírnější řešení, opět z reálných politických pohnutek. Hovoříme-li tak o oné akcentované dobrovolnosti, je nezbytné uvést na pravou míru, že i při dobrovolném aktu spojení Ojratů/Kalmyků s Ruskem zde neoddiskutovatelně vstupují do hry faktory síly a politické moci. Je tak nasnadě si položit otázku po samotné podstatě „dobrovolna“ v politické sféře. Velmi výstižně se o této otázce vyjádřil Milan Kundera v díle *Nesnesitelná lehkost bytí*, kde uvádí: „Nikdy nebudeme moci stanovit s jistotou, nakolik naše vztahy k jiným lidem jsou výsledkem našich citů, lásky, nelásky, dobrotivosti či zloby, a nakolik jsou předurčeny poměrem sil mezi námi a jimi.“⁶⁷

1. RUSKÝ STÁT V DOBĚ PŘÍCHODU KALMYKŮ

Než zde přistoupíme k samotnému popisu navazování vzájemných kontaktů mezi Ruskem a Kalmyky, bude zde v hrubých obrysech představeno období, které těmto událostem předcházelo, a sice bezprecedentní teritoriální expanze Ruska spojená s jeho významným mocenským vzestupem. V dotčeném období konce 15. a průběhu 16. století došlo postupně ke svržení mongolského jha,⁶⁸ ke sjednocení ruských knížectví a následně k rychlé vojenské expanzi za hranice ruského světa. V neposlední řadě se také v tomto období, za vlády Ivana III. začal používat pro moskevský stát termín „Rusko“ (Россия).⁶⁹ Značný vliv na situaci Ruska měla ve sledovaném období vedle samotné teritoriální expanze i vnitřní přeměna ruského pohledu na sebe sama, přehodnocování základních ruských státopisných mýtů, na jejichž základě docházelo k určování krátkodobých i dlouhodobých reálněpolitických cílů. Konkrétně se jedná o vznik myšlenkově-ideologického konceptu Moskvy jakožto třetího Říma, a s tím spojený radikálně křesťanský eschatologický koncept, že Rusko, respektive Moskva je po zániku obou předchozích Římů (tedy Říma

67 KUNDERA, Milan. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Praha: Atlantis 2007.

68 ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 71.

69 Tamtéž, s. 70.

a posléze i Konstantinopole, po jejím osazení ottomanskými Turky) z vyššího božského hlediska pověřena vést jedinou skutečně křesťanskou politiku a svým způsobem stát v čele celého křesťanského světa, a v jeho jménu vést expanzi.⁷⁰

Do sbližování Ruska a Kalmyků vstupovala celá řada faktorů, které se měnily rok od roku tak, jak se vyvíjela síla ruského státu vůči jeho okolním rivalským mocnostem, zejména Švédsku na severu, Polsko-litevské unii na západě a Turecku a jeho vazalům na jihu a jihovýchodě. Kartami dokázala silně zamíchat i vnitropolitická situace Ruska spojená s přechodem vládní moci po smrti Ivana IV. Hrozného a Borise Godunova. Postupně, jak se měnily poměry sil mezi početnými kočovnými Kalmyky a ruským státem v jeho rozkolísané politické situaci, měnila se i intenzita a forma snah o ukotvení vztahu mezi oběma uskupeními.

Zatímco ještě ve 13. století čelila centrální ruská knížectví vpádu Mongolů (1237-1242) a byla podřízena mongolské Zlaté Hordě, která na ruských územích vybírala daně, a jejíž chán jmenoval mezi ruskými knížaty „velkého knížete“, který byl zmocněn pro Zlatou Hordu daně vybírat, o století později, v polovině 14., začíná moskevské knížectví postupně nabírat ve svém vývoji odlišný směr. Moskevský velký kníže Ivan I. zahájil proces spojování rozdrobených ruských knížectví pod svou vládou, což vede v rukou moskevských knížat postupem desetiletí k pozvolnému nárůstu moci. Během vlády Dmitrije Donského (1363-1389), vnuka Ivana I., je již většina knížat severovýchodních oblastí Rusi vazaly velkých knížat moskevských.⁷¹ O století později, kdy již byla k moskevskému knížectví připojena i území Novgorodu (1470), již mohou moskevská knížata svou silou Zlaté Hordě konkurovat, což vede v roce 1480 knížete Ivana III. k odmítnutí povinnosti jí nadále platit daně a tím i k formálnímu ukončení 150 let trvající mongolské nadvlády nad Rusí.⁷²

Proces spojování ruských knížectví nabírá na intenzitě za vlády Ivana III., který se namísto dosavadního titulu velký kníže moskevský prohlašuje v roce 1472 „carem vši Rusi“ a pokládá tak základy pozdějšího rozmachu Ruského státu. Za vlády Vasilije III., následníka Ivana III., jsou dále v rychlém sledu moskevským knížectvím obsazována i zbývající, doposud formálně samostatné ruské státy, a sice v roce 1514 knížectví smolenské, 1523 černigovské a severské, 1547 rjazaňské. V druhé polovině

70 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 43-44.

71 Tamtéž, s. 33.

72 Tamtéž, s. 45.

15. a na počátku 16. století tak dochází skrze expanzi moskevského knížectví ke sjednocení všech státních útvarů obývaných ruským etnikem a vzniká nová regionální mocnost, národní stát Velkorusů.⁷³

Zatímco se postupně ruské knížecí státy postupně sjednocovaly pod centrální moskevskou vládou, dochází v průběhu 15. století u sousední Zlaté Hordy ke zcela opačné tendenci, a sice jejímu rozpadu na řadu menších chanátů: kazaňský, astrachaňský, sibiřský, krymský a nogajský. Rozdrobené následnické státy tatarské Zlaté Hordy jsou vůči sjednocenému ruskému státu ve značné nevýhodě, a jsou postupně vystaveny sílícímu moskevskému tlaku – jeden po druhém ničeny a připojovány k centrálním ruským provinciím.⁷⁴

K vlivu dlouhodobého potýkání ruského světa s tatarskou nadvládou a jejich vzájemnému působení poznamenává autor známé práce *Ruská idea*, Berďajev, následující: „Převládá názor, že tatarská nadvláda měla osudový vliv na ruské dějiny a vrhla ruský národ zpět do minulosti. K tomu ještě byzantský vliv potlačil ruské myšlení a učinil je tradicionalistickým a konzervativním.“⁷⁵ Pro neustálé potýkání s Tatary, které ruskému světu odsávalo obrovské množství sil, docházelo v pozdně středověkém Rusku k jistému vývojovému opoždění, které způsobilo, že v době, kdy v Evropě nastupovala renesance, v Rusku středověk teprve postupně přicházel ke svému vrcholu. Nadvláda Tatarů tak Rusko v mnoha ohledech zastavila na jeho v dřívějších dobách nastoupené cestě rozvoje. Co je však podstatné, Rusko vyšlo z dlouholetých kontaktů s Tatary silně ovlivněno jejich asijským charakterem, což se projevilo například v jisté fatalitě ve vztahu ke státní moci, ve specifickém pojetí role a postavení panovníka ve státním uspořádání, v jeho částečném zbožštění, ve vztahu státního aparátu k násilí, a v mnohém dalším. Ruský národ, stejně tak jako i ruský stát, je kvalitativně odlišný ve svém předtatarském a potatarském období. Vzájemným působením původních ruských kulturních rysů s tatarskými „...se v Rusku střetávají a vzájemně na sebe působí dva proudy světových dějin – Východ a Západ. Ruský národ není národem ani čistě evropským, ani čistě asijským. Rusko, to je (...) obrovský Východo-Západ, spojuje v sobě dva světy. A v ruské duši vždy zápasily dva principy, východní a západní“.⁷⁶ Drastická politika, která byla nutná v období tatarské nadvlády ke sjednocení ruských knížectví, což bylo nezbytným krokem k jejímu svržení, se následně promítla i do budoucího charakteru ruského státu. Rusko

73 Tamtéž, s. 39.

74 Tamtéž, s. 45.

75 BERĎAJEV, N.A. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH 2003, s. 10.

76 Tamtéž, s. 8.

se vypořádalo s Tatary pomocí metod, které od nich samo převzalo, a sice krutosti a násilí, a jako životaschopné si je v přizpůsobené podobě ponechalo i nadále.

Během vlády Ivana IV. Vasiljeviče, přezdívaného Hrozného (1547-1584) došlo v sérii válek postupně k rozdrčení a ovládnutí několika nástupnických států Zlaté Hordy. Nejprve v roce 1552 pod nápirem 150 tisíc ruských vojáků padla Kazaň, na svou dobu vojenská pevnost nejvyšší úrovně, hlavní město Kazaňského chanátu. Poté v roce 1556 následovala i Astrachaň, hlavní sídlo Astrachaňského chanátu. Obě města, Kazaň i Astrachaň, jsou součástí ruského státu do dnešní doby. Na této linii se ovšem Ivan Hrozný nezastavil, v roce 1557 došlo k ovládnutí dnešního Čuvašska a značné části Baškortostánu.⁷⁷ Nogajská horda (Nogajský chanát),⁷⁸ poté, co k jejím hranicím došla ruská vojska po rychlém obsazení astrachaňských a kazaňských území táhnoucích se od Kaspiku po severní Ural, vyhlásila svou závislost na Rusku.

Dobytím Kazaně došlo ke zničení jednoho z hlavních soupeřů, který stál ruskému státu v cestě jeho další expanzi a k připojení středního Povolží. Kazaňský chanát dlouhá desetiletí odčerpával ruskému státu síly neustálými nájezdy, pleněním v příhraničních oblastech a odváděním ruských obyvatel do otroctví. Ivan Hrozný se rozhodl Kazaň nejen dobýt a dosáhnout na jejích rozsáhlých teritoriích ustavení ruské nadvlády, jeho cílem bylo chanát úplně zničit. V letech bezprostředně následujících po jeho obsazení tak docházelo k masovému vyvražďování místního obyvatelstva a k masivní kolonizaci přistěhovalci ze středoruských provincií. Zbývající původní obyvatelstvo bylo obráceno na pravoslavnou víru. Tímto způsobem došlo k naprostému zničení Kazaňského chanátu a téměř úplné rusifikaci celého území středního Povolží. V Astrachani se po čtyřech letech celý scénář víceméně opakoval.⁷⁹ Ruský stát tak totální anexí Kazaně a Astrachaně a podmaněním Nogajské Hordy poprvé ve své historii pronikl ke břehům Kaspického moře, hranicím středoasijských stepí a do oblastí severního Kavkazu. V ruském držení se ocitla celá povolžská kupecká trasa. Současně došlo v druhé polovině 16. století k obsazení ruského státu na území, na němž se v současné době rozprostírá Kalmycká republika.

Jestliže v první polovině 16. století dochází ke sjednocení všech ruských provincií pod vládou ruských carů, dochází následně během vlády Ivana Hrozného k výraznému

77 ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 81.

78 Kočovnický útvar, nesoucí jméno po jeho chánu Nogajovi, další s nástupnických států Zlaté Hordy, který se od ní oddělil během rozpadu na konci 15. století.

79 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 47.

historickému milníku, a sice k započetí expanze za hranice samotného ruského národního jádra – k rozšiřování moci ruského státu na území neruských etnik a státních útvarů. Pokud do druhé poloviny 16. století bylo Rusko významným hráčem na regionálně ohraničeném poli severovýchodní Evropy, pak od 16. století se stává mocností, která vstupuje a zasahuje svými rozhodnutími do světového politického dění. Car Ivan Hrozný započal proces ruské teritoriální expanze, která v soudobých dějinách doposud nemá srovnání, od období jeho vlády po konec 19. století rostl ruský stát v průměru o 90 km² denně.⁸⁰

Po připojení Astrachaně a Kazaně se Rusku otevřela volná cesta pro další postup směrem do nitra Sibiře, kde se v této době rozprostíral Sibiřský chanát, další z mnoha nástupnických států Zlaté Hordy. Bohatý kupecký rod Stroganovů získal od Ivana Hrozného zplnomocnění vládnout zeměmi podél toku řeky Tobol. Rod Stroganovů na vlastní náklady postavil oddíl ze svobodných kozáků o rozměru zhruba 840 mužů pod vedením atamana Jermaka, kteří se vydali na území Sibiřského chanátu. Již v následujícím roce, 1682 došlo ve srážce s vojsky chána Kučumy k porážení sibiřského vojska a obsazení hlavního města chanátu, Kašlyku (Isker) a k přinucení Sibiře platit Rusku pravidelnou daň.⁸¹

Již tato samotná skutečnost, že pronikání do oblastí severní Sibiře nebylo podnikáno za pomoci statisícových carských vojsk bojujících na svou dobu v bitvách gigantických rozměrů, jako tomu bylo v případě dobývání Kazaně, nýbrž že car Ivan pouze vydal oprávnění pro jeden ze svých kupeckých rodů, zplnomocňující jej k obsazení daného území svými silami, vypovídá skutečně mnohé o postavení, do něhož Rusko za vlády Ivana Hrozného dorostlo. Z hlediska vstupu Kalmyků je etapa dobývání Sibiře důležitá proto, že ojetší Kalmyci vstoupili na území Ruska právě v oblasti západní Sibiře.

⁸⁰ Tamtéž, s. 48.

⁸¹ ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 81.

2. VSTUP KALMYKŮ DO STRUKTURY RUSKÉHO STÁTU

V téže době, kdy v druhé polovině 16. století během výše popsaných událostí docházelo k etablování se Ruska jakožto mnohonárodního centralizovaného státu, postaveného však na ruském základě, a kdy ruský stát začal masivně pronikat za Ural a za Volhu, opouštějí dva kalmyčtí⁸² vládci hranice Džungarského chanátu a vydávají se postupně směrem k hranicím ruské západní Sibíře. Konkrétně se jedná o vládce Cho-Orljuka z kmene Torgutů a Dalaj-Batyra z kmene Derbetů. Postupně pronikali ve dvou proudech podél toku řeky Irtyš, kde na jeho horním toku vstoupili s ruskými orgány do jednání o přijetí ruské ochrany.⁸³

Vzhledem k tomu, že ruská nadvláda nad rozlehlými oblastmi západní Sibíře ještě zdaleka nebyla zcela upevněná a centrální ruské provincie byly poměrně daleko, byla reakce ruské administrativy na příchod početných Kalmyků zpočátku poměrně ostražitá. Právě pro relativní slabost na těchto územích, kam teprve nedávno začalo Rusko pronikat, byla ruská politika na Sibíři na konci 16. století velmi benevolentní a svou povahou se zcela zásadně odlišovala od předchozích akcí vůči Kazani a Astrachani. Ve vztahu k místním sibiřským kmenům byla prosazována politika mírového soužití, kdy Rusko jakožto silný partner nabízelo ochranu a obchod, přičemž postupně pronikalo stále hlouběji do sibiřského vnitrozemí postupným zakládáním pevností, obchodních stanic a posléze měst. Velmi aktivním v kolonizačním úsilí a v zakládání stálých ruských sídel byl zejména Ivan Hrozný, který na velkých říčních tocích jako zpočátku Tobol, posléze Irtyš a Ob, založil celou řadu stálých sídelních útvarů, z nichž většina existuje do dnešní doby.⁸⁴

Vědomi si této ruské politiky, začali Kalmyci postupně pronikat do rozlehlých a téměř neobydlených rovin západní Sibíře, přičemž vedli aktivní obchod s ruskými obchodními stanicemi a snažili se získat ruskou ochranu na základě vazalského vztahu vůči ruskému caru. Současně však usilovali o víceméně pouze formální vyjadřování ruské pravomoci nad nimi, ve snaze si zachovat prakticky úplnou politickou suverenitu. Ruská strana ovšem měla poměrně odlišnou představu, výhradně usilovala o začlenění kalmyckých kmenů do úplné závislosti na ruském státu.

Ruský stát se tak rázem ocitl v dvojaké situaci. Na jedné straně nestál na svých nově

82 V literatuře se běžně o Ojratech, kteří vstoupili na ruské teritorium hovoří jako o Kalmycích, zde se proto bude text tohoto pojetí nadále přidržovat. Jako o „Ojratech“ se bude dále hovořit v těch případech, kdy bude řeč vyložena o Kalmykům nadřazenému etnicky ojratskému světu, popisovanému výše.

83 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 43.

84 Tamtéž, s. 43, 44-45.

obsazených územích o nekontrolované a své moci nepodřízené kalmycké kmeny, na druhé straně ovšem neměl příliš možností s tímto stavem věci pohnout ve svůj prospěch. Ruské vládnoucí struktury si byly velice dobře vědomy obrovského vojenského potenciálu, který Kalmyci a ostatní ojratské kmeny představovaly. Jednalo se o desítky tisíc kočujících jezdců. Pokud by se rozhodla carská moc přinutit Kalmyky k podřízení se její autoritě násilím, existovalo riziko závažného vojenského konfliktu se dvěma mocnými ojratskými státními útvary, a sice Džungarským chanátem, rozkládajícím se na východě dnešního Kazachstánu a severozápadě dnešní Číny, a Chošutským chanátem (Kukunor), který ovládal území dnešní střední Číny a Tibetu. Ruský stát se tak byl nucen vypořádat s důsledky svého prudkého teritoriálního rozmachu, kdy sice své někdejší rivaly v podobě Astrachaně a Kazaně rozbil, pro neexistenci přirozených hranic, které by Rusko na východě zabezpečily, se na jejich místě ale ihned objevily nové potenciální hrozby, pouze o něco dále na východ. Čím dále na východ ovšem Rusové pronikali, tím obezřetnější politiku byli nuceni vést, neboť byli stále vzdálenější svým jádrovým oblastem, z nichž mohla přijít efektivní vojenská pomoc.⁸⁵ Rusové si byli vědomi toho, že pokud naváží s Ojraty obchodní styky a udrží neutrální vztahy, otevře jim to do budoucna cestu směrem k Indii a Číně.

Vedle ekonomických argumentů, kdy si byla ruská moc plně vědoma rozsáhlého potenciálu, který skýtala mnohatisícová stáda skotu, koní a velbloudů, tak tyto mezinárodněpolitické argumenty a relativní ruská slabost vůči početným Ojratům v oblasti západní Sibíře způsobily, že carská správa upustila od úvah vytlačit nepoddajné Kalmyky ze svého území silou, a uchýlila se k metodě jejich podrobení formou postupného získávání ústupků. Významně tomu napomohli i samotní Kalmyci, kteří se při kočování na ruském území nechovali nepřátelsky a nenapadali ruská sídla.

Ke slovu se tak v tomto období přihlásila politická prozíravost obou celků, jak Kalmyků, tak i Ruského státu. Kalmyci si při putování po ruském území byli dobře vědomi toho, jak mocným je ve svých evropských teritoriích Rusko státem a nestáli o konflikt, v němž by proti nim nasadilo veškeré své zdroje. Rusko pak na druhou stranu chápalo, že je výhodnější s Kalmyky spolupracovat i za krátkodobě ne zcela ideálních podmínek, což mu ovšem nebránilo se z dlouhodobého hlediska přidržovat svých ambicí na úplné podrobení kalmyckých kmenů. Za těchto podmínek se postupně rodilo spojení Ruska

⁸⁵ Tamtéž, s. 44.

a Kalmyků, které s různými historickými peripetiemi trvá do dnešních dnů.

Na počátku 16. století se obchodní styky postupně přenášejí i do oficiální politické roviny, v níž dochází k prvním kontaktům. Historickým počátkem navázání oficiálních rusko-kalmyckých vztahů je rok 1606, přesněji 20. září, kdy do ruského města Tara na řece Obi dorazil zástupce torgutského vládce Cho-Orljuka, Katačeje Buruldujev, aby diplomatickou cestou získal povolení kočovat a obchodovat na horním toku řeky Irtyše a jeho přítoků. Od tohoto historického milníku v kalmycko-ruských vztazích se rovněž zintenzivnila snaha administrace ruského sátu na území Sibiře cíleně hledat způsoby, jak dostat Kalmyky pod stálou kontrolu. Centrální vláda rovněž udělila sibiřským úřadům právo rozvíjet s Kalmyky obchodní a politické styky a vzájemně vysílat a přijímat diplomatické delegace.⁸⁶

Místodržící Tary, kníže Gagarin, v roce 1607 vedl z pověření Příkazu kazaňského paláce (Kazaňského příkazu)⁸⁷ cíle diplomatické styky s Kalmyckými vládci Cho-Orljukem a Dalaj-Batyrem, z čehož vzešla na následující rok 1608 naplánovaná oficiální návštěva kalmyckých představitelů v Moskvě na carském dvoře. Tehdejší ruský car V. Šujský, přijal kalmyckou delegaci v Moskvě 14. února 1608. Dovolil Kalmykům kočovat na Sibiři, v oblasti Irtyše i jinde, „podle jejich vůle“, se všemi jejich ulusy⁸⁸ a uložil jim povinnost platit dobrovolnou daň (jasak/ясак) v koních, a to „tolik, kolik dají“.⁸⁹ Tato audience, během níž došlo k ústním dohodám mezi kalmyckými delegáty a carem Šujským položila základy oficiálně vyjádřených snah carské moci o začlenění Kalmyků do svého poddanství. V roce následujícím po tomto jednání vyslal Kazaňský příkaz novému místodržícímu města Tary, I.V. Mosalskému, jménem cara Šujského dvě pověření, a to k uzavření písemných dohod s Cho-Orljukem a Dalaj-Batyrem, potvrzujících předchozí ústní ujednání. Vzhledem k událostem, ke kterým v té době v Rusku docházelo, a o nichž zde bude níže pojednáno, se však tyto plány na převedení ústních dohod do písemné formy, a tím jejich postavení na věčný základ, v tomto období nakonec nedošlo.

⁸⁶ Tamtéž, s. 45-46.

⁸⁷ Příkazem kazaňského paláce, jinak také „Kazaňským příkazem“ se rozumí Приказ казанского дворца (Казанский приказ), tedy ruský centrální orgán 16.-18. století, mající na starosti soudní, administrativní a finanční kontrolu nad oblastmi ruského jihu, jihovýchodu a Sibiře. Své jméno získal tento úřad ve spojení s organizací kontroly území Kazaňského chanátu po jeho obsazení Ruskem v polovině 16. století.

⁸⁸ Ulus/Улус je rodově správní jednotkou, dodnes se toto pojmenování zachovalo v dělení Kalmycké republiky na okresy/ulusy.

⁸⁹ Tamtéž.

Rusko se na konci prvního desetiletí 17. století potýkalo s celou řadou vnitřních problémů, které postupně přerůstaly do velmi složité situace i v zahraničních otázkách a které měly do značné míry svůj původ v táhlé Livonské válce, kterou Rusko vedlo v letech 1558-1583. Ruští představitelé v čele s carem si byli i přes svou silnou ukotvenost v pravoslavném pojetí světa a s tím spojené ruské výlučnosti vědomi zaostalosti za ostatním evropským světem, do níž se Rusko svým dlouholetým potýkáním s Tatary postupně dostalo, a rozhodli se řešit tuto situaci ovládnutím námořních přístupových cest, které by mohly vést k pronikání nových vlivů z Evropy. Po zdrcující porážce Kazaně a Astrachaně se proto v zájmu dosažení tohoto cíle pozornost cara Ivana Hrozného obrátila k Baltu, kde v té době sídlil Livonský řád. Ovládnutí Livonska, jak se území dnešního Estonska a Lotyšska nazývalo, slibovalo kromě intenzifikace kontaktů s Evropou i ovládnutí několika bohatých baltských měst (zejména Revel/Tallinn a Rigu) a významný ekonomický přínos v záboru rozlehlých obdělávaných polí, kterými tato oblast disponovala. Roku 1558 tak z ruského území vyrazila obrovská armáda čítající na 300.000 mužů a překročila livonské hranice. Během úvodních vojenských úspěchů došlo k obsazení více než dvou desítek tamních měst, včetně důležité Narvy a Dorpatu (estonské Tartu) a získání značné kořisti (včetně více než 500 děl).⁹⁰ Výsledkem úvodní fáze bojů bylo rozbití Livonského řádu v roce 1560, zajmutí řádového představeného V. Fürstenberga a následný postup ruských vojsk k Tallinu a Rize. Posledním z významných ruských vítězství, jichž bylo v livonské válce dosaženo, bylo obsazení Polotsku roku 1563. Poté se postupně začala projevovat organizační převaha, již disponovaly vycvičené armády evropských států, majících na Baltu své zájmy, a to zejména Švédska, Dánska a Polska, které se postavily ruskému vpádu, a pod jejichž správu přešlo po rozbití Livonského řádu zbývající území, které se toho času nenacházelo pod ruskou kontrolou.⁹¹ Se vstupem nových států do války se začaly stále častěji objevovat ruské vojenské porážky. Situace se pro Rusko dále prudce zhoršila poté, co se Polsko a Litva, do té doby dva samostatné státy, v roce 1569 spojily v jednotnou Polsko-litevskou unii, která v sobě obsáhla obrovské území rozprostírající se od střední Evropy po dnešní Bělorusko a značnou část Ukrajiny. Polská unie navíc proti Rusku poštvala i jižního ruského souseda, Krymský chanát, čímž se Rusko ocitlo v konfliktu prakticky po celé délce svých západních a jižních hranic.

⁹⁰ ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 51-52.

⁹¹ ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 82-83.

Společné síly Polsko-litevské spolu se Švédy postupně získaly iniciativu a v letech 1578-1581 přešly do protiútoků. Vzápětí opětovně padla Narva a začal postup do Ruska. K zastavení odvetného vpádu došlo až v roce 1581 při vleklé obraně Pskova. Roku 1583 tak byla mírem z Pljussy⁹² Livonská válka ukončena porážkou Ruska, které přišlo o baltské pobřeží ve prospěch Švédska a o Livonsko ve prospěch Polsko-litevské unie.⁹³ Livonská válka měla pro Rusko drastické následky.

Car Ivan IV. Hrozný totiž po sérii porážek začal v 60. letech podezřívát své bojary ze spiknutí, a začal se v zájmu potlačení domnělého spiknutí obracet ke stále větší koncentraci moci ve svých rukou a posléze zavedl tzv. opričninu⁹⁴ a nastala hrůzovláda, díky níž Ivan IV. získal přezdívku Hrozný. Již tak vleklou válkou vyčerpaný ruský stát dostal během trestných výprav, vedených opričniki, carovými osobními strážci, jakousi „kontrarevoluční armádou“, která měla za úkol vyhledávat zrádce a likvidovat je, mnoho dalších těžkých ran. Jedním z nejkrvavějších momentů vlády Ivana Hrozného bylo obklíčení Novgorodu, v němž bylo v roce 1570 umučeno a povražděno na 60.000 obyvatel.⁹⁵

V důsledku vyčerpávající livonské války a hrůzovlády Ivana IV. nad vlastním obyvatelstvem došlo v 70. až 80. letech v Rusku k ekonomickému rozvratu, kdy se uvádí, že až 50 % osívaných ploch v centrálních ruských provinciích zpustlo, v některých obzvláště zasažených oblastech pak až 90 %. Podstatná část obyvatelstva se rozutekla po periferiích ruské říše, z mnoha ruských sedláků se stali na jihu (dnešní Ukrajina, oblasti řek Donu a Volhy), jihovýchodě (hranice kazašské stepi) a východě (Ural/Jajik,⁹⁶ Sibiř) svobodní kozáci. Zbývající obyvatelstvo, které v centrálním Rusku stále ještě hospodařilo, bylo vystaveno silnému tlaku. Vzhledem k vyčerpanému hospodářství rostla daňová zátěž, která měla nahradit výpadky v daních a válečné výdaje. Aby se zabránilo dalšímu odchodu obyvatelstva, postupně docházelo ke znevolňování do té doby formálně nezávislých ruských rolníků. Nejprve byla v 80. a 90. letech přijata série opatření, komplikující

92 Плюсса/Pljussa je město v dnešní Pskovské oblasti

93 Tamtéž.

94 Opričnina bylo úředním územím, které podléhalo bezvýhradně carově pravomoci, zahrnovalo kromě vybraných čtvrtí Moskvy také přibližně 20 měst a rozlehlá agrární území. Vůči ní bylo území, které zůstalo pod předchozí obvyklou správou navázáno „zemščina“. Opričnina postupně nabývala na rozměrech a časem dosáhla rozlohy až přibližně poloviny ruského území.

95 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 53.

96 Яик/Jajik je původním názvem řeky Uralu (pochází z baškirského jazyka) i s ní spojené oblasti. Svůj současný název získal až v roce 1775 po potlačení povstání během vlády Kateřiny II. Veliké (reflektováno například v díle Kapitánská dcera A.S. Puškina)

přechody rolníků mezi jednotlivými feudály, postupem času se pak nevolnictví uzákonilo carskými nařízeními v plné míře. K hospodářskému úpadku se tímto způsobem v Rusku přidalo i značné vyostření sociálních konfliktů a růst nerovností, které po smrti Ivana Hrozného roku 1584 byly navíc dále zhoršeny nástupnickou krizí, kterou vyvolal spolu se smrtí posledního následníka, neduživého Fjodora Ioannoviče (1584-1598), syna Ivana Hrozného, zánik vládnoucí dynastie Rurikovců. Složitě přechodové období přelomu 16./17. století je nazýváno obdobím Smuty.

I přes veškeré snahy o stabilizaci vnitřní situace během opatrovnické vlády Borise Godunova (opatrovník Fjodora Ioannoviče, nástupce Ivana Hrozného), který se po smrti svého chráněnce stal i legálně zvoleným carem, vnitřní situace v Rusku se i nadále zhoršovala. K již tak vyostřeným problémům se přidala série hladomorů, řada vnitřních povstání a navíc po smrti cara Borise Godunova i polská intervence, obsazení Moskvy polskými vojsky a neustálé boje o trůn spojené se státními převraty a rychlým střídáním panovníků (období Lžidimitrijů).⁹⁷ Celá situace se víceméně uklidnila až po nástupu nové ruské vládnoucí dynastie Romanovců, když Michail Romanov díky povstání ruské domobrany (událost známá jako povstání Minina a Požarského) v roce 1613 nastoupil na carský stolec po období vlády Lžidimitrije I. (1605-1606), Vasilije Šujského (1606-1610), pretenzích Lžidimitrije II. (1608) a následného mezivládí, tzv. Semibojarščiny (1610-1613), kdy moc ve státě byla po svržení Šujského v držení sedmi bojarů (odkud pochází i název tohoto mezidobí, Семибоярщина/Semibojarščina).⁹⁸ Tato komplikovaná situace konce 16. a začátku 17. století, v níž se Rusko díky výše popsaným tragickým událostem ocitlo, se pochopitelně odrazila ve svých důsledcích právě například ve zvýšené aktivitě usilující v letech 1608-1609 konsolidaci své mocenské situace v oblasti Sibiře tím, že dojde k připoutání Kalmyků k Rusku. Zatímco Rusko se v této době potýkalo s problémy, které hrozily přerůst až v samotné ohrožení existence ruského státu, sjednocení Kalmyci naopak společnými silami dosáhli v roce 1609 významného vítězství nad Kazachy a Chalchasy.⁹⁹ Proměny ve vzájemných poměrech sil

97 Lžidimitriji jsou míněni pretendenti na carský stolec, kteří se na počátku 17. století, v období nástupnické krize carské vlády vydávali za Dmitrije, nejmladšího syna Ivana IV. Hrozného, který v roce 1591 zemřel za nejasných okolností (měl se nedopatřením sám napíchnout hrdlem na nůž) jako nezletilý v severoruském Ugliči. Ruské venkovské obyvatelstvo v té době věřilo, že car nemůže zemřít násilnou, „nepřirozenou“ smrtí, proto bylo ochotné věřit tomu, že se „mrtvý“ Dmitrij skutečně mohl opět objevit a vznést nárok na trůn.

98 ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 94.

99 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 46/47.

mezi Ruskem a Kalmyky se tak opět odrazily na procesu sbližování těchto dvou entit tím, že Kalmyci, vědomi si aktuální slabosti Ruska, a na druhé straně rostoucí vlastní síly a vlivu ve Střední Asii, nespěchali přijímat ruské poddanství, přesněji, nevyvíjeli v zájmu dalšího sbližení vůbec žádnou aktivitu. Ruská administrativa, která byla díky období Smuty prakticky v polorozloženém stavu, na tuto neochotu se podřídit reagovala i přes svou velmi komplikovanou situaci tím, že se postupem času stále více ve svých úvahách o řešení kalmycké otázky uchýlovala k promýšlení silového nátlaku. V souvislosti s tím v listině z 15. června 1610 dostal tarský místodržící Mosalský za úkol od Kazaňského příkazu za úkol použít všech prostředků k převedení Kalmyků do ruského poddanství, s tím, že jediným prostředkem, kterého se v daný moment nesmělo použít, byla přímá vojenská akce. Mohl ovšem z carského pověření přistoupit k hrozbám kalmycké straně v případě neuposlechnutí.¹⁰⁰ Měsíc po zaslání tohoto příkazu byl ovšem car Vasilij Šujský svržen z carského stolce, a kvůli vrcholícímu krizovému období se na nějaký čas kalmycká otázka odložila na druhou kolej.¹⁰¹

Michail Romanov v roce 1618 uzavírá sice pro Rusko velmi bolestný, nicméně již velmi potřebný mír s Polskem, čímž dochází k ukončení období Smuty a dlouho očekávanému období politické nestability. Rusko se začíná po dlouhé době zmatků a rozkladu pod novou vládnoucí dynastií pomalu stavět na nohy. Kalmyci v této době kočovali podél řek Išim, Om a Irtyš. Po porážce některých dalších kmenů, které obývaly tuto oblast hraničící se Střední Asií, uvědomovali si Kalmyci svou relativní moc, což vedlo postupem času v době vrcholících zmatků v ruském státě v této západosibiřské oblasti dokonce k ozbrojeným střetům s ruskými usedlíky.

Vezmeme-li v potaz, že ještě v roce 1608 došlo k audienci u cara V. Šujského, a v roce 1610 mělo dojít dokonce k prvním historickým podpisům dohod, pak je skutečnost, že Kalmyci vycítili Ruskou slabost a začali se oproti předchozím velmi klidným desetiletím mírového soužití s Ruskem uchýlovat dokonce k ozbrojeným střetnutím při prosazování svých lokálních zájmů, výrazem skutečně pragmatického kalmyckého přístupu k jejich sbližování s ruským světem. V momentě, kdy bylo zřejmé, že je Rusko příliš zaměstnáno vnitrostátní politickou a hospodářskou krizí, a nemůže tak adekvátně reagovat, došlo prakticky k úplnému zastavení kontaktu na několik let. Po nástupu cara

100 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 11.

101 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОР НПП «Джангар» 2000, s. 47.

Michaila Romanova v roce 1613 však ozbrojené střety z kalmycké iniciativy skončily a nastoupilo opět diplomatické jednání, v němž se významně angažovali pověřeni místodržící ruských měst Tobolska a Tary, kteří v letech 1613-1617 obratnou politikou dosáhli urovnání všech dřívějších rozporů mezi ruskými obyvateli a v širším pojetí ruskými státními zájmy, a kočujícími zde Kalmyky.¹⁰²

V roce 1616 car Michail Romanov, vědom si silnějšího postavení, v němž se v daný moment Rusko nacházelo, rozhodl vyslat ke kalmyckým předákům delegaci vyslanců která měla za úkol vyzvat Kalmyky k příjezdu do Moskvy k carskému dvoru, aby přijali z rukou cara ruské poddanství. V souvislosti s globálnějšími otázkami ruské politiky v Asii a na jihu a jihovýchodě země se vyřešení kalmycké otázky po téměř několika letech opět stalo významným tématem. Následujícího roku, 1617 tak carský posel Kurakin cestou diplomatických jednání dohodl s derbetským tajšou¹⁰³ Dalaj-Batyrem vyslání kalmycké delegace k přijetí ruského poddanství. V roce 1618 takto došlo k významné historické události v dějinách rusko-kalmyckých vztahů, když 14. dubna došlo v Moskvě k vydání písemného dokumentu kalmyckému kmeni Derbetů z rukou ruského cara, v níž byly poprvé, byť v obecných formulacích, vymezena práva a povinnosti jednotlivých stran. Současně také došlo ke změnám v očekávání ruské strany od Kalmyků. Zatímco před rokem 1618 byl důraz kladen kromě vojenské služby a daňové povinnosti spíše na předávání rukojmích k zajištění plnění vzájemných ujednání, po roce 1618 se jednalo především o vojenskou účast Kalmyků na ruských vojenských taženích. Dohoda měla podobu carem vyhlášeného patentu¹⁰⁴ a byla sepsána v ruském a tatarském jazyce.

Analogickým způsobem, jakým došlo z carských rukou pomocí patentů k legálnímu připoutání Derbetů k ruskému státu, došlo v roce 1620 i k přijetí čorosského poddanství dohodou s tajšou Čorosů, Chara-Chulou.¹⁰⁵

Oba carské patenty měly formálně velmi zdvořilé vyznění, které vyjadřovalo kalmyckým tajšům značnou úctu, nehledě na skutečnost, že reálné postoje carské administrativy byly podstatně pragmatictější. Podle přijatých patentů se Rusko zavazovalo poskytnout Kalmykům teritoria pro kočování na územích pod svou kontrolou, stejně tak jako zajištění ochrany pro kalmycké kmeny, Kalmyci naopak přislíbili věrnou vojenskou službu.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Tajša je ve sledovaném období titulem kalmyckého kmenového vůdce.

¹⁰⁴ Rusky tzv. Жалованная грамота/Žalovannaja gramota, což byl soudobý název pro řadu oficiálních carských dokumentů.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 49.

Přestože byly vztahy v základních obrysech již vymezeny, v chápání ruské strany se jednalo spíše o zajištění výchozí pozice, od níž se měly postupem času posunout na úroveň úplného podřízení Kalmyků ruské moci.

Po patentech z let 1618 a 1620 se jednalo pouze o poddanství, které Kalmykům poskytovalo úplnou vnitřní nezávislost ve správě vnitřních záležitostí. Jednalo se svým způsobem o dočasnou akceptaci kalmyckého státu ve státě, na Ruskem ovládaném teritoriu. Kalmycká strana oproti tomu měla zájem především na ruské ochraně, další ustupování ruským zájmům si příliš nepřála. Tento postupný nátlak na kalmyckou stranu se promítal například do způsobu, jakým ruská administrace ve svém pojetí zahrnuje kalmycké uskupení do své administrativní správy. Od 20. let 17. století poté, co ruská správa dosáhla iniciálních úspěchů v dosahování svých záměrů, se vztah ke Kalmykům z kvalitativního hlediska významně mění.¹⁰⁶ Nastupuje věcná politika mající za cíl Kalmyky v následujícím období úplně podříditi ruskému státu ve všech ohledech. Posloupnost pravomocí byla v ruském pojetí jasná:

car → carská administrativa /místní ruští místodržící → kalmyčtí tajšové

Z toho postupem času vznikaly i nedorozumění a třenice, neboť kalmyčtí tajšové se opakovaně dožadovali audiencí přímo u cara, který ovšem neměl v záměru pokračovat v dřívější benevolentní politice a přenášel pravomoci k jednání s Kalmyky na sibiřské místodržící, kteří se ovšem řídili jeho přesnými instrukcemi. Audience u cara jim tak byly opakovaně zamítány, takže po schůzce v roce 1620 došlo k následujícímu jednání až v roce 1630, což kalmycká strana nesla poměrně rozpačitě.¹⁰⁷

Ve snaze dosáhnout svých cílů se carská administrativa snažila v období od 20. do konce 40. let 17. století zakonzervovat rozdrobený stav, v němž se kalmycké kmeny toho času nacházely. Mělo dojít k připoutání jednotlivých kmenů k městským správám v těch oblastech, kde se konkrétně nacházely, aby nedošlo na nutnost jednat s Kalmyky jakožto celkem, což by jim dodalo na vyjednávací pozici. V tomto období totiž kalmycké kmeny doposud nevystupovaly jako jednotná entita a stále u nich převládala spíše separátní rodová příslušnost nad celokalmyckou, přestože se podle dostupných pramenů Kalmyci

106 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 15.

107 Tamtéž, s. 15-16.

první poloviny 17. století již vnímali jakožto Kalmyci. Tohoto doposud neukončeného procesu kalmycké etnogeneze se carská administrativa snažila využít k dosažení svých zájmů.¹⁰⁸

Mezidobí ve sbližování Kalmyků a Ruska se protáhlo až do počátku 50. let, kdy již byl na carském stolci car Alexej Romanov, syn prvního Romanovce Michaila, kdy carská administrativa začala opět vyvíjet zesílené úsilí o úplné podřízení Kalmyků své moci a kdy dochází k nástupu nové etapy v rusko-kalmyckých vztazích. Nová vlna ruské iniciativy úzce souvisela se zhoršující se situací na mezinárodním poli. Po urovnání rozbrojů ze začátku století opět začaly narůstat konflikty s Polskou unií a Švédskem na západní ruské hranici, a s Krymským chanátem spolu s Tureckem a jeho vazaly na jihozápadě.¹⁰⁹

Za této situace dochází 4. února roku 1655 k podpisu nového, zlomového ujednání, které vzájemné vztahy staví na zcela nový základ. Kalmyčtí vyslanci slibují ruskému caru „za všechny tajši“ být ve „věčné poslušnosti“ v jeho službách, účastnit se vojenských tažení, neútočit na carovy poddané, neokrádat je a také nevstupovat do styku s nepřáteli cara.¹¹⁰

Již na jaře téhož roku kalmycké kmeny dostaly svého slova a na výzvu cara se na straně ruských vojsk a jejich spojenců (oddíly Bohdana Chmelnického a donští kozáci) zúčastnili tažení proti Krymskému chanátu. V historii rusko-kalmyckých vztahu je toto potvrzení bilaterálních úmluv skutečným nasazením kalmyckých jízdních oddílů na ruské straně důležité, protože do této doby se dohody z obou stran dodržovaly, jak bylo na několika místech výše naznačeno, spíše oportunisticky, podle vzájemného poměru sil. Kalmycká účast na ruských vojenských taženích byla v této době o to důležitější, že Krymský chanát se během konfliktu s Ruskem snažil Kalmyky stáhnout na svou stranu.

Ruská strana, vědoma si snah Krymského chanátu o přetažení Kalmyků na svou stranu, zachovávala vůči nim obezřetnost, a vyžádala si již dva roky po podpisu první dohody podepsání dalšího potvrzujícího dokumentu v březnu 1657, který by prohloubil již projednané spojení. Za kalmyckou stranu dokument stvrdil tajša Mončak, syn hlavního torgutského tajši Dajčina a dále tajša Mandžin. V tomtéž roce byla nová dohoda potvrzena vysláním 3 rukojmích z řad nejbližšího příbuzenstva kalmyckých tajšů do ruské Astrachaně, kteří měli svou přítomností garantovat dodržování ujednaných dohod.¹¹¹

108 Tamtéž.

109 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 50-51.

110 Tamtéž, s. 51.

111 Tamtéž s. 52.

Tato v pořadí druhá dohoda z 50. let blíže vyspecifikovala vztahy mezi Kalmyky a ruskou stranou. Tentokrát se již velmi blížila ruským představám o tom, jakou roli mají Kalmyci v ruském státě hrát. Vztah mezi carem a Kalmyky byl konkrétně formulován jakožto „panovník – nevolník/sluha“¹¹² a ukládala Kalmykům povinnost být „ve věčném poddanství a poslušnosti“ namísto předchozích méně konkrétních formulací.¹¹³ Souběžně s novou dohodou zpřesňující vzájemné poměry došlo k přesnějšímu vymezení teritoria, které ruský stát Kalmykům poskytoval ke kočování a pastvě. Za desetiletí předcházející zmíněným dohodám Kalmyci postupně na své pouti po ruském státě značně postoupili západním směrem, do jeho evropské části, což nová úprava respektovala. Přiděleno jim bylo území v Povolží, od Astrachaně směrem proti toku Volhy a současně jim bylo poskytnuto právo vést bezcelní obchod s povolžskými městy. V témže roce, kdy došlo k podpisu druhé dohody (1657) Kalmyci opět prokázali loajalitu vůči ruské vládě při vojenském tažení, když v bitvě u Azova porazili vojsko místních Tatarů.¹¹⁴

Na přelomu 50. a 60. let rusko-ukrajinská vojska utrpěla na Ukrajině porážku od spojených sil Polska a Krymu. V téže době se navíc u Azova vylodily turecké síly a Rusko se ocitlo v komplikované vojenské situaci. Roku 1661 proto vysílá carská administrativa ke Kalmykům svého zástupce, I.S. Gorochova, aby zajistil kalmyckou účast na ruském tažení proti tureckým a krymským silám. Gorochova s tajši Dajčinem a Mončakem domluvil v červnu téhož roku společný postup vojenských akcí za účasti přibližně 10.000 kalmyckých jezdců. Za těchto okolností dochází k podpisu další klíčové dohody, která uzavírá předchozí dvě smlouvy z let 1655 a 1657. Důvodem, proč Kalmyci praktiky bez výhrad souhlasili s požadavky ruské strany byla skutečnost, že na začátku 60. let se začaly objevovat místní rozepře mezi Kalmyky a jinými neruskými národnostmi ruské říše, zejména Baškiry, Čuvaši a Marijci. Snaha si zajistit ruskou přízeň vedla kalmyckého tajšu Mončaka, okolo něhož se v této době sjednotily všechny kalmycké kmeny, za přítomnosti vyslance Gorochova, k přijetí poslední ze tří klíčových smluv mezi carskou administrativou a Kalmyky, v níž se jménem všech Kalmyků definitivně stvrzuje přísaha věrnosti ruskému caru. Důležitosti tomuto dokumentu ve srovnání s předcházejícími z let 1655 a 1657 dodává skutečnost, že byla přijata gubernátorem Astrachaně, tedy vysokým carským úředníkem, knížetem Čerkasským.¹¹⁵ Oproti předchozím dvěma smlouvám je

112 V originálu „государь – холоп“.

113 Tamtéž.

114 Tamtéž, s. 54.

115 КИЧИКОВ, М.Л. Исторические корни дружбы русского и калмыцкого народов Образование

v poslední v roku 1661 již zcela pominuto vysílání kalmyckých rukojmích do ruského zajetí jakožto záruka udržení loajality, což mnohé vypovídá o tom, jakého významného posílení rusko-kalmycké vztahy doznaly. K roku 1661 je již možné hovořit o plnohodnotném Kalmyckém chanátu v sestavě Ruského impéria, který se podle dohody rozkládal po obou stranách řeky Volhy, od Astrachaně u Kaspického moře po Carycin (dnes Volgograd) a Samaru.¹¹⁶

Přijetí smluv z roku 1661 de facto ukončilo proces vstupu Kalmyků do struktury Ruského impéria. Za zhruba jedno století, po které se Rusko s Kalmyky střetávalo, došlo k zásadním proměnám jejich vztahu. Ještě na konci 16. století se jednalo o neurčitý vztah, kdy ani jedna ze stran neměla jasně stanovené cíle ve vztahu k protistraně. Posléze se situace značně proměňovala podle aktuálního vývoje na mezinárodní scéně. Zatímco ještě v letech 1618 a 1620 kalmyčtí vyslanci přijímali víceméně jednostranné carské patenty, poměrně nekonkrétně se vyjadřující o právech a povinnostech obou stran, v případě smluv z let 1655, 1657 a 1661 došlo k plnohodnotným bilaterálním dohodám, které rusko-kalmycké vztahy postavily na legální základ.

3. KALMYCKÝ CHANÁT V RUSKÉM STÁTĚ

I poté, co byl vstup Kalmyků do imperiální struktury carského Ruska de facto na federálním základě smlouvou z roku 1661 završen,¹¹⁷ bylo Kalmykům vymezeno pevné území pro kočování, pokračovaly vztahy obou entit v podobném duchu, v jakém je bylo možné sledovat dříve. Přestože v obecných rysech nebylo pochyb o tom, že Kalmyci uznávají ruskou svrchovanost, a že vyplňují své povinnosti, k nimž se vůči ruské moci zavázali, zejména pak vojenskou službu při ruských vojenských taženích, docházelo stále k opakujícím se situacím, v nichž se ruská strana potřebovala opětovně ujišťovat o kalmycké loajalitě, takže i po 60. letech 17. století dále pokračovala tendence přijímat v rychlém sledu stále nové dokumenty, aby znovu a znovu upevňovaly již přijaté dohody. Přestože se po dohodách z 50. a 60. let institut předávání urozených rukojmích do ruského držení významně oslabil, postupem času se začal navracet, až se během 18. století opět

калмыцкого государства в составе России. Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1966, s. 126-127.

116 ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000, s. 57.

117 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 19.

začal běžně uplatňovat. Podobné zpětné tendence je možné vysledovat i v jiné oblasti ruského zvažování kroků vůči kalmycké straně, a to sice pokud jde o nasazení vojenské moci k dosažení kýženého posunu ve vývoji vzájemných jednání. Ruská administrativa se i v desetiletích následujících po oficiálním vstupu Kalmyků do své státní struktury nevzdala plánů, a to z valné většiny úspěšných, krok po kroku s postupem času blíže přivazovat Kalmyky do svého područí, dokud nebude dosaženo úplné kontroly a podřízení, v souvislosti s čímž kalmycký historik Maximov hovoří o „zachvácení“ Kalmyků pevným objetím ruského státu.¹¹⁸ Celý proces, jako tomu bylo i v dřívějších obdobích, byl silně ovlivněn rostoucím mocenským postavením Ruska. Veškeré vzájemné vztahy mezi Ruskem a Kalmyky měly nicméně jeden zcela zásadní aspekt, který je typově odlišoval od jiných vazeb carské administrativy na podřízená etnická uskupení, a sice skutečnost, že Kalmyci, ač k tomu v průběhu 16. a 17. století několikrát bylo poměrně blízko, nebyli Ruskem vojensky podrobeni, ale na základě dobrovolných jednání se rozhodli vstoupit do jeho područí.¹¹⁹

Hlavním garantem dohod byly po roce 1661, poté co se na přechodné období ustoupilo od vyžadování rukojmích, zejména obřadní přísahy, v nichž kalmyčtí vládci skládali před svými božstvy podmíněnou ritualizovanou přísahu, která měla v případě porušení daného slibu stihnout křivopřísežného vládce božím trestem. Vedle toho se carská administrativa uchýlila k další metodě, a sice k braní příbuzných kalmyckých tajšů do centrálních institucí jakožto své zvláštní úředníky.¹²⁰

Vyspecifikování vztahů s Ruskem vedlo vedle jasné náboženské a etnické konsolidace Kalmyků, jakožto souboru „kalmyckých“ mongolojazyčných rodů, vyznávajících lamaismus a shromážděných na území jižního Povolží, také k jasné koncentraci moci v ruku hlavního kalmyckého tajši. Svým způsobem byl tento proces analogický mocenskému upevňování centrální vlády, které se odehrávalo v Rusku. Takto v polovině 17. století došlo ke sjednocení správy veškerých kalmyckých ulusů pod vládou tajši Dajčina a jeho syna Mončaka.¹²¹ Mončak sehrál v kalmycké historii významnou roli i tím, že v roce 1664 de facto ustanovil skrze sjednocenou vládu nad kalmyckými kmeny Kalmycký chanát, k čemuž došlo skrze udělení symbolu státní moci, stříbrným kuželem

118 Tamtéž, s. 31.

119 ПАЛЬМОВ, Н.Н. *Этюды по истории приволжских калмыков*. Астрахань 1929, s. 5.

120 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 19/20.

121 БАСХАЕВ, А. Н., *История Калмыкии и калмыцкого народа с древнейших времён до конца XX века*. Элиста: Калмыцкое книжное издательство 2012, s. 143.

s pozlacením a s jaspisovým zdobením.¹²² Přestože oficiální chánské uspořádání nebylo ještě v tomto období veřejně deklarováno carskou administrativou jako uznané, vnitřní struktura měla jasnou podobu chanátu.

Tu svým způsobem garantoval tzv. „Veliký Stepní Zákon“¹²³ který byl přijat všemi významnými uskupeními, která vycházela z ojratského základu, na sjezdu 44 aristokratických a náboženských vůdců. Zastoupení na sjezdu byli kromě povolžských Kalmyků také vedoucí činitelé Džungarie, Kukurorského chanátu a Chalchy.¹²⁴ Veliký stepní zákon měl za úkol regulovat vnitřní rozbroje mezi kmeny, upevnit feudální zřízení v jednotlivých útvarech a upravit závazným způsobem u zúčastněných kmenů vnitřní organizaci. Současně tento akt z roku 1640 ukotvil definitivně lamaismus jakožto výhradní náboženství zúčastněných stran.

V roce 1669 umírá Mončak, což vede k nástupu jeho syna Ajuka na chánský trůn, který v roce 1673 potvrzuje své závazky vůči Rusku. V souvislosti s nástupem cara Fjodora Alexejeviče na ruský trůn došlo v roce 1677 k podpisu nové dohody s Ajukem, v níž se zavázal k „úplnému podřízení ruské moci“. Během následujících let Ajukovy vlády došlo kalmyckou stranou k několika narušením jejích povinností, na jejichž základě ruská strana vyžádala opětovné potvrzení příslibů kalmyckého podřízení ruské moci, takže došlo v letech 1681 a 1683 k podpisu nových dohod. Ruské zdroje jsou v tomto ohledu velmi nekonkrétní, hovoří pouze o tom, že „na začátku 80. let 17. století donutily vnitřní i vnější okolnosti Rusko opětovně se vrátit k otázce o dodržování povinností.“¹²⁵ V důsledku těchto opětovných potvrzení bojovaly kalmycké jednoty ve všech významných ruských konfliktech konce 17. a začátku 18. století a zasloužily se o hlídání jižních hranic Ruska.

Ruský stát v této době prodělával pozvolný přerod v centralizovanou absolutní monarchii, což souviselo i s nástupem cara Petra I. Velikého na ruský trůn roku 1682. V souvislosti s tímto přerodem docházelo k upevňování centrální kontroly ruského aparátu nad životem říše, což se nutně muselo dotknout i kalmycké otázky. Přestože formou systematického nátlaku a dosahování pozvolných ústupků, kdy každý následující kalmycký vladař skládal pro Rusko o něco výhodnější přísahu a závazky, než jeho předchůdce, dosáhlo Rusko

122 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 20.

123 V ruštině „Великое Степное Уложение“, kalmycky „Caadžin bičig“.

124 Chalcha (v ruštině Халха) je dobový termín označující území na sever od pouště Gobi.

125 Tamtéž, s. 24/25.

během prvních 100 let koexistence s Kalmyky realizace většiny svých záměrů, měla nyní nastat opět o něco přísnější kontrola nad kalmyckými záležitostmi. Takto například Rusko umožňovalo Kalmykům přijímat pravoslavnou víru, ve snaze je k sobě více přimknout, nebo v novém vyžádání povinností, kdy Kalmyci museli hlásit každého zahraničního vyslance, který k nim z mimoruského prostředí dorazí, a to včetně obsahu diplomatických depeší, aby došlo ke kontrole loajality a snížení prostoru pro vedení samostatné zahraniční politiky.¹²⁶

Mocenský vzestup Kalmyků vedl na pomezí 16. a 17. století k nárůstu mocenského postavení Ajuka mezi mongolojazyčnými národy. V souvislosti s tím například v roce 1690 tibetský dalajlama udělil Ajukovi titul chána. V letech 1709/1710 jej pak následovala i carská administrativa, když oficiálně vzala na vědomí existenci Kalmyckého chanátu, který do té doby existoval jakožto chanát jen formálně, bez ruského uznání. Dokument, v němž byl poprvé Ajuk ruskou stranou titulován jakožto „chán“ má zvláštní historický význam. Nesl oficiální název „O poddanství chána Ajuka se všemi tajši i s lidmi jeho ruskému vladaři“, který byl rovněž velmi podstatný, vzhledem k tomu, jak reflektoval upevňující se kontrolu Ruska nad Kalmyky. V dokumentu car Petr I. Veliký vyjadřuje spokojenost s kalmyckou službou a chranou hranic a vyděluje Kalmykům nárůst centrálních dodávek střelného prachu a olova.¹²⁷ O postoji centrální carské vlády ke kalmycké otázce napoví velmi mnoho, že se oficiální uznání kalmyckých chánů odehrálo bezprostředně poté, co proběhla kompletní Petrova reforma státní správy z roku 1708, v souvislosti s níž byla celá země rozdělena na gubernie, které byly řízeny carské moci podléhajícími kolegií,¹²⁸ majícím na starosti různé aspekty života ruského státu. Došlo tak v podstatě k projevu úcty na nejvyšší úrovni, zatímco reformou se kalmycké záležitosti podřizovaly pod správu astrachaňských guberniálních úřadů a mělo dojít k dalšímu ruskému průniku do kalmyckých záležitostí. To se začalo od druhého desetiletí 18. století projevovat postupnou snahou vstupovat do předávání následnictví po smrti kalmyckých chánů Rusku vyhovujícím kandidátům, postupně však začala carská administrace dokonce chány v závislosti na svých potřebách odvolávat. Od 20. a 30. let 18. století se tak píše zcela nová etapa rusko-kalmyckých vztahů, kdy sice zůstává zachována formální nezávislá struktura Kalmyckého chanátu, kde se však i drobné úkony

126 Tamtéž, s. 23-24.

127 Tamtéž, s. 25.

128 Kalmycké záležitosti podléhaly pravomoci Kolegia zahraničních záležitostí, rusky: Коллегия иностранных дел.

neobejdou bez posvěcení ruské guberniální správy.¹²⁹ Rusko se tak ocitalo v dvojaké hře. Na jednu stranu potřebovalo silného kalmyckého vůdce, který by v případě potřeby rychle pro ruské vojenské účely zmobilizoval co nejširší masu kalmycké jízdy, na druhou stranu ale neustále politickým taktizováním, například podporou chánových vnitřních oponentů, podporou obracení Kalmyků na pravoslaví a umožňováním překočovávání některých ulusů na jiná teritoria soustavně oslabovaly chánskou moc.¹³⁰

Po smrti chána Ajuka v roce 1724 rozhodl Petr I. Veliký o tom, že do kalmyckých ulusů bude vyslán astrachaňský gubernátor A.P. Volynský, aby mírumilovnou politikou, a pokud se to ukáže nezbytným, pak i s použitím vojenské síly, odmítnou-li se pořídit, dosáhl zvolení administrativou zvoleného kandidáta za kalmyckého chána, Dorži Nazarova. Ten sám ovšem kandidaturu odmítl. Nakonec byl dosazen na trůn Ceren-Donduk, syn Ajuka, jakožto „hloupý“, a tedy předpokládáně i ruské vůli poslušný nový vládce kalmyckých záležitostí.¹³¹ Kateřina I., vdova po Petru Velikém, jej roku 1725 jmenovala místodržícím Kalmyckého chanátu, prozatím však ne chánem. V kalmyckých dějinách je to zásadní obrat, protože nyní již Rusko dosáhlo po sto padesáti letech toho, že samo dosazuje do kalmyckého čela vladaře. Za vlády Anny Ivanovny byl v roce 1731 Ceren-Dondukovi udělen carskou mocí chánský titul. Od této chvíle se tak Kalmycko stalo skutečně neoddělitelnou administrativní jednotkou v rámci Ruska.

Svou nově nabytou moc jmenovat a odvolávat chány uplatnila carevna Anna Ivanovna již o čtyři roky později, v roce 1735, kdy byl Ceren-Donduk sesazen z trůnu, a na jeho místo 3. března 1737 dosazen jeho hlavní soupeř, také Ajukův vnuk, Donduk-Ombo. Tato směna se odehrála zejména proto, že ač Ceren-Donduk dlouhou dobu svou povolností (právě za jeho vlády ostatně došlo k ustanovení ruského jmenování kalmyckých chánů), vyžadovala carská moc silného vládce, který by Kalmyky zmobilizoval pro vojenské akce na severním Kavkaze, proti kubáňským Tatarům a Turecku. To se Donduk-Ombovi po čase i podařilo, za což byl v letech 1736 a 1738 oficiálně pochválen a byla navýšena jeho roční apanáž v rublech a mouce.¹³²

Zatímco Donduk-Ombo upevňoval svou moc v Kalmyckém chanátě, ruská administrativa podněcovala vnitřní rozpory uvnitř chanátu a podporovala jeho hlavního protivníka,

129 ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. История России. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 126-144.

130 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 29.

131 Tamtéž, s. 30.

132 Tamtéž, s. 33.

dalšího z Ajukových vnuků, Donduk-Dašiho. Po Donduk-Ombově smrti v roce 1741 byl pak carský kandidát Donduk-Daši „zdola“ vyžádán jakožto nástupce. Přestože byl ruskou stranou prakticky dosazen, ač oficiální vyznění bylo, že ta pouze schválila jí navrhnutého kandidáta, vyžádala si administrativa od Donduk-Dašiho předání rukojmího, kterým se stal jeho jediný syn.¹³³ Kromě zajištění poslušnosti mělo toto opatření také jeden velmi prozíravý důvod, jak se později ukázalo, a to sice pojištění, že Kalmyci na území Ruska i nadále zůstanou. V souvislosti se změnami na politické scéně Střední Asie totiž kolovaly sluchy, které se donesly i k carskému dvoru, že některé vrstvy kalmyckého obyvatelstva zvažují odchod zpět na východ, do Džungarie.

Během vlády Donduk-Dašiho začala carská administrativa poprvé masivně pronikat i do řízení vnitrokalmyckých administrativních procesů, a to na všech úrovních. Situace došla tak daleko, že Donduk-Daši v oficiálním dopise gubernátorovi Astrachaně napsal, že bez ruského dovolení nemůže téměř nic, přestože je nad svými pánem.¹³⁴ Značně se tak reálné kroky ruské strany lišily od stavu, který panoval do začátku 18. století, kdy se Rusové do vnitřní politiky Kalmyků nevměšovali. Postupné pronikání do kalmycké správy se vystupňovalo v 50. a na začátku 60. let, kdy po smrti Donduk-Daši (1761) byl centrální kalmycký orgán jménem „Zargo“, do té doby v rukou kalmyckého chána, podřízen v roce 1762 z nařízení imperátorky Kateřiny II. Veliké ruské správě. Tímto způsobem byl Kalmycký chanát na začátku 60. let již prakticky zcela podřízen struktuře ruské státní správy, přestože si chanát stále zachovával formální status a oficiálně i svrchovanost ve vnitřních záležitostech. V ruských rukou se ocitly všechny nejvyšší pozice v kalmyckém státě. Všichni nejvyšší úředníci začali být dosazováni z centra a pobírali od ruské strany platy. To se týkalo nejen všech vládců jednotlivých ulusů, ale také samotných místodržících, k čemuž situace směřovala již delší dobu, a dále všechna vedoucí místa v soudní i výkonné moci.¹³⁵

V roce 1771 dochází po zhruba dvousetletém soužití Kalmyků s ruským státem k události, která značně ovlivnila modus vivendi Kalmyků a Rusů pro následující staletí, až do dnešní doby, a sice zániku Kalmyckého chanátu v rámci Ruského impéria. Ubaši, syn chána Donduk-Daši, se rozhodl odejít zpět do Džungarie, čímž se naplnily obavy ruské administrativy, které panovaly v době nástupu jeho otce. Odešlo na 70 % všech Kalmyků,

133 Tamtéž.

134 Tamtéž, s. 34.

135 Tamtéž, s. 35-36.

kterí obývali do té doby jižní Povolží v rámci Kalmyckého chanátu. Tato oblast se kalmyckým odchodem proměnila natolik, že ruská administrativa nejprve hledala řešení, jak Kalmyky přivést zpět do ruského područí. Po neúspěšných pokusech zvrátit běh událostí nakonec došlo na oficiální rozpuštění chanátu. Zbývající kalmycké obyvatelstvo bylo administrativně plně podřízeno správě astrachaňské gubernie, čímž se Kalmyci v Rusku na jistou dobu přestali těšit autonomnímu statusu. Pro správu kalmyckých záležitostí pouze přechodně vznikaly a zanikaly specializované kanceláře pro řešení například soudních pří při astrachaňské guberniální správě.

Ruské zdroje k tomuto zlomovému milníku kalmycké historie poskytují spíše skromné informace, je však velmi pravděpodobné, že svou roli sehrál narůstající ruský tlak na kontrolu vnitřních kalmyckých záležitostí, stejně tak jako rostoucí kolonizační tlak ze strany ruských rolníků, zabírajících půdu kočujícím kalmyckým stádům.¹³⁶

4. KALMYCI V CARSKÉM RUSKU PO ZÁNÍKU CHANÁTU

Po odchodu větší části Kalmyků na území Ruska zůstaly 3 kalmycké skupiny, a sice Torguti, Derbeti a Chošuti. Ve značně vylidněném prostoru bývalého Kalmyckého chanátu se zůstávším kmenům dařilo ekonomicky rozvíjet, což se během následujících desetiletí promítlo na pozvolném růstu populace, carská správa proto začala hledat způsob, jak opětovně upravit poměry na Kalmyky obývaném území jižního Ruska.

Za vlády cara Pavla I. proto v letech 1799 a 1800 dochází k novým úpravám kalmyckých záležitostí a Kalmycko získává opětovně status subjektu Ruského impéria, odpovídajícího úrovni gubernie. Je nově vymezeno teritorium, kde se mohou pohybovat. Jednalo se doslova o území „Od Carycinu po řekách Volze, Sarpě, Manyči a Kumě“.¹³⁷ Současně byla obnovena funkce kalmyckého místodržícího, do níž byl dosazen Čučej Tundutov. Kalmycký místodržící v tomto období ale měl ve srovnání s dřívějšími chány minimální pravomoci uplatňovat na svěřeném území reálnou moc. Od r. 1801 je Kalmycko podřízeno Kolegiu zahraničních záležitostí. Astrachaňská gubernie se mohla na carův příkaz do Kalmyckých záležitostí vkládat jen tehdy, pokud by o to sami Kalmyci projevíli zájem. Tato reforma ovšem byla vzápětí po smrti místodržícího Tundutova změněna nařízeními

¹³⁶ Tamtéž, s. 36-37.

¹³⁷ МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 38.

z roku 1803, kdy bylo Kalmycko podřízeno Astrachaňské gubernii.¹³⁸ Důležité je, že ač bylo Kalmycko de facto opět držitelem jisté míry samosprávy, veškeré úřednictvo podléhalo ruské kontrole z centra, bylo jmenováno jménem ruského cara zodpovědnými orgány, placeno centrálními ruskými institucemi a nemělo daleko k úplnému začlenění do úřednické struktury ruské státní správy, tak jako tomu bylo v jiných ruských oblastech. To se týkalo i duchovního vůdce Kalmyků, nejvyššího lamy.

Nastoupený trend, kdy docházelo k drobným úpravám způsobu, jakým bylo Kalmycko řízeno, vypovídá mnohé o pozici, do níž se vůči ruské centrální moci dostalo. Nyní již nezpochybnitelně podléhalo pokynům z centra, a k činění změn v jeho správě a organizaci nebylo třeba žádného kalmyckého souhlasu. Díky tomu docházelo ve správě kalmyckých záležitostí k pravidelným úpravám. Dohled nad Kalmyckem se předával a různě členil mezi Ministerstvem vnitřních záležitostí, Astrachaňskou gubernií, Ministerstvem státních majetků a dalšími institucemi typů rad, komisí, dozorčích orgánů apod., které byly neustále zakládány a rušeny. Stejný osud měl i kalmycký soudní a správní orgán Zargo, který byl opakovaně rušen, restrukturalizován, opětovně zakládán a znovu rušen. Reformování tak probíhalo po roce 1803 i v letech 1822, 1825, 1834, 1838 a 1847. Následně se správa na několik desetiletí ustálila. Drobná změna, tentokrát však jen v názvu jednoho z dotčených orgánů, nastala v roce 1867 v souvislosti se zrušením nevolnictví. To se však Kalmycka nedotklo, v něm pokračovaly feudální vztahy mezi společenskými vrstvami i nadále ve stejném duchu.¹³⁹

Není na místě se zde zabývat podstatou všech těchto úprav, důležité je shrnout obecnou tendenci, kterou bylo ze strany carské vlády zajistit pokud možno co nejstabilnější ekonomický rozvoj daných oblastí. Měla se zde pod kontrolou a podporou z centra rozvíjet hospodářská základna, mělo docházet k růstu ekonomické výkonnosti oblasti a s tím spojených daňových výnosů pro státní pokladnu. Současně byl prvořadým úkolem ruské politiky v Kalmycku překonat národnostní rozdíly a začlenit Kalmycko do celkového života Ruského impéria. V souvislosti s tím byly budovány školy pro překladatele, veřejně prospěšné budovy, budována infrastruktura apod. Vytvářely se podmínky pro rozšíření zemědělské produkce a pro rozšiřování osevní plochy. Celá tato aktivita získala nový rozměr po roce 1892, kdy bylo nevolnictví zrušeno s konečnou platností i v Kalmycku.¹⁴⁰

138 Tamtéž, s. 39.

139 Tamtéž, s. 36-59.

140 Tamtéž, s. 60-61.

Situaci v Kalmycku ovlivnila v roce 1906 přijatá Sbírka základních státních zákonů, v níž došlo k výraznému přehodnocení národnostní politiky, k upevnění pozice ruštiny jako jediného celostátního jazyka ve všech společenských organizacích, v armádě i v námořnictvu. Současně bylo Rusko prohlášeno jednotným a nedělitelným státem.¹⁴¹ Vnesené změny na krátkou dobu pro Kalmycko znamenaly, že získalo svého prvního poslance v ruské Dumě.

¹⁴¹ Tamtéž.

V

KALMYCI A SOVĚTSKÝ STÁT

Jak je patrné z předchozích pasáží, rozvoj Kalmycka ve struktuře ruského státu rozhodně nebyl jednoduchým či přímočarým procesem. Základ vztahů položila bilaterální jednání na konci 16. století, z nichž postupem času vzešly smlouvy o poddanství, až celý proces vyústil ve vytvoření Kalmyckého chanátu (1664-1771). Vstup Kalmyků do Ruska jim umožnil postupný a stabilní rozvoj bez ohrožení z vnějšku a tím i možnost se zabývat svými vnitřními záležitostmi.

Vzájemné vztahy s Ruskem byly do rozpuštění Kalmyckého chanátu po odchodu většiny Kalmyků v 60. letech 18. století stavěny na bázi federalismu. Posléze se Kalmycko stalo pouze správní jednotkou v rámci Astrachaňské gubernie a bylo tak ve svých možnostech sebeurčení výrazně omezeno.

Na přelomu 19. a 20. století se Kalmyci nacházeli roztroušeni po několika jihoruských guberniích – Astrachaňské, Carycinské, Stavropolské a žili i na území Donské oblasti. Snaha o teritoriální sjednocení kalmyckých ulusů pod jedním územně-správním celkem, umožňujícím správu vlastních záležitostí, vedla během válečného období k pozitivnímu přijímání bolševického programu, který sliboval národům Ruska významný nárůst možností sebeurčení a samostatného rozvoje.¹⁴²

1. REVOLUCE A POLITIKA RANÉHO SOVĚTSKÉHO STÁTU

Na konci 19. a na začátku 20. století prožívalo Rusko nebývalé období rozkvětu. Dařilo se obrovským tempem zemi rozvíjet. Po mnoha staletích trvající územní expanzi se Ruské impérium územně konsolidovalo na ploše 22,2 milionů km², což bylo ve světovém pořadí druhé místo, po Britském impériu. Obývalo jej více než 150 různých národností.¹⁴³ Počet obyvatel prudce stoupl z 98 milionů v roce 1880 na 170 milionů v roce 1913. Průmyslová výroba také soustavně rostla, což dokládá nárůst těžby uhlí mezi lety 1880 a 1913 z 200 milionů pudů na začátku sledovaného období na více než jedenáctinásobek, 2.200 milionů

¹⁴² ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 85.

¹⁴³ ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 292.

puďů v roce 1913. Stejným způsobem rostla i výroba železa a produkce nafty. Ruský vývoz se ve sledovaném období co do objemu ztrojnásobil, železnic se vystavělo za sledované tři dekády na 50.000 km.¹⁴⁴ Celoruský hospodářský růst dosahovat v těchto letech nezdřídka i rozměru 8-10 % ročně. Přes hospodářský růst a všeobecný rozvoj infrastruktury docházelo v téže době ke zvyšování společenského napětí¹⁴⁵ v podobě rostoucí nespokojenosti chudých pracujících vrstev obyvatelstva a prakticky zcela nerozvinutého venkova. Nespokojené vrstvy se postupem času začínaly politicky organizovat, což v důsledku vyústilo ve značný nárůst represivního aparátu carského státu. Současně začalo docházet k prvním pokusům o revolučně založené prosazování svých politických požadavků.¹⁴⁶ V reakci na situaci proto vznikaly početné politické formace, které si kladly za úkol neutěšené problémy carského Ruska řešit. Mezi nimi došlo na samém konci 19. století ke vzniku Ruské sociálně demokratické dělnické strany, která se roku 1903¹⁴⁷ rozštěpila na frakci revolučně laděných bolševiků a o něco umírněnějších menševiků. Dále se na politické scéně prosazovali eseri a řada jiných uskupení.¹⁴⁸

Ruská společnost začátku 20. století byla silně nerovnoměrně rozdělená. Hlavní zastoupení mělo venkovské rolnictvo, na které připadalo přibližně 77 % z celku. Necelá 3 % rolníků patřila k zemědělské buržoazii, 15 % patřilo mezi výrazněji movité. Drtivá většina však žila ve velmi bídných poměrech, což vedlo k tomu, že agrární otázka byla v této době jedním z nejpálčivějších ruských témat. Za rolníky bylo dělnictvo s přibližně 19 % na celku populace, které silně doplácelo na velmi těžké pracovní podmínky, dlouhou pracovní dobu a de facto nulovou sociální ochranu. K privilegovaným vrstvám se řadilo duchovenstvo (0,5 %), střední a vyšší buržoazie (přibl. 1 %), aristokracie (1,4 %) a kozáctvo (2,5 %), které disponovalo celou řadou výhod, za což se odvděčovalo silnou podporou carského modelu ruské vlády. Spolu s ekonomickým vzestupem nejen centrálních oblastí, Moskvy a Petrohradu, ale i celé řady periferních regionů se vyhrocovala i národnostní otázka, neboť spolu s rostoucí vzdělaností a vznikem lokálních

144 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 285-289.

145 Reflektováno v ruské literatuře díly jako „Matka“ Maxima Gorkého, „Co dělat?“ N.G. Černyševského.

146 Tamtéž.

147 SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda (1917-1924)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009.

148 Je třeba uvést, že řada v té době existujících politických formací neměla za svůj cíl sociální otázky řešit. Na ruské politické scéně se vyskytovaly, a po velmi dlouhou dobu měly výraznou převahu, i strany, které reformám kladly odpor, a které stály o zachování stavu věcí, tedy dominance nepočetné buržoazie, samodržavnou carskou moc opírající se o silný represivní aparát carské policie, vojsko, kozáctvo a pravoslavné duchovenstvo. Výraznou roli sehráli i kadeti (konstituční demokraté) a liberálové různých směrů.

movitých skupin se objevovala mezi menšinovými národy obývajícími Rusko vrstva schopná vést politický program postavený na národnostním principu. Docházelo tak vedle růstu napětí v dělnických vrstvách a palčivé agrární otázce i k vyhrocování otázky národnostní.¹⁴⁹ To se do jisté míry týkalo i Kalmyků.

Tato situace ve svých důsledcích vedla, i přes snahu carského aparátu se vnitřně reformovat, k revolučním událostem let 1905-1907 a následným, tentokrát však již plně úspěšným, revolucím z roku 1917, kdy došlo po více než 300 letech k ukončení vlády dynastie Romanovců na ruském trůnu. V té době již v plném proudu svým třetím rokem probíhala 1. světová válka. Ta byla, dá se říci, rozhodujícím faktorem, který sehrál roli katalyzátoru všech společenských pochodů.

Přesto, že zpočátku vyvolalo vyhlášení války v ruské veřejnosti nadšené přijetí a vlnu ruského nacionalismu, postupem času, s tím, jak se dostavovaly stále závažnější vojenské porážky, zejména od roku 1915, a s tím, jak v souvislosti s obrovskou zátěží na hospodářství kolabovalo zásobování zázemí,¹⁵⁰ postupně začaly v Rusku nabírat na síle kritické hlasy. Svým dílem přispěly i obrovské ztráty, které podle odhadů dosáhly v prvních letech až 1,3 milionů vojáků. Postupem času bylo mobilizováno až na 15 milionů mužů, což znamenalo téměř polovinu práceschopného mužského obyvatelstva.¹⁵¹ Sílily postupně protiválečné nálady, až se během kritické zimy z roku 1916 na 1917 vnitřní problémy nebyvale vyhrotily, což vyústilo v březnu roku 1917 k revoluci v Petrohradě, následné abdikaci Mikuláše II a nastolení Prozatímní vlády.

Situace, která v Rusku po první, demokratické revoluci roku 1917 nastala, se pokusili Kalmyci využít k získání větší kontroly nad vlastním politickým životem. Po vzoru událostí, které se odehrávaly v sousedních guberniích, Stavropolské a Astrachaňské, kde vznikaly nové místní orgány správy, uspořádali Kalmyci z iniciativy Přechodného astrachaňského gubernského výboru na konci března 1917 v Astrachani sjezd kalmyckých představitelů. Výstupem sjezdu bylo zrušení dosavadního systému řízení Kalmycka skrze pověřeného, státní správou dosazeného místodržícího, a došlo ke vznesení požadavků na vyšší míru politické autonomie a demokratické svobody, jako například rovné tajné

149 ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 292, s. 292-294.

150 Situaci všeobecného nedostatku a narůstajících zmatků v posledních předrevolučních etapách války a bezprostředně v době revolucí zobrazuje v prvním díle trilogie „Křížová cesta“ ruský spisovatel A.K. Tolstoj.

151 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 315-316.

hlasovací právo. Zformován byl i nový státní orgán Kalmycka – Centrální komise pro řízení kalmyckého národa při Astrachaňské gubernii o pěti členech. Tyto kalmycké požadavky stavěly na předpokladu Kalmycka jakožto samostatného subjektu, který spadá administrativně pod Astrachaňskou gubernii, přesto však disponuje veškerými právy pro správu vnitřních kalmyckých záležitostí.¹⁵² Svým způsobem došlo k pokusu o vytvoření svébytné autonomně laděné kalmycké struktury, který v roce 1917 dal základ budoucím kalmyckým představám o tom, jakým směrem se budou jejich požadavky a očekávání vůči centrální moci v následujících letech ubírat.

Centrální vláda, která vzešla z první revoluce roku 1917 však snahy Kalmyků, a ostatně ani dalších národností, které vnímaly konec carského zřízení jako šanci získat větší možnosti správy svých záležitostí, rázně odmítla vyjádřením, že „Kulturní sebeurčení není totéž co státní autonomie.“¹⁵³ Kalmycké aspirace tak protentokrát nezůstaly naplněny. Výrazně se na tom podepsala snaha centrální vlády udržet kolabující Rusko pokud možno co nejvíce pod kontrolou, nerozvolňovat válkou vyčerpávanou zemi v regionálně laděných sporech o právech menšin. S odstupem času, kdy je známo, v jakém chaosu a krveprolití končící světové války přecházející ve válku občanskou se měla za několik měsíců někdejší Ruská říše ocitnout, je tato snaha pochopitelná. Pokud by mělo v této pro stát krajně nejisté situaci dojít k redistribuci pravomocí mezi centrální mocí na jedné straně a regiony a menšinami na straně druhé, mohlo dojít k dalšímu vyhrocení již tak tíživé situace. Vždyť při posledním sčítání lidu v roce 1897 dosahoval podíl Rusů na celkové populaci pouhých 44,3 %, ¹⁵⁴ uskupení, která by se mohla hlásit o svá práva by tak bylo skutečné mnoho.

V říjnu následovala v Petrohradu v pořadí již druhá revoluce roku 1917, organizovaná bolševickou skupinou V.I. Lenina, která se zapsala do historie pod názvem Velká říjnová socialistická revoluce. Díky probíhající válce, jejíž průběh byl v této době již vzhledem k téměř kompletně kolabujícímu ruskému týlu a rozloženému stavu někdejší obrovské carské armády pro Rusko naprosto žalostný, se poměrně rychle podařilo bolševikům pronikat do jednotlivých regionů Ruska a organizovat na několika úrovních nové orgány správy, sověty.¹⁵⁵ Přestože zpočátku bolševická revoluce rozhodně neměla jednoznačný výsledek, stavěla se totiž proti ní společenská uskupení napříč politickým spektrem,

152 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 83.

153 МАКСИМОВ, К.Н.; НАБЕРУХИН, А.И. *Советская Калмыкия в составе СССР*. Элиста: Калмыцкое книжное издательство 1983, s. 10.

154 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 281.

155 Z ruského slova совет/совет – rada.

a to včetně řady levicových organizací, a po jistou dobu nebylo vůbec jasné, zda se udrží a nebude potlačena, postupem času se jí podařilo prosadit.

Na území Kalmycka se nová, sovětská moc rozšířila na začátku roku 1918. Záhy po svém etablování v Kalmycku došlo k vytvoření systému „Sověťů kalmyckého pracujícího lidu“, které měly na starosti organizaci života v regionu. Souběžně s tím začal v duchu tehdejších bolševických postojů k národnostním menšinám proces vydělení „Kalmycké stepi“ jakožto svébytné administrativní jednotky v soustavě Astrachaňské gubernie. Tím došlo k položení základů budoucí kalmycké autonomie. Bolševický program byl v základních rysech formulován v svoláních „Dělníkům, vojákům a rolníkům“ a „Deklarace práv národů Ruska“, které byly vydány na konci roku 1917 a které deklarovaly svobodu sebeurčení pro ruské národy, právo na rovnost a svobodu.¹⁵⁶

Po uzavření Brestlitevského míru mezi nově etablovanou sovětskou vládou a Centrálními mocnostmi se plynule rozhořela občanská válka mezi prosovětskými silami a oddíly bílých, která probíhala současně na celé řadě bojišť, na jihu Ruska, bohatém obilném Donu, na Ukrajině, v Pobaltí, na Sibiři i Dálném východě. V regionech vznikaly samozvané státní útvary, jako například na Ukrajině a v Pobaltí.¹⁵⁷ Po určité období se území pod přímou kontrolou sovětského režimu ztenčilo až na bezprostřední okolí Moskvy, tedy území, které ovládalo Moskevské knížectví v průběhu 14. století.¹⁵⁸ Se střídavými úspěchy se sovětskému vedení dařilo potlačovat odpor jednotek věrných předchozímu režimu, stejně tak jako dusit ohniska odporu na vlastním území, kde průběžně propukaly lokální vzpoury ve snaze uchopit moc.

Do tohoto nepřehledného válečného období spadá i výzva „Bratři – Kalmyci!“ podepsaná Leninem, vydaná 22. července 1919, v níž centrální sovětské orgány Kalmykům garantují v budoucím uspořádání svobodný a rovnoprávný rozvoj a současně na ně apelují, aby se přidali k úsilí Rudé armády v boji proti „bílým bandám“ a povstali „jako jeden muž“ proti Děnikinovi.¹⁵⁹ Bílá vojska generála Děnikina v té době kontrolovala značnou část ruského jihu a usilovala o ohrožení sovětských pozic v centrálním Rusku a o vpád ve směru na Moskvu. Kalmycká účast by tak mohla výrazně sovětské moci ulehčit útokem

156 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 87.

157 Období chaosu během války sovětské moci a bílých oddílů se věnuje celá řada klasických ruských titulů, z nejcharakterističtějších například „Bílá garda“ Michaila Bulgakova, „Doktor Živago“ Borise Pasternaka a již dříve zmiňovaná trilogie „Křížová cesta“ A.K. Tolstého. Z biografičtější laděných děl patří mezi hodnotná „Rudá jízda“ Isaaka Babela, a stejnojmenná kniha, S.M. Buďonného.

158 Velmi zajímavá paralela obklíčení sovětského Ruska s obklíčením Moskevské Rusi během 13. a 14. století se nachází v práci: TUCKER, R.C. *Stalin*. Praha: Nakladatelství dialog 1995, s. 45.

159 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 93-94.

do týlu bílých.

Nehledě na občanskou válku probíhající v plném proudu, centrální sovětské orgány pracovaly na zákonném ukotvení nových pořádků. Započala tak práce na nové ústavě, která by vymezila základní právní systém v nově vznikající Ruské sovětské socialistické republice (RSSR), která byla nakonec ustanovena jako Ruská sovětská federativní socialistická republika (RSFSR) v rámci vznikajícího SSSR.¹⁶⁰ Na základě deklarace, přijaté v lednu 1918 Všeruským svazem sovětů začaly vznikat směrnice, podle kterých se měla ústava vypracovat. Nové federativní Rusko mělo být dobrovolným svazem svobodných národů, poskytovat široký prostor pro rozvoj jednotlivých etnik a dávat jim garanci rovnoprávnosti a sebeurčení.¹⁶¹ V červnu 1918 dochází ke vzniku nové ústavy RSFSR, která umožňovala ve svém rámci vznik oblastí, autonomních oblastí a autonomních republik. Pro Kalmyky to znamenalo na celostátní úrovni legální ukotvení podmínek, které umožnily jednat o podmínkách své autonomie. V roce 1920 převážilo v kalmyckých orgánech, které zastřešovala Kalmycká ústřední výkonná komise (Kalmycký Ispolkom) v diskuzi, zda bude vhodnější se prohlásit autonomní republikou nebo autonomní oblastí hlasy, které zastávaly oblastní variantu. V červnu roku 1920 tak byla na „1. Celokalmyckém sjezdu sovětů poslanců pracujícího kalmyckého lidu“ po velice dlouhém období plném peripetií ustanovena Kalmycká autonomní oblast v rámci RSFSR.¹⁶² Od zániku chanátu po roce 1771 se jednalo o první skutečně samosprávný kalmycký subjekt.

Hlavními orgány v nově vzniklé Kalmycké autonomní oblasti (KAO) se staly Celokalmycké sjezdy sovětů, a v době mezi jejich konáním pak Kalmycký Ispolkom (od roku 1926 Kalmycký přejmenovaný na Oblispolkom – Oblastní výkonná komise). Nejaktuálnějšími úkoly, které kalmycké vedení muselo v obtížných poválečných letech řešit, byl úpadek hospodářství, ke kterému došlo v důsledku vojenských akcí občanské války. Druhým bylo jednání s okolními subjekty RSFSR ohledně scelování kalmyckého území takovým způsobem, aby došlo ke kalmycké teritoriální celistvosti. Tato jednání probíhala v letech 1920-1925.¹⁶³ To ve svém důsledku v hrubých obrysech vedlo k ustálení kalmyckého území, jak jej známe i v dnešní době.¹⁶⁴

160 Tamtéž, s. 88-91.

161 Tamtéž.

162 Tamtéž, s. 94-97.

163 Tamtéž, s. 97.

164 Viz příloha č. 3.

Kalmycké hospodářství se v roce 1920 nacházelo ve zcela rozrušeném stavu. Zemědělství, na němž byla ekonomika oblasti zcela závislá, utrpělo těžké újmy. Počet skotu se nacházel v roce 1920 na zoufalé úrovni 15 % oproti početnímu stavu, na němž byl v roce 1917. Koní zůstalo ve srovnání těchto let pouhých 6 %, koz a ovcí 13 %, velbloudů 28 %, vepřů okolo 45,5 %. Osívaná plocha se zmenšila o 65 %. Prakticky zcela se nedostávalo mechanizace. Nedostatek byl i pracovní síly.¹⁶⁵

Během 15 prvních let, kdy Sovětský svaz usilovně pracoval na obnově a novému vybudování svého hospodářství¹⁶⁶ se situace výrazně zlepšila. V letech 1920-1935 došlo k nezanedbatelnému nárůstu, skotu bylo 3,7 x více než v roce 1920 (stále ovšem pod úrovní roku 1917), osívané plochy se zvětšily více než 17 x (značně překračuje plochu roku 1917). Došlo i k zavádění mechanizace, takže se můžeme dočíst, že v roce 1935 jezdilo po kalmyckých polích na 340 traktorů, 62 kombajnů a 121 nákladních vozidel. Rostly i objemy výroby ve zpracovatelském průmyslu, začaly vznikat první konzervářské kombináty při Kaspiku a Volze. Obecný vzestup daného období demonstruje i desetinásobný nárůst telefonického vedení, ze 405 km v roce 1920 na 4336 km v roce 1935. Otevřeny byly v těchto letech i první letecké linky spojující hlavní město Elistu s Astrachaní, Avramirem a Stalingradem. Obecně se region Kalmycka, do té doby v rámci Ruska tradičně zaostalý, dařilo rozvíjet. Stavěly se nové školy, nemocnice, knihovny, univerzity, divadla a kina. Celkově však bylo kalmycké hospodářství silně pod průměrem evropské části RSFSR, rozpočet oblasti byl z více než 60 % závislý na dotaci z centra.¹⁶⁷

Změna politických poměrů v Kalmycku vedla k tomu, že se do své „vlasti“ začali navracet ti Kalmyci, kteří z různých důvodů obývali jiné oblasti Sovětské svazu. Vedle přirozeného přírůstku tak došlo v letech 1920 až 1939 k nárůstu obyvatel Kalmycka o celkem 75 %, na 220.000. Kalmyci z tohoto počtu činili 48,6 %, což činilo oproti polovině 20. let procentuální pokles. V roce 1926 totiž v Kalmycku podíl Kalmyků představoval přibližně 70 %.¹⁶⁸

V letech 1928 a 1934 došlo ve struktuře RSFR k drobným reorganizacím. Nejprve došlo ke vzniku velkých ekonomických oblastí, tzv. krajů. V této reorganizaci se Kalmycko

165 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 95.

166 Podnětné srovnání v souvislosti s budováním hospodářství a obecnými ekonomickými tendencemi v meziválečném SSSR poskytuje souborná práce: ТРОЦКИЙ, Л.Д. *Зраженá revoluce /Co je Rusko a kam spěje/*. Brno: Doplněk 1995.

167 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 100-101.

168 Tamtéž, s. 99.

ocitlo v Nižněvolžském kraji. Roku 1934 byl však rozdělen novou úpravou na Stavropolský, pod nějž nyní spadala i KAO, a Saratovský.¹⁶⁹

Úpravou, která však znamenala pro Kalmycko velmi mnoho, byla reforma z roku 1935. V tomto roce totiž došlo k zlomovému kroku, a sice povýšení Kalmycké autonomní oblasti na Kalmyckou autonomní republiku. Poté, co byla v roce 1937 vypracována a přijata nová ústava RSFSR zohledňující novou ústavu SSSR z roku 1936, došlo návazně k vypracování ústavy i pro Kalmyckou republiku, která spatřila světlo světa ve stejném roce, jako celoruská, tedy 1937.¹⁷⁰ Kalmycká ústava byla přijata mezi Kalmyky s notnou dávkou entuziasmu a obecné radosti. Jak uvádí kalmycký historik Maximov, tuto upřímnou radost z nově získaných práv a svobod poněkud zakalují poslední zjištění vzešlá z prostudování sovětských archivů, z nichž vyplývá, že kalmycká ústava byla průběžně dozorována centrálními orgány během svého procesu vzniku, což je podle Maximovova názoru hrubým porušením principů, na nichž měla tehdejší kalmycká státnost deklarovaně stát.¹⁷¹

Obecně vzato je tato tendence pro celkovou situaci v Sovětském svazu konce 30. let typická. Bez vědomí centrálních orgánů, zejména pak těch, jež měly na starosti vnitřní bezpečnost, což bylo zohledněno i v kalmyckém případě, se v zemi odehrálo jen málo co. Na jedné straně je tento proces dosledovatelný na statistikách prorůstání členů Komunistické strany Sovětského svazu do státních struktur Kalmycka, kdy v roce 1920 byl mezi 33 vedoucími kalmyckých regionálních Výkonných výborů pouze jeden straník, v roce 1935 jich již bylo na 85 %.¹⁷² Na druhé straně v té době vrcholily v Sovětském svazu stalinské represe konce 30. let, které měly za úkol upevnit totální moc J.V. Stalina jakožto neomezeného vládce.¹⁷³ Během stalinských čistek byla fyzicky zlikvidována většina nejužšího jádra vedení strany a podstatná většina středních kádrů. Armáda byla Stalinovými čistkami prakticky ochromena, většina velících důstojníků v nejvyšších hodnostech byla zlikvidována. Milionů občanů SSSR byly zavírány do GULAGů, soustavy tisíců pracovních táborů napříč Sovětským svazem, které měly za úkol koncentrovat na nucených pracích odsouzené vězně. Za své hovoří balance, že stalinskými perzekucemi v letech 1930-1953 bylo přímo postiženo celkem 28 milionů lidí, tedy velmi citelná část obyvatel Sovětského svazu, více než 15 % obyvatel podle stavu z posledního

169 Tamtéž.

170 Tamtéž, s. 105.

171 Tamtéž, s. 105-106.

172 Tamtéž, s. 98, 106-111.

173 Velmi podrobně viz TUCKER, R.C. *Stalin*. Praha: Nakladatelství dialog 1995.

předválečného roku 1940.¹⁷⁴

2. OBDOBÍ DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY A MASOVÉ DEPORTACE

Druhá světová válka je v historii kalmyckého etnika zcela zásadním obdobím, protože je spojována hned se dvěma velmi důležitými momenty. Prvním z nich je problematika částečné kalmycké kolaborace s německými vojsky a přímé zapojení kalmyckých dobrovolnických jednotek postavených v rámci německé armády do protisovětských operací.

Druhou je následná reakce stalinského režimu, a sice 27. prosince 1943 nařízením prezidia Vrchního sovětu SSSR zrušení Kalmycké ASSR (Autonomní sovětské svazové republiky)¹⁷⁵ a násilná masová deportace Kalmyků z oblastí jižního Ruska, Donu a Povolží,¹⁷⁶ do vyhnanství v jiných oblastech Sovětského svazu (Sibiř, severní oblasti Ruska, Dálný východ, Kazachstán a Střední Asie).¹⁷⁷ Tento akt znamenal po několika staletích plynulého vývoje přerušení, byť v konečném důsledku nebylo trvalého rázu, kontinuálního osídlení Kalmyků v této oblasti. Události spojené s masovou deportací jsou pro kalmyckou historii zásadní, neboť represe 40. let zasáhly každou kalmyckou rodinu, a koncept viny spolu s pověstí zrádců a kolaborantů zůstaly do dnešní doby v paměti kalmyckého národa. „Všichni Kalmyci byli za 2. světové války a v letech následujících silně poznamenáni komplexem „zrádců národa“ a „nepřátel Sovětského svazu.““¹⁷⁸ Přestože byli Kalmyci v období po zániku SSSR rehabilitováni, a přestože již po Stalinově smrti došlo k významnému přehodnocení politiky masových deportací, která po ustavení sovětské moci a za Stalinovy vlády byla uplatňována ve skutečně masových měřítcích, jedná se v kalmycké společnosti doposud o citlivé téma.

Tradice masového přesunu etnických skupin z jejich tradičních míst usazení do jiných, často odlehlých oblastí ovládaných ruskou mocí má svou dlouhou tradici již v dobách carského Ruska. Za jeden z prvních příkladů může být uvedena masová kolonizace

174 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 377.

175 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 100.

176 УБУШАЕВ, В.Б. *Калмыки: выселение и возвращение. 1943-1957 гг.* Элиста: «Санан» 1991.

177 DORDZIEVA, Yulia. *Problematika kolaborace v Rusku za 2. světové války a koncept viny potrestaných národů: Příčiny deportace Kalmyků*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014, s. 33.

178 Tamtéž, s. 34.

Povolží, západní Sibíře a severních ruských oblastí (zejména Uralu), která se od 16. století odehrávala zejména v duchu přesunu značného množství Rusů z centrálních provincií východním směrem k upevnění ruské vlády nad obsazovanými územími. V 16. století byla kolonizace povětšinou dobrovolná, situace se začíná částečně měnit v 17. až 19. století, kdy byli na Sibíř a do dalších odlehlých oblastí Ruska vysídlováni trestanci, kteří se tak postupem času, vedle dobrovolných kolonistů, stávali základem budoucího ruského osídlení.¹⁷⁹ Ve 20. století tato politika pokračovala, mnoho současných ruských měst na Sibíři, Dálném východě a v nejsevernějších oblastech vzniklo původně jako koncentrační tábory v systému GULAG, okolo nichž se postupem času rozrostla města.¹⁸⁰

Počínaje 19. stoletím v carském Rusku získaly násilné masové přesuny výrazně organizovaný charakter, jak ve své práci dokládá badatel Poljan.¹⁸¹ Do značné míry to umožnila železniční síť usnadňující přepravu většího počtu osob. Deportace se týkaly především neruských národností (ale také nepohodlných společenských skupin, jako kulaků, kozáků apod.) a byly z oficiálních míst vedeny s ohledem na udržení vnitřní i vnější bezpečnosti. Těsně souvisely s konceptem „geografické spolehlivosti“, tedy dělením národnostních skupin z hlediska státu na spolehlivé a nespolehlivé. Za spolehlivé byly označovány ty oblasti, kde procento ruského obyvatelstva překračovalo 50 %. Čím vzdálenější teritorium od centrálního Ruska bylo, tím klesala jeho spolehlivost.¹⁸²

V předvečer 1. světové války a v jejím průběhu došlo k řadě masových deportací z okrajových regionů carské říše do ruského vnitrozemí, ve snaze zabránit komplikacím a protiruskému jednání z jejich strany. Takto byly vysídleny v období 1. sv. války ze západních oblastí Ruska stovky tisíc občanů Německa a Rakouska-Uherska, Židů a Poláků.

Sovětský svaz v této politice plynule pokračoval. Zprvu rozsídloval především příslušníky

179 Tato skutečnost je zobrazena v celé řadě děl řadících se k ruské klasické literatuře, například autobiografické „Zápisky z Mrtvého domu“ F.M. Dostojevského, poslední román L.N. Tolstého „Vzkříšení“ apod.

180 Reflektováno například v dílech A. Solženicyna, „Jeden den Ivana Denisoviče“ a „Souostroví Gulag“, v „Kolymských povídkách“ V. Šalamova, A. Bitova „Puškinův dům“ a celé řady dalších autorů.

181 Publikace je k dispozici v plné verzi na webu: <http://demoscope.ru/weekly/knigi/polian/polian.html>; ПОЛЯН, П.М. Не по своей воле... История принудительных миграций в СССР. Москва: О.Г.И. 2001.

182 Tamtéž, viz DORDZIEVA, Yulia. *Problematika kolaborace v Rusku za 2. světové války a koncept viny potrestaných národů: Příčiny deportace Kalmyků*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014, s. 35.

ruské národnosti. Jak dokládá ve svém přehledu Poljan,¹⁸³ jednalo se v letech 1920-1933 o více než 2,5 milionů kulaků, kozáků a neposlušných rolníků, kteří byli vysídleni do periferních oblastí. V letech předcházejících 2. sv. válce, 1935-1940 se pak jednalo o preventivní přesuny, které měly za úkol zajistit příznivé etnické složení v příhraničních regionech Dálného východu a na západních hranicích, takže došlo na vysídlení stovek tisíc Poláků, Němců, Finů, Korejců aj. zejména do Kazachstánu a Střední Asie. Celkem se v tomto období jednalo o přibližně 1 milion lidí.¹⁸⁴

Nová etapa nedobrovolných deportací nastoupila v období již probíhající 2. světové války. Nejprve se jednalo o desítky tisíc Estonců, Lotyšů, Litevců a obyvatel západního Běloruska a Ukrajiny, kteří se ocitli pod sovětskou mocí po rozdělení Polska paktem Ribbentrop-Molotov mezi Německem a SSSR. Poté následovaly vnitřní přesuny ruských Němců, což zasáhlo zhruba 900 tis. lidí, kteří byli přesunuti z oblasti ASSR Němců Povolží, která byla v rámci RSFSR v roce 1941 současně zrušena, okolí Stalingradu, Lenigradu, Moskvy a jižních ruských oblastí do Střední Asie.¹⁸⁵

Jedním z hlavních argumentů, proč se státní aparát uchýlovat k masovým deportacím celých etnických skupin území SSSR byla problematika kolaborace a následného trestu/odplaty, rusky „vozmězdije“ (возмездие). Během odvetných akcí za skutečnou, částečnou, nebo i spíše okrajovou kolaboraci bylo celkově postiženo totální deportací celého etnika celkem 10 skupin, z nichž sedm disponovalo autonomním statutem. Kromě Němců a Kalmyků se jednalo dále o Krymské Tatary, Karačajevce, Inguše, Čečence a Balkary a tři bez autonomie, a sice Finy, Korejce a Meschetské Turky.¹⁸⁶ Ta etnika, která do nucených deportací měla autonomii, o ně v souvislosti s odplatou přicházela a jejich správní celky byly rušeny a spojovány s okolními územími. Takto byla Kalmycká ASSR přičleněna k nově vytvořené Astrachaňské oblasti, která se roku 1943 nařízením prezidia Nevyššího sovětu, jímž docházelo k rozpuštění Kalmycké ASSR, zřizovala z části území Stalingradské oblasti.¹⁸⁷

Kolaborace s německou okupační mocí a její přímá podpora byly, a do značné míry i do dnešní doby zůstávají, v ruském prostředí citlivým tématem, stejně jako celé období 2. světové války, na němž do značné míry stojí současné ruské pojetí sebe sama jakožto

183 Viz http://demoscope.ru/weekly/knigi/polian/polian_pril_1.pdf

184 Tamtéž.

185 Tamtéž.

186 Tamtéž, s. 40.

187 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 100.

vítězného národa, který zvítězil na fašismem. Přítomnost zrádců na vlastní straně, kteří tento výklad dějin 2. světové války, jakožto hrdinného souboje SSSR s fašistickými agresory nesdíleli, je proto pochopitelně výrazně negativně hodnocena. Faktem zůstává, že se kolaborace podle dostupných informací dopouštělo během války na 1,3-1,5 milionu občanů SSSR. Řada z toho pak přímým vstupem do německých ozbrojených složek, k čemuž se uchýlilo na 300.000 Rusů, 250.000 Ukrajinců, 100.000 Bělorusů, 100.000 kozáků, dále v součtu cca 200.000 příslušníků Pobaltských národů, 110.000 Kavkazanů, 180.000 Turkestánců, 40.000 Povolžských Tatarů, 20.000 Krymských Tatarů a 5000 Kalmyků.¹⁸⁸ Je nasnadě předpokládat, že se takové masové vstupy do vojenských struktur nepřítele zakládaly do značné míry na neloajalitě a odporu k Sovětskému svazu, na čemž se jistě podepsaly drastické represe 20. a 30. let. Zpočátku byl německý vpád do SSSR chápán některými skupinami obyvatelstva jako způsob, jak dosáhnout změny režimu, v chápání řady potlačovaných národnostních skupin pak jako možnost, jak dosáhnout naplnění svých národních aspirací ve formě politické nezávislosti, což vedle značného počtu neruských etnik vstupujících na německou stranu bylo potvrzováno i obrovskými počty sovětských vojáků, kteří se dobrovolně v první etapě války Němcům vzdávali. Uvádí se počet přes 2.300.000 vojáků jen za druhé pololetí roku 1941.¹⁸⁹

K obsazení území Kalmycké ASSR došlo při německé ofenzívě roku 1942, jež započala 28. června 1942. Oblast Kalmycka nebyla významně chráněná, a proto již v polovině srpna bylo obsazeno kalmycké hlavní město, Elista. Do konce listopadu následně byla Němci obsazena většina kalmyckého území. Německá okupační správa se snažila maximálně využít rozporuplného vztahu k sovětské moci a národnostní otázky k získání kalmyckého civilního obyvatelstva na svou stranu. Takto byly v Elistě a 13 kalmyckých ulusech ustaveny místní samosprávy a v Elistě dále zřízen Kalmycký výbor, který měl funkci německého poradního orgánu. Za nových pořádků se část Kalmyků dokonce vrátila ke kočování. Okupační správa měla za úkol se ke Kalmykům chovat přátelsky a s respektem. Podporovala výuku kalmyčtiny, vydávala v ruské a kalmycké variantě periodikum „Svobodná vůle“. Po ukončení války bylo Kalmykům přislíbeno vytvoření samostatného státu. Do Kalmycka se během německé okupace vrátili i někteří kalmyčtí emigranti, kteří se po návratu z německého exilu snažili podporovat mezi kalmyckým obyvatelstvem

188 Viz DORDZIEVA, Yulia. *Problematika kolaborace v Rusku za 2. světové války a koncept viny potrestaných národů: Příčiny depotrace Kalmyků*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014, s. 38-39.

189 Tamtéž, s. 40.

nacionalistické nálady a účastnit se na místě organizace proněmecké politiky.¹⁹⁰

Během okupace Kalmycké ASSR se současně začal formovat v rámci německých ozbrojených složek Kalmycký jízdní sbor. Jeho početní stav postupně rostl, takže z počátečních 1.575 členů vyrostl během roku 1943 na 2.200 členů a posléze, během roku 1944 až na 5.000 příslušníků.¹⁹¹ V průběhu německého postupu se ze skupinek kalmyckých dezertérů a protisovětsky naladěných jedinců začaly postupně na západě a severozápadě Kalmycka organizovat bojůvky, které v sovětském zázemí vyvíjely diverzní činnost. Kalmycký jízdní oddíl byl v první fázi formován právě na základě těchto bojůvek, které čítaly až několik desítek členů. Kalmycké jednotky ve službách německých ozbrojených složek fungovaly jako výzvědné orgány, poskytovaly cenné informace o pohybech a záměrech sovětských vojsk, napadaly sovětské posádky a prováděly akce v týlu Rudé armády. Kalmycký jízdní sbor prošel během ústupových operací německých vojsk východní Evropou a bojoval na německé straně až do začátku roku 1945, kdy byl sbor rozpuštěn, aby mohli jeho příslušníci emigrovat na Západ a vyhnout se tak sovětskému zajetí.¹⁹²

Důležitou roli při vytváření pohledu na Kalmyky jakožto na zrádcovský národ sehrála nedůvěra sovětského velení vůči 110. Kalmycké jezdecké divizi během jejích bojů na Donu v roce 1942. Divize během tvrdých bojů ztratila na polovinu stavu a ocitla se v obklíčení, z něhož se po malých skupinkách probíjela východním směrem k sovětským pozicím. Ačkoliv ještě na podzim roku 1942, kdy již byla většina kalmyckého území pod německou kontrolou 110. divize bránila německému postupu dále na Astrachaň, zavládla ve velení vůči kalmyckým vojákům nedůvěra, že v dřívějších bojích přenechali nepříteli své pozice dobrovolně. Na tomto názoru se podepisovala i obecná nedůvěra vůči jednotkám, které byly v německém zajetí či obklíčení, na které se a priori nahlíželo jako na zrádcovské a nespolehlivé.¹⁹³

Vezme-li se v potaz celkový počet kalmyckých kolaborantů s německou stranou, pak vyjde najevo, že je jejich počet na celkovém kalmyckém obyvatelstvu, které čítalo zhruba 120.000 osob,¹⁹⁴ prakticky zanedbatelný. V řadách Rudé armády bojovalo v průběhu války na 40.000 Kalmyků, na německé straně pak již uvedených přibližně 5.000. Na německou

190 Tamtéž, s. 42.

191 Tamtéž, s. 43.

192 Tamtéž.

193 Tamtéž, s. 45-46.

194 Viz http://demoscope.ru/weekly/knigi/polian/polian_pril_1.pdf

stranu tedy přešla v průměru 4 % Kalmyků, odhlédneme-li od věkového složení.¹⁹⁵

Srovnáme údaje o počtech kolaborujících Kalmyků s počty těch, kdo z řad Kalmyků získali vyznamenání spojené s válečným úsilím – těch bylo na 14.000 – a vyjde najevo statistika, která vypovídá o tom, že podstatná část kalmycké populace bojovala za sovětskou moc, a nikoliv proti ní. Nejvyšší válečné vyznamenání Hrdina Sovětského svazu, které bylo schvalováno výhradně Prezidiem Nejvyššího sovětu SSSR, získalo 22 Kalmyků, což je v rámci SSSR první místo co do koncentrace vůči početnosti etnika. Mezi Kalmyky, kteří dostali nálepku zrádců a byli za to kolektivně vysídleni, byla zcela paradoxně nejvyšší koncentrace Hrdinů Sovětského svazu. Tyto skutečnosti nicméně sovětskému aparátu nezabránily Kalmyky jako celek z jejich domoviny vysídlit v několika transportech v letech 1943 a 1944 do oblasti Altaje, Sibiře (oblasti Novosibirsku, Krasnojarsku, Omsku) a celkově je rozptýlit po rozsáhlých teritoriích SSSR.¹⁹⁶

Obecně se na kalmycké straně soudí, že deportace 43. a 44. roku jsou snahou vrchního stranického a státního vedení zbavit se viny za obrovské ztráty na životech a materiálu, které v prvních válečných letech Sovětský svaz utrpěl tím, že se zodpovědnost přenesla na obětího beránka, vnitřního nepřítele, který za ně ponese odpovědnost.¹⁹⁷ Celkové přispění Kalmycké ASSR ve válečném úsilí je totiž jen stěží zpochybnitelné, a to nejen vzhledem k obrovskému počtu odvedených vojáků, ale i vzhledem k organizaci vojenského průmyslu, který i přes svou lokální zaostalost poskytoval Rudé armádě množství vojenského materiálu, soustavné umísťování evakuovaných občanů z obsazených západních oblastí, kterých bylo do roku 1942, kdy byla i samotná KASSR obsazena, více než 7.000. Pokud by Kalmyci kolektivně měli mít zrádcovské úmysly vůči sovětské vládě, a tím spíše vůči sovětskému lidu, jak bylo obvinění oficiálně předkládáno, pravděpodobně by se během německé letní ofenzivy 42. roku neúčastnili masové evakuace kalmyckého skotu přes Volhu do sovětského zázemí, ve snaze zachránit zdejší obrovská stáda před jejich pádem do rukou německých sil.¹⁹⁸

195 DORDZIEVA, Yulia. *Problematika kolaborace v Rusku za 2. světové války a koncept viny potrestaných národů: Příčiny deportace Kalmyků*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014, s. 44.

196 Viz http://demoscope.ru/weekly/knigi/polian/polian_pril_1.pdf

197 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 125-127.

198 Tamtéž, s. 120.

3. POVÁLEČNÁ REHABILITACE

Po válce následovaly další represivní kroky proti již vysídleným národnostem. Takto například v roce 1948 bylo nařízením Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR vyhlášeno, že ti, kdo se pokusí vzdálit z povinného sídelního místa, budou potrestáni 20 lety nucených prací.

S tím, jak se po Stalinově smrti v roce 1953 měnila celková atmosféra v Sovětském svazu, dochází i k přehodnocování některých základních represivních aktů, kterých se Stalin během své kruté vlády tvrdé ruky dopouštěl. Prvním z podobných aktů bylo již v červnu roku 1954 ustanovení Rady ministrů SSSR „O snížení omezení v právním statusu Kalmyků a členů jejich rodin, nacházejících se v deportaci“. Ustanovení rušilo některá ohraničení pro děti vysídlenců, které nedosáhly 16 let věku a také pro studenty podléhající výuce ve školních zařízeních.¹⁹⁹ Následovaly v letech 1955 a 1956 další podobné akty. Jejich vnitřní logikou však nebyla rehabilitace deportovaných národů, o té nebylo v jejich formulacích ani slovo, měly za úkol pouze upravovat podmínky, za nichž se deportovaní v oblastech vysídlení²⁰⁰ měli nacházet. Nálepka neloajálních národů jim i nadále zůstávala.²⁰¹

Přelomový byl ve věci přehodnocení přehmatů Stalinovy vlády až XX. Sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, který se konal pod taktovkou Nikity Chruščova (od roku 1953 prvního tajemníka Ústředního výboru KSSS) v roce 1956,²⁰² na němž došlo k uznání nezbytnosti napravit chyby, jichž se centrální orgány během Stalinovy vlády na vysídlených a represemi postižených národech SSSR dopustily.

V roce 1957 tak došlo z rozhodnutí Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR k vytvoření Kalmycké autonomní oblasti ve struktuře RSFSR, čímž došlo k obnovení kalmycké státnosti, která v roce 1943 za velmi nešťastných okolností zanikla.²⁰³ Současně bylo Kalmykům rozptýleným po Sovětském svazu umožněno se postupně navracet do svého domovského kraje. Hranice Kalmycké AO byly vymezeny až na drobné územní ztráty²⁰⁴ vymezeny v podstatě v jejich dnešní podobě. Hlavním městem byla určena Elista,

199 Tamtéž, s. 128.

200 V ruském termínu – speciální osídlení/specosídlení, спецпоселение.

201 Tamtéž, s. 129.

202 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 434.

203 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 129.

204 Území, jež byla původně součástí předválečné KASSR, ale navráćena v letech 1957 a 1958 nebyla, jsou zejména částí dnešního Narimanovského a Limanského rajonu spadajících pod dnešní Astrachaňskou oblast.

na níž bylo opětovně přejmenováno město Stěpnoj, jak se Elista dočasně jmenovala v době, kdy bylo v SSSR nové pojmenovávání měst obecným trendem. Definitivně se kalmycká státnost vrátila do starých meziválečných kolejí rokem 1958, kdy byl obnoven status Kalmycka jakožto autonomní sovětské svazové republiky.²⁰⁵

V roce 1959 činil počet obyvatel KASSR 185 tisíc, což bylo výrazně pod předválečným stavem. Procento Kalmyků také nebylo nijak závratné, představovalo 35 % z celku, tedy asi 65 tisíc osob. Postupně se z deportace Kalmyci navraceli, docházelo tak k pozvolnému růstu jejich podílu na obyvatelstvu republiky. Do roku 1979 se jejich počet zvedl o přibližně 50 tisíc osob, na začátku 80. let již Kalmyků v Kalmycku žil dvojnásobný počet, než v době obnovení státnosti.²⁰⁶

Sovětská vláda poskytovala Kalmycku výraznou pomoc při výstavbě obytných kapacit pro navrátilce. Současně s tím výrazně podporovala opětovné nastartování místního hospodářství. V souvislosti s výročím 350 let od vstupu Kalmycka do struktury Ruska došlo v roce 1959 k symbolickému aktu, a sice udělení Kalmycku řádu Lenina.²⁰⁷ Nešlo sice o rehabilitaci v politickém smyslu, tedy deklaraci Kalmycké nevinu v obviněních vznesených proti nic během války, nicméně i přesto tento akt, ať se může z české perspektivy jevit značně vyprázdněným, měl výrazný symbolický rozměr.

V souvislosti se snahou ústřední moci Kalmycko rozvinout docházelo z dotací k rozvoji větších podniků v oblasti výroby strojní techniky a v oblasti objevujícího těžářského průmyslu. Dařilo se výrazně zvedat produkci obilí i jiných zemědělských produktů. Cena ovšem byla obrovská, což způsobovala skutečnost, že místní půdy nebyly pro obilnou produkci příliš vhodné. Extenzivní charakter zemědělství vedl k degradacím půd, jejich rozrušování, vysychání a erozi, což v důsledku vedlo v následujících dekáдах k úbytku pastvišť pro dominantní element kalmyckého zemědělství – skot.²⁰⁸ Ten co do svého počtu i v následujících letech pravidelně stoupal. Celkově se kalmycké hospodářství v poválečné éře odvíjelo ve stejném duchu, jako i v ostatních regionech Sovětského svazu, a sice snaze o pravidelně vykazatelný, „tabulkový“ nárůst ve sledovaných kritériích. Z politického rozvoje lze říci, že Kalmycko nezažívalo v tomto mezidobí žádné zásadní události, které by měly vliv na sledované téma kalmycko-ruských vztahů, snad vyjma přijetí nové

205 Tamtéž.

206 Stránky Kalmykstatu: http://statrk.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/statrk/ru/statistics/population/ (stav k 4.3. 2015)

207 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 130.

208 Tamtéž, s. 131.

sovětské ústavy v roce 1977, která formálně zasáhla i Kalmycko. Jedinou výraznou situací, o níž bude řeč v následující kapitole, byly změny spojené s ruskou perestrojkou.

Své úplné rehabilitace se z rukou centrálních orgánů Kalmyci dočkali až na přelomu 80. a 90. let. Nejprve v roce 1990 na Sjezdu lidových poslanců Ruska rozhodím o přijetí usnesení „O obětech politických represí v RSFSR“, následně převedeném do praxe v zákoně RSFSR „O rehabilitaci represovaných národů“ z 26. dubna 1991, čímž se po mnoha strádáních Kalmyci dočkali ještě v době trvání Sovětského Svazu, který se rozpadl až na konci roku 1991, plné rehabilitace ve věci svých údajných válečných zločinů proti sovětskému lidu.²⁰⁹

Tyto rehabilitační akty pak po rozpadu SSSR utvrdil ruský prezident Boris Jelcin v prosinci roku 1993 výnosem „O opatřeních k rehabilitaci kalmyckého národa a státní podpoře jeho obnovy a rozvoje“, která pro Kalmyky měla nejen významné praktické dopady, ale jednoznačně i zcela nezpochybnitelný morální rozměr,²¹⁰ a to i přesto, že vyjmenované praktické kroky ruské vlády k poskytování materiální kompenzace a kroků k dosažení kalmyckého společensko-ekonomického rozvoje byly velmi omezeny nastupující krizí 90. let.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 132.

²¹⁰ Tamtéž.

VI

PERESTROJKA A POSTSOVĚTSKÉ RUSKO

Období od poloviny 60. let a zejména pak 70. a 80. let bylo v Sovětském svazu obdobím stagnace a hospodářského zaostávání. V ruském prostředí se pro toto čtvrtstoletí používá označení „zastoj“ (застой), v překladu z originálu stagnace, nehybnost, dlouhá nečinnost.²¹¹ Jednalo se o zlomové období, kdy neřešené problémy z minula začaly vyplouvat na povrch, režim ekonomicky vyhníval, stále více se ukazovala jeho strnulost a neschopnost efektivně přistoupit k řešení vnitřní prohlubující se krize. Do značné míry byla na vině ustrnulá garnitura, která se ve vrchních patrech sovětské politiky usadila ještě na konci Stalinovy vlády, popřípadě během následujících vrchních představitelů SSSR, Chruščova a Brežněva. Právě nástupem Brežněva k moci v roce 1964, kdy se chopil funkce generálního tajemníka ÚV KSSS, se běžně chápe začátek zastaje. S Brežněvovou smrtí v roce 1984 a nástupem nového, reformně uvažujícího vedení strany, toto období záměrné konzervace politického dění ve svých hlavních charakteristických rysech i končí. Období Brežněvovy vlády bylo předznamenáno již okolnostmi, za jakých byla ustanovena. V roce 1964 byl totiž pro své neúspěšné snahy o změnu kurzu vnitřní i vnější politiky konzervativním křídlem v sovětském vedení Nikita Chruščov donucen rezignovat. Jedním z hlavních úkolů, kterých se měl v tomto období nově ustavený Brežněv chopit, tak bylo uklidnění nejkonzervativnějších kruhů v SSSR a zastavení tendencí o změnu politického směřování.²¹²

Došlo k zastavení Chruščovových snah o ekonomické reformy a oživení. Země se postupně dostala do slepé uličky a pokračovala pouze v již nastavených extenzivně laděných procesech. V kalmyckých zdrojích se o tomto období hovoří prakticky pouze v souvislosti s „nárůstem produkce“, zvyšováním výrobních koeficientů, objemů výroby atd. V ruských zdrojích, které se s obdobím doposud ne zcela vyrovnaly, je důraz kladem spíše vyhýbavě na „směry vývoje“ a „tendence v ekonomickém rozvoji“, ²¹³ téma tak do značné míry na věcné zhodnocení teprve čeká.

211 KOPECKÝ, HAVRÁNEK, HORÁLEK. Velký rusko-český slovník. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1952-1964, díl I., s. 523.

212 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 444-447.

213 ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России*. Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012, s. 438-453.

1. PERESTROJKA

Brežněvem započatá stagnace skončila v polovině 80. let spolu s nástupem na tehdejší sovětské poměry nebývale mladého, teprve 54 letého Michaila Gorbačova do čela ÚV KSSS. Gorbačov, vystudovaný právník, který se ale v rámci celoživotní kariéry jakožto činitele KSSS zaměřoval na zemědělskou politiku, byl původem z jižních oblastí Ruska, z vesnice z regionu Stavropolu.

Po Brežněvově smrti se před nástupem Gorbačova vystřídali na pozici Generálního tajemníka ÚV KSSS ještě dva muži, Jurij Andropov a Konstantin Černěnko, kteří však nevládli dlouho, jejich smrt zapříčinila konec mandátu. Michail Gorbačov byl jmenován do funkce 11. března 1985, čímž začalo pro Sovětský svaz zásadní období změn.²¹⁴

Sovětský svaz měl dlouhodobě hospodářské problémy, které se projevovaly v klesající efektivitě práce, výroby i zemědělské produkce, neustále vzrůstal dovoz zásadní suroviny – obilí, který vystoupal jen do roku 1979 až na úroveň 25 milionů tun ročně.²¹⁵ Gorbačov si uvědomoval, že má-li se Sovětský svaz obrodit, je třeba začít od ekonomických reforem. Hlavním Gorbačovovým úhlem pohledu nebylo ovšem ustoupení od socialistického programu směrem k na Západě praktikované politice, ale obroda socialismu zevnitř, skrze důslednější aplikování jeho základních filosofických a politických hodnot, které byly vývojem posledních dekád pokrouceny, čímž SSSR sešel z cesty.²¹⁶

Zcela zásadním byl XXVII. sjezd KSSS, který vyhlásil 12. pětiletku a zahájil otevřenou politiku demokratizace, nového myšlení a přestavby – perestrojky. Perestrojkou se v Gorbačovově pojetí míní přebudování Sovětského svazu takovým způsobem, aby se stal zemí, v níž bude možné naplnit ideál socialistické společnosti, která bude moci směřovat ke komunismu v Marxově pojetí, tedy uskutečnění lidské podstaty, „k rozvoji lidských sil, který představuje cíl sám o sobě“.²¹⁷ Vyzýval k oprášení klasických prací marxismu-leninismu, zejména o ideový návrat k Leninovi a důslednější aplikace jeho teorií, o nichž si byl dobře vědom, že nepředkládají konkrétní návrh, jak postupovat, a jakého definitivního stavu společnosti má být dosaženo, že poskytují daleko spíše obecná teoretická východiska, která nicméně považoval za správná. Jak uvedl, klasikové

214 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 463- 464.

215 Tamtéž, s. 464.

216 Podrobně viz GORBAČOV, M.S. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha: Nakladatelství svoboda 1987.

217 FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*. Brno: Nakladatelství L. Marek 2004, s. 45.

socialistické teorie neučili metodě, ale metodologii.²¹⁸

V duchu těchto změn došlo v prvních krocích k omezení pronásledování disidentů, a před politickými represemi měl být kladen důraz na ekonomické reformy. Bylo třeba překonat některé negativní tendence, například „setrvačnost extenzivního růstu“, která vedla „ekonomiku do slepé uličky, ke stagnaci vývoje.“²¹⁹ V ekonomické stránce života, „materiální základně“, se totiž podle marxismu-leninismu skrývá klíč k vybudování skutečné socialistické „nadstavby“, tedy světa dostatku, v němž člověk přestává pracovat pod tíhou vnějších okolností na základě nutnosti.²²⁰ Hlavními politickými hesly se tak stala efektivita a modernizace.

V zájmu zvrácení některých negativních trendů v sovětské společnosti se dokonce neúspěšně pokusil prosadit „suchý zákon“, který by významně omezil konzumaci alkoholu, jehož spotřeba byla v sovětské společnosti konce 80. let obrovská.

Roku 1987 nastupuje „glasnost“ (гласность), která s sebou nesla minimalizaci státního zásahu do svobody slova, což znamenalo významné omezení cenzury, a tedy zcela nebyvalé uvolnění poměrů ve společnosti. Následovalo založení nového orgánu, a sice Sjezdu lidových poslanců, kam bylo umožněno kandidovat i nečlenům KSSS, což ve své podstatě znamenalo první narušení stranického mocenského monopolu se všemi jeho důsledky, a také první relativně svobodné volby. Poprvé v novodobé historii probíhaly volby, kde existovala možnost kandidovat více než jednomu kandidátovi na jedno poslanecké křeslo.

Gorbačov se rozhodl také snížit enormní zátěž, kterou pro rozpočet SSSR představovala armáda. Ta se měla do budoucna zaměřit na obranu, ne se připravovat a zbrojit k útoku. V roce 1989 následovalo ukončení vleklé a krvavé vojenské intervence SSSR v Afghánistánu.²²¹

Spolu s uvolňováním politické situace se ovšem začaly objevovat četné problémy. Sám Gorbačov neočekával, že reformovat Sovětský svaz bude natolik obtížné, nové problémy narůstaly téměř geometrickou řadou. Kromě toho, snaha o reformaci se stejně tak jako o třicet let dříve, kdy ji vyvíjel Chruščov, neustále potýkala se zásadním odporem ultrakonzervativního sovětského křídla, které v reformách vidělo své ohrožení také hrozbu

218 GORBAČOV, M.S. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha: Nakladatelství svoboda 1987, s. 38.

219 Tamtéž, s. 16.

220 FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*. Brno: Nakladatelství L. Marek 2004, s. 44-45.

221 ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004, s. 467; *Základy marxismu-leninismu*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1961.

pro existující sovětské zřízení. Armáda byla nespokojená s omezováním výdajů na obranu, nejvyšší straníci se obávali o své pozice. Současně ne všichni obyvatelé SSSR zastávali proreformní tón, i část populace se obávala změn a toho, co do jejich zažitého, předvídatelného světa mohou přinést.

Uvolňování otěží v tak obrovské zemi, jakou SSSR na konci své existence byl, vyvolalo situaci, v níž začínala narůstat vnitřní nejistota a v mnoha ohledech i chaos, což umožnilo vyplout na povrch řadě problémů, mezi nimi i těch národnostních. Začaly se objevovat etnické konflikty mezi Armény a Ázerbajdžánci na Kavkaze, napětí rostlo i ve Střední Asii a v Kazachstánu, kde v roce 1986 došlo k první protirusky laděné demonstraci v Alma-Atě.²²²

K etnicky laděným konfliktům se připojily i jednotlivé svazové republiky, které začaly volat po vystoupení, zejména se jednalo o Pobaltí – Litvu, Lotyšsko a Estonsko, Kavkaz, kde hlavními kritiky sovětské vlády byla Gruzie a Ázerbajdžán, Bělorusko a Ukrajina.²²³

K řadě problémů se přidala i demokratická vnitřní opozice, které umožnil vznik sám Gorbačov svými kroky, a sice se začala proti centrální politice stavět i největší republika v rámci SSSR – Rusko. V jejím čele stanul Boris Jelcin, který se stal rázným Gorbačovovým oponentem. Rusko, zastupované Jelcinem, vyznávajícím spíše nacionalisticky laděné názory, také vzneslo požadavek na větší vliv na vnitřní politiku, což vedlo navzdory Gorbačovově odporu po celoruském referendu v březnu roku 1991 ke vzniku funkce prezidenta RSFSR, v níž se po volbách 12. června 1991 ocitl Boris Jelcin.²²⁴

Vnitřní odpor vyústil v pokus o ozbrojený převrat, k němuž došlo 19. srpna 1991. Nejkonzervativnější kruhy sovětské politiky spolu s armádou internovaly Gorbačova na Krymu, vyslaly tanky do centra Moskvy a obklíčily vládní budovu, „bílý dům“. Demonstrace obyvatel Moskvy, na níž se následně sešlo spontánně na 100.000 účastníků, však jasně dala najevo, že snahy o udržení předchozího politického kurzu nejsou početnými vrstvami společnosti vítány. Současně se proti puči postavily početné armádní jednotky, které se daly na stranu Borise Jelcina, jež ostře proti puči osobně vystoupil. Hlavní vedoucí činitelé pučistů byli pozatýkáni a puč tak nedokázal uchopit moc.

Rozpad Sovětského svazu proto i nadále pokračoval. Věci vyústily v prosinci roku 1991

222 Tamtéž, s. 469.

223 Tamtéž, s. 471-472.

224 Tamtéž, s. 474.

ve společné prohlášení svazových republik Běloruska, Ukrajiny a Ruska při jednáních v Minsku, kde bylo 8. prosince 1991 vyhlášeno, že „SSSR jako subjekt mezinárodního práva a monolitická realita končí svou existenci“.²²⁵

Na konci roku 1991, 25. prosince se Michail Gorbačov vzdal úřadu. Od 26. prosince 1991 se obvykle uvádí, že SSSR přestává existovat. Pro jednotlivé národy obývající území bývalého SSSR to znamená začátek nového období vývoje. Kalmycko v této době perestrojky a blížícího se konce Sovětského svazu na svém území silně pociťovalo dopady probíhajících událostí.

2. KALMYCKO UČINILO VOLBU

Formulace „Kalmycko učinilo volbu“²²⁶ se v ruských zdrojích, obzvláště pak v těch kalmycké provenience, kterých je tak jako tak podstatná většina objevuje natolik často, že si zasluhuje zvláštní pozornost. V kalmyckém pojetí se pod ním skrývá heslo, označující, že v těžkém období hroucení SSSR a velmi komplikovaných bezprostředně následujících letech, kdy hrozily lokální konflikty, úpravy hranic a celý postsovětský prostor se řítil do těžké ekonomické deprese, se představitelé Kalmycka rozhodli zůstat v rámci federalistického pojetí vzájemných vztahů na ruské straně, a nepřilévat olej do ohně vznášením vyhrocených zvláštních požadavků s cílem tlačit na moskevské mocenské centrum v době, kdy bylo slabé, což by se mohlo projevit výrazně vyhraněnými situacemi, jako tomu bylo v Čečensku, nebo v podstatně mírnější podobě v Tatarstánu. Došlo sice k výraznému posílení kalmyckých pravomocí a úpravě jejího právního statusu, jak bude záhy popsáno podrobněji, nedošlo ale k obecnému zpochybňování vůle setrvávat i nadále ve svazku s Ruskou sovětskou federativní socialistickou republikou, jež se posléze v rámci procesu vnitřních změn stala Ruskou federací.²²⁷ Heslo je bezprostředně spjaté s osobou prvního kalmyckého prezidenta, Kirsana Iljumžinova, který ostatně vydal stejnojmennou knihu.²²⁸ Nelze mezi řádky nevyčíst, že v jeho pojetí se pod tímto heslem skrývá především nová dějinná etapa, která s jeho nástupem k moci v Kalmycku začala, což z mnoha ohledů lze jen těžko zpochybnit.

Kalmycko na konci 80. let citlivě reagovalo na probíhající změny na úrovni vedení

²²⁵ Tamtéž, s. 479.

²²⁶ V originále „Калмыкия сделала выбор“.

²²⁷ ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 190.

²²⁸ ИЛЮМЖИНОВ, К.Н. *Калмыкия сделала выбор*. Элиста: Издательство «Зареалье» 1995.

RSFSR, které se rozhodlo část vnitřních problémů řešit přeorganizováním a novým vymezením vztahů mezi federativním centrem a jednotlivými subjekty federace. V tomto smyslu bylo na plénu KSSS odsouhlaseno navýšení pravomocí autonomních subjektů s cílem jejich širších možností sebeurčení a národnostního rozvoje. To s sebou neslo i druhou stránku věci, a postupný přechod na oddělené rozpočty jednotlivých autonomních celků, které se měly postupně stávat ekonomicky nezávislými na dotační politice centra.²²⁹ Od září 1989 se začaly formulovat směrnice, jež měly nově vymezovat pravomoci mezi centrem a jednotlivými subjekty. Po řadě měsíců se tyto snahy dočkaly své realizace v podobě Zákona SSSR „O vymezení pravomocí mezi Svazem SSR a subjekty federace“, který vedl k očekávanému rozšíření právního statusu autonomních republik a jejich státních orgánů. Ty nově získaly možnost jednat jakožto suverénní subjekty přímou cestou se svazovými republikami, pod něž v rámci SSSR spadaly. Kalmycko tak získalo možnost jednat o svých pravomocích jako svébytný subjekt s vedením RSFSR, aniž by bylo pouze objektem ruské centrální politiky. Rovněž se dotýčný zákon stal právním základem pro to, aby autonomní republiky mohly vyhlášovat svou suverenitu v rámci struktury jednotlivých svazových republik SSSR.²³⁰

Snaha vedení Sovětského svazu o zásadní prosazení skutečných prvků federálního uspořádání se v RSFSR odrazila konkrétně na způsobu, jakým byli voleni poslanci do nově ustanoveného Sjezdu lidových poslanců, kam od této chvíle bylo voleno 900 poslanců podle teritoriálních jednotek, a nadto také 168 poslanců podle jednotek národnostně-teritoriálních, po čtyřech poslancích pro autonomní republiky, dvou poslancích pro autonomní oblasti a jednom poslanci pro autonomní okruh. Kalmycko takto získalo dva poslance v tomto celoruském orgánu na základě teritoriálního principu, a 4 další jakožto autonomní republika. V březnu 1990 se konaly první volby do tohoto orgánu, v Kalmycku na šest křesel bylo celkem 59 kandidátů, jednalo se tak, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, o první po dlouhé době relativně svobodné volby. Mezi poslanci byl zvolen i budoucí prezident Kalmycké republiky, K.N. Iljumžinov.²³¹

V březnu 1990 rovněž došlo ke zvolení 130 poslanců do kalmyckého Nejvyššího sovětu. Na místa kandidovalo 351 kandidátů a volební účast dosahovala přes 80 %. Důležitým symbolem bylo, že mezi zvolenými kandidáty byli i dva náboženští činitelé. Nejvyšší

229 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 116.

230 Tamtéž.

231 Tamtéž, s. 119-121.

sovět bezprostředně po zahájení své činnosti začal vyvíjet aktivitu, která by konkrétně realizovala nové možnosti vlastního sebeurčení, které autonomním republikám poskytovaly probíhající změny. Zcela zásadním se pro kalmycký následující vývoj v druhé polovině roku 1990 stalo vyhlášení Deklarace kalmycké suverenity, která byla po dvouměsíčních přípravách 18. října 1990 jednomyslně přijata kalmyckým Nejvyšším sovětem. Deklarace přejmenovala Kalmyckou autonomní sovětskou socialistickou republiku, KASSR, na Kalmyckou sovětskou socialistickou republiku, KSSR, došlo k odstranění slova „autonomní“. Obsahuje řadu zcela zásadních prohlášení, například že KSSR disponuje plnou státní mocí na svém území vyjma té, kterou dobrovolně na základě dohody předá vedení RSFSR a SSSR, nebo že zákony SSSR a RSFSR nesmí vstupovat do rozporu se zákony KSSR, a ty, které tak činí, se tímto pozastavují. Klíčovým ustanovením, které Deklarace vnesla do kalmyckého světa, bylo i ustanovení, že se státními jazyky KSSR prohlašují kalmyčtina a ruština, současně se republika zavazovala chránit kalmyckou kulturu, národní vědomí a tradice.²³²

Bezprostředně po vydání deklarace začaly kalmycké orgány pracovat na vytvoření reprezentativních kalmyckých státních symbolů, jako vlajky, hymny a znaku.

RSFSR zareagovala na kalmycké prohlášení státní suverenity, vzhledem k tomu, že jej do značné míry sama předjímal svými kroky a politickými akty, a také s ohledem na to, že se ke stejným aktům v době přelomu 80. a 90. let uchýlovala celá řada dalších ruských federativních subjektů, úpravou Ústavy RSFSR, v níž byly patřičné pasáže o subjektech federace poupraveny v článcích 106 a 108 záměnou formulace „autonomní republiky“ za „republiky ve struktuře RSFSR“.²³³

V následujícím roce 1991 začaly zákonodárné orgány KSSR pracovat na nejpalčivějších problémech, které Kalmycko trápily v souvislosti s pokračující hospodářskou krizí a postupným přechodem na regulované tržní hospodářství, a v souvislosti s ním nově se objevující vlastnické vztahy, takže došlo k přijetí mimo jiné trojice zákonů o půdě, o vlastnictví, a o rolnickém/farmářském hospodaření, které se snažily nejtěžší problémy částečně řešit. V souvislosti s touto reformní aktivitou došlo v lednu 1991 také k vydání Zákona o jazycích v Kalmycké SSR“, který vedl Radu ministrů k vypracování plánu

232 Viz znění Deklarace o státní suverenitě Kalmycké sovětské socialistické republiky/Декларация о государственном суверенитете Калмыцкой Советской Социалистической Республики: МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 126-129.

233 Tamtéž, s. 131.

na rozvoj a vzkříšení kalmyčtiny výhledově do roku 2000.²³⁴

V RSFSR v této době došlo na základě celonárodního referenda k zavedení funkce „prezidenta RSFSR“, do níž byl zvolen Boris Jelcin. V reakci na tuto událost začalo kalmycké vedení pracovat na vzniku pozice kalmyckého prezidenta, který by v tomto velice náročném období zemi na základě celokalmyckých voleb provedl reformami, nastoupil cestu hospodářského rozvoje a zavedl v republice chybějící řád. K definitivnímu rozhodnutí došlo v polovině září 1991, a termín prezidentských voleb byl stanoven na 19. října. Zamýšlená prezidentská funkce měla zastřešovat výkonnou moc, být garancí práv a svobod jednotlivce, hájit suverenitu republiky a historicky založenou vůli Kalmyků být součástí ruského světa a zastupovat republiku v jednáních s Ruskem i jeho ostatními subjekty. Prezidentské volby však proběhly neúspěšně. Podařilo se nominovat tři kandidáty, přestože požadavkem bylo, aby každý kandidát získal formou podpisů nejméně 10.000 příznivců mezi dospělými občany Kalmycka, což při jeho celkovém počtu obyvatel nebylo jednoduché, ani po druhém kole ale nedošlo k podmínce zvolení – získání 50 % hlasů. Na nějakou dobu se tak úvahy nad ustanovením prezidentské funkce v běhu událostí ocitli v pozadí pozornosti.²³⁵

Kalmycká SSR, jež na přelomu let 1991/1992 zažila transformaci zanikajícího SSSR a podřizovala se již pouze nástupnické RSFSR, která se v tomto období přerazovala do současné Ruské federace, začala aktivněji pracovat na řešení svých ekonomických problémů. Přijat byl zákon o zabezpečení ekonomického základu suverenity KSSR, který měl ekonomiku republiky stabilizovat a umožnit její další rozvoj, již na plném základě tržní ekonomiky.²³⁶ Rovněž došlo k přijetí současné vlajky, hymny a státního znaku.²³⁷

Nová situace ve vztahu mezi centrálními orgány Ruské federace a jednotlivými jejími subjekty byla zohledněna 31. března 1992 v přijetí Federální smlouvy v Kremelském paláci v Moskvě, za přítomnosti zástupců všech ruských subjektů a hlavy Ruské federace, Borise Jelcina. Účelem smlouvy bylo přesné vymezení pravomocí a povinností ústředních, federálních orgánů vůči federativním subjektům. Vymezení se týkalo všech okruhů života ruské společnosti, od mezinárodní politiky a obrany, přes průmysl, ekonomiku, přijímání zákonných norem a řady dalších. Důležitost dokumentu byla potvrzena tím, že se v dubnu

234 Tamtéž, s. 134.

235 Tamtéž, s. 137.

236 Tamtéž, s. 141.

237 Viz přílohy č. 4 a 5.

téhož roku Smlouva novelou vložila do Ústavy Ruské federace.²³⁸

Je sice skutečností, že hned v následujícím roce byla Ruskou federací přijata zcela nová ústava, která již Smlouvu nezahrnovala jako celek, ale jen některé její části, určité pasáže nové ústavy pak původní dohodě ne zcela odpovídaly, v čemž měla nová ústava mít právní převahu.²³⁹ Celkový vývoj v Rusku však Kalmykům dával obrovský prostor pro vlastní realizaci, nerušený národní vývoj a obnovu svého kulturního dědictví. Po několika staletích vývoje, kdy byly Kalmycké státní útvary krok za krokem vtahovány do soukolí ruského státu, a postupně s úspěchem podrobovány ruské vůli nyní nastalo období, kdy se Kalmyci opět stali tím, kdo na jejich území rozhoduje o chodu věcí.

Ekonomická situace v Kalmycku se s koncem 80. a nástupem 90. let dále rapidně zhoršovala. Doznívaly procesy extenzifikace zemědělství, které způsobily, že ohromná území, řádově desetitisíce hektarů kalmycké půdy vysychaly. Na vině byla nepřilíš racionální zemědělská politika dřívějšího zkorumpovaného stranického aparátu, který nebral na zřetel vědecké přístupy v řízení zemědělské produkce, neustálý nárůst počtu hlav chovného zvířectva, které vypásalo více, než byla schopna krajina obnovovat, nedostatek vody k zavlažování a také rozorávání kalmyckých stepí. Díky rozorávání stepí se celé oblasti Kalmycka proměňovaly vlivem následné eroze v polopoušť bez zemědělského využití.²⁴⁰ Kalmycko se v rámci ruských celofederativních srovnání v efektivitě práce i v objemu hospodářské výroby pravidelně ocitalo na zcela posledních příčkách statistik. Krize v zemědělství dostoupila do takové fáze, že se začala stáda ztenčovat. Ve srovnání s rokem 1986 poklesl počet zvířat v roce 1990 o 11,5 %, do roku 1993 pak již o celých 32 %. Přestože Kalmycko produkovalo obrovské množství vlny díky svým milionovým stádům ovcí, jen minimum se jí zpracovávalo na místě, většina se odvážela do jiných regionů Ruska. Totéž se týkalo desítek tisíc kusů hovězího dobytka, který se zpracovával jinde. Na vině byla zejména chybějící místní kapacita zpracovatelského průmyslu, chyběly dokonce i stavební kapacity pro vybudování takových závodů, nehledě na nedostatek elektřiny, která se prakticky zcela do Kalmycka dovážela prakticky ze 100 %.²⁴¹

Tuto krajně nepříznivou situaci se kalmycké vedení rozhodlo řešit vytvořením silného prezidentského mandátu, který by skrze řadu pravomocí (předsedání vládě, zastupování

238 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 149-150.

239 Tamtéž, s. 150.

240 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 182.

241 Tamtéž, s. 183-185.

země ve vztahu k Ruské federaci i na mezinárodní scéně, dočasně pozastavovat činnost parlamentu, měnit strukturu orgánů státní správy a dosazovat ministry a hlavy státních podniků, vydávat prezidentské dekrety a řadu dalších dílčích pravomocí) byl schopen potíže Kalmycka úspěšně řešit a konsolidovat společnost, která teprve nedávno zažila silný otřes způsobený rozpadem Sovětského svazu a nyní se řítí do ekonomické krize. Nové volby, které by po neúspěchu těch prvních byly schopné poskytnout silného prezidenta, byly vypsány na 11. dubna 1993. Oproti předchozím volbám bylo minimem občanských podpisů k registraci kandidáta 5.000. Záhy byli vybráni tři kandidáti – K.N. Iljumžinov (s 18.358 podpisy občanů), V.N. Očirov (7.569 podpisů) a V.CH. Bambaev (6.556 podpisů). Přestože o dva roky dříve při prvním pokusu o volbu kalmyckého prezidenta nebyl ani v druhém kole zvolen žádný z kandidátů, tentokrát byl zvolen Kirsan Iljumžinov s obrovským náskokem již v kole prvním. Získal 65,4 % hlasů a stal se tak prvním prezidentem Kalmycké republiky. Jeho soupeři získali 29,22 % (Očirov) a 1,55 % (Bambaev). Síla jeho mandátu, jež vzešla s celokalmycké volby, tak byla skutečně značná.²⁴²

Ihned po nástupu začal s reformami, které v kampani sliboval. Zrušil Nejvyšší sovět o 130 členech a ustavil Kalmycký parlament (Chural) o 25 členech. Začal silně redukovat zbytnělou správu a ministerstva, v plánu byla v zájmu co možná nejvyšších úspor a efektivity jejich redukce na 30 %. V roce 1994 došlo pod jeho vedením k vyhlášení nové kalmycké Ústavy, tzv. „Stepního zákon Kalmycké republiky“, čímž došlo v novodobé éře k završení státotvorného procesu kalmyckého národa v rámci Ruské federace.

3. SHRUTÍ SOUČASNÉ KALMYCKÉ SITUACE

Přestože se od 90. let kalmyčtí představitelé usilovně snaží o zlepšení ekonomické situace země, která jak bylo výše nastíněno, byla předána sovětskými orgány těm postsovětským ve velmi neutěšeném stavu, ze srovnání Rosstatu mezi jednotlivými subjekty Ruské federace vyplývá, že je Kalmycko podle ukazatelů ekonomického rozvoje i nadále jedním z posledních v celoruském kontextu. Zásadní informací je, že podle údajů z roku 2009 je Kalmycko svým HDP v rámci Ruska na 76. pozici. Ani svým zemědělstvím, na něž je v místní ekonomice stále kladen důraz, se nedaří dosahovat v rámci Ruska příliš

242 Tamtéž, s. 192.

oslnivého postavení. V tomto ukazateli je Kalmycko mezi ruskými subjekty na 42. místě. Jedinými ukazateli, kterými se v dnešní době může Kalmycko umístit v celoruském srovnání na středních příčkách, je podíl silnic s tvrdým povrchem na celkovém množství silnic v regionu (54. místo) a výstavba obytných domů v přepočtu na 1000 obyvatel (45. místo). V počtu počítačů na 100 pracovníků je Kalmycko v top 20 Ruské federace na 14.-15. místě.²⁴³ Celkový HDP Kalmycké republiky dosahoval v roce 2009 objemu 41 miliard rublů, oproti 9,7 miliardám rublů v roce 2005. Nárůst je tedy skutečně výrazný. V roce 2005 činil podíl zemědělství na celkovém kalmyckém HDP 27,6 %. Do roku 2013 tento podíl vzrostl na 32 %, ²⁴⁴ což značí, že se Kalmycku nedaří vyvazovat ze své jednostranně zaměřené hospodářské produkce. Existuje ale řada pozitivních signálů, které ve sledovaném období posledních 8-10 let naznačují, že se začíná celková situace poněkud měnit. Nedošlo sice zatím k žádnému zásadnímu přelomovému bodu, který by nastartoval překotný ekonomický růst, na celkovém kalmyckém hospodářství však plynule roste podíl některých odvětví, která se vykazují vyšší přidanou hodnotou, což může do budoucna kýžený efekt přinést. Například na celkovém HDP roste podíl stavebnictví (ze 6,9 % v roce 2005 na 8,8 % v roce 2013) v souvislosti s budováním nové infrastruktury, která umožní budoucí urychlení vývoje. Objem lehkého zpracujícího průmyslu například mezi roky 2005-2013 vzrostl na čtyřnásobek – v úhrnném HDP sice došlo k poklesu podílu, ovšem na vině je zejména rychlejší růst v jiných odvětvích, především v již uvedeném zemědělství, které proporce snižují. V posledních letech se v Kalmycku daří nalézat nové zdroje nerostů, zejména plynu, což je spojeno s blízkostí Kaspického moře, v jehož okolí je celá řada nalezišť v sousedících regionech a státech (Ázerbajdžán, Astrachaňská oblast, Kazachstán, Írán). V tomto ohledu je Kalmycko na 15. místě v rámci Ruské federace s odrazem na HDP v objemu více než 1,2 miliardy rublů.²⁴⁵

Mezi další pozitivní náznaky v souvislosti se zlepšením ekonomické situace republiky je vývoj během krizového období. V roce 2009 poklesl celoruský HDP o 7,9 %, kalmycký HDP však vykázal růst o 3,6 %. Přestože v celoruském kontextu upadla v tomtéž roce průmyslová výroba o 10 %, v Kalmycku naopak o 110 % vzrostla,²⁴⁶ jak uvádí dokument vlády Kalmycké republiky vyjadřující se k obecným tendencím v ekonomickém rozvoji

243 http://www.gks.ru/bgd/regl/b11_14p/IssWWW.exe/Stg/d01/01-04-2.htm (stav k 27.4. 2015)

244 <http://statrk.gks.ru> (stav k 27.4. 2015)

245 Tamtéž.

246 http://gov.kalmregion.ru/component/content/article/4826#_Toc280649494 (stav k 27.4. 2015)

a jeho plánování na následující roky. Tento vývoj je svým způsobem zapříčiněn i tím, že Kalmycko je natolik ekonomicky slabé, že v nadsázce nemělo dostatečnou kapacitu pro to, aby jí mohla krize negativně ovlivnit, velké průmyslové závody v zemi stále chybí, a lehký výrobní průmysl není na mezinárodní ekonomické situaci zdaleka tolik závislý. To ostatně umožňuje i značná tempa růstů, která v letech 2002-2009 umožnila nárůst HDP Kalmycka na 3,3 násobek, v přepočtu na obyvatele pak 3,4 násobek stavu z počátku období.²⁴⁷

Nejen ekonomický vývoj slibuje do budoucna obrát k lepšímu. Kalmycko vykazuje nárůst podílu kalmyckého obyvatelstva, které však neroste jen procentuálně, ale také v úhrnných počtech. I přes pokles počtu obyvatelstva v období těžké krize po rozpadu SSSR, který vedl mezi lety 1989 a 2002 k úbytku obyvatelstva o 30.000 osob. V roce 1939 dosahovala kalmycká populace v Kalmycké ASSR celkem 88.900 osob, zatímco ruská 81.300. Za posledních více než 85 let se kalmycká populace rozrostla na dvojnásobek, na 162.000 osob, přičemž ruské etnikum se za sledované období navýšilo o pouhé 4.400, což navíc nezohledňuje kontinuální propad za posledních 40 let, neboť přítomnost ruského etnika v Kalmycku dosáhla svého vrcholu na přelomu 70. a 80. let, kdy zde žilo 125.000 Rusů – jejich počet od té doby pravidelně klesá. Jestliže v roce 1939 žilo na území Kalmycké ASSR 49,5 % Kalmyků, v dnešní době jejich podíl na celku vzrostl na více než 55 %, ²⁴⁸ a podle vysledovaných vývojových trendů bude dále narůstat. Je sice pravdou, že v posledních letech stoupá imigrace do Kalmycka z nedalekých kavkazských provincií, jako je Čečensko a Dagestán, vzhledem k úbytku Rusů však kalmycký podíl v následujících letech s vysokou pravděpodobností neklesne pod současnou hranici.

Důležitým tématem v současném životě Kalmycka je v neposlední řadě revitalizace původního jazyka, kalmyčtiny, spojená s celkovou kulturní politikou Kalmycké republiky. Jsou posilovány národní tradice, což je „spojeno se zdůrazňováním kalmyckých kulturních osobitostí (autochtonní lámaismus jako v jediné oblasti Evropy, národní epos „Džangar“, „poasišťování veřejných prostor“²⁴⁹ apod.) Kalmyci tak neváhají zdůrazňovat svou odlišnost – aniž by současně rezignovali na nekonfliktní koexistenci s Rusy a na spolupodílení se na ruské a „západní“ kultuře.“²⁵⁰

247 Tamtéž.

248 http://statrk.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/statrk/ru/statistics/population/ (stav k 4.3. 2015)

249 Viz fotografický materiál v přílohách.

250 ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha: SLON 2009, s. 60.

Kalmyčtina dnes není v lehké pozici nehledě na snahu tamních úřadů vývoj obrátit k lepšímu. Jazykem všech věkových skupin zasahujícím celé spektrum denních situací je již jen na šesti lokalitách Kalmycka²⁵¹ v převážně venkovském prostředí mimo hlavní město Elistu. Jazyk je stále spíše na ústupu z pozice prostředku každodenní komunikace, což je způsobeno na jedné straně poměrně nízkou prestiží, na straně druhé pak praktickými problémy s jeho užíváním – s tím, jak se počet mluvčích snižuje, klesá i možnost jazyk běžně užívat. Rovněž samotní Kalmyci necítí zásadní potřebu jazyk ovládat a uplatňovat. Stále však hraje roli národního symbolu. Kalmyčtinu dnes užívají v běžném provozu především starší lidé v pokročilém věku. Výzkumy ukazují, že nějakou znalostí kalmyčtiny disponuje stále zhruba třetina populace. Jen 15 % je však schopno kalmycky plynule hovořit. Toto zastoupení dále klesá mezi mládeží, která jazyk ovládá jen v 6 % případů. Mezi dětmi učiteli se v prvním roce školní docházky je pak znalost na úrovni pouhých 2 %.²⁵² To je pro budoucí zachování kalmyckého jazyka jakožto živé entity značně znepokojivé procento. Od 90. let probíhá posilování přítomnosti kalmyckého jazyka ve školní výuce, navyšování jeho role v médiích a televizním vysílání. Jsou také vydávána nová zákonná ustanovení, která mají kalmyčtinu chránit a umožňovat její zachování. Od Deklarace státní suverenity Kalmycké SSR je na jazyk kladen důraz ve veřejných proklamacích, je přítomen i v názvu republiky – „Kalmycká republika – Chaľmg Tangč“. Dlouhodobá kalmycká sžitost s ruským prostředím může výhledově být zachování některých kulturních hodnot, jako například právě jazyka, Kalmykům na obtíž. Kalmyci totiž v dnešní době, přestože stále do jisté míry vnímají deportaci v letech 1943-1957, která se na životaschopnosti kalmyčtiny výrazně podepsala, jako citlivé téma, v obecné rovině ovšem není patrná tendence pro tuto historickou zkušenost pěstovat nevraživost vůči ruskému světu. Právě naopak, je zřejmé, že Kalmyci vnímají podstatné části ruské a sovětské historie jako své vlastní dějiny, aniž by se explicitně zdůrazňovala jinakost kalmycké historické zkušenosti, vymezovaná vůči Rusku. Je otázkou, nakolik je tato vstřícnost vůči ruskému světu a chybějící pomstychtivost za křivdy z minulosti založena v kalmyckém životním postoji, výrazně ovlivněném tibetským buddhismem,²⁵³ a nakolik může hrát roli již čtyřsetleté soužití s ruským prostředím.

251 ŠATAVA, Leoš. *The Kalmyk Language Revitalization Efforts: Ethnic Identity and Language Attitudes of Young People in the Republic of Kalmykia (Russia)*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014, s. 165.

252 Tamtéž.

253 Tamtéž, s. 168.

VII

ZÁVĚRY

V práci byly představeny hlavní konstituční prvky kalmycké historie, jak se odvíjela od jejího počátku v 16. století do dnešních dnů. Na některé momenty byl kladen obzvláštní důraz, zejména se jednalo o proces vstupu Kalmyků do struktury ruského státu, který je v dnešní době pro svůj akcentovaně „dobrovolný charakter“ významným prvkem kalmycké minulosti. Značně se totiž promítá do současného kalmyckého pojetí svého místa v ruském světě. Historický vývoj vedl ve svých důsledcích ke stavu, v němž je Kalmycko jen stěží oddělitelné od Ruské federace, vnímá se jednoznačně jako jeho část a nejsou slyšet hlasy, které by na tomto stavu měly tendenci něco měnit. Slovy profesora Maximova lze současný vztah Kalmycka a Ruska na pozadí historického vývoje vyjádřit těmito slovy:²⁵⁴

Historie svědčí o tom, že Kalmycko, nacházející se ve struktuře Ruska od 17. století, se cítilo s výjimkou některých tragických let klidně a jistě, neustále vnášelo svým možnostem odpovídající příspěvek jeho upevnění a zajištění jeho bezpečnosti, žilo a dále bude žít společnými záležitostmi jednotného státu. Republika Kalmycko se věnuje čínorodé práci a všechny její úmysly a činy se zaměřují na upevnění jednoty a zachování celistvosti Ruské federace.

Nyní ve stručnosti shrňme, jakými cestami k takovému pojetí kalmyckého místa v Ruské federaci během dřívějších období došlo. Na konci 16. století se Kalmyci objevili na ruském území v oblasti čerstvě obsazeného západu Sibiře jako zcela nezávislý subjekt, který se podřizoval centrální vůli jen formálně a dobrovolně. Poté nastalo období, které trvalo přibližně 150 let, po které ruský stát soustavně utahoval svou administrativní smyčku okolo kalmycké suverenity, již se Kalmyci těšili od svého vstupu do Ruska roku 1609 až do odchodu jejich většiny v roce 1771 a následného zrušení chanátu. Poté byli Kalmyci již plně včleněni do ruské státní mašinerie. Změna nastala v sovětském období vznikem nejprve Kalmycké autonomní oblasti a posléze v roce 1935 i Kalmycké autonomní republiky. Následnou násilnou deportací let 1943-1957 na základě obvinění

254 МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации*. Москва: «Республика» 1995, s. 202.

Kalmyků z kolaborace s Němci došlo k přerušení kontinuálního vývoje, který mimo jiné silně poznamenal životaschopnost kalmyckého jazyka. Opětovné obnovení republikového statusu nastalo v roce 1958, což v době uvolňování života v Sovětském svazu vyústilo na konci 80. let ve vyhlášení kalmycké suverenity a postupné završení procesu státoprávní emancipace ve struktuře Ruské federace na počátku 90. letech skrze ustavení funkce prezidenta Kalmycké republiky.

Všechny tyto peripetie Kalmyci prošli s úspěchem, minimálně proto, že toto dlouhé období na rozdíl od řady jiných etnik obývajících Rusko zdárně přežili a nezanikli v běhu dějin, a drží nyní chod svých záležitostí ve svých rukou více, než po většinu dřívějších dob. Z hlediska ruského státu je pak pro dnešní dobu charakteristické a zásadní, že na rozdíl od dřívějších období, v současnosti je svébytnost Kalmycka nejen podporována, ale i považována za žádoucí, což se v minulosti zdaleka ne vždy dalo o ruském přístupu prohlásit.

V úvodních kapitolách byly nastíněny některé aspekty studia kalmyckého tématu z hlediska narativní a diskurzivně podmíněné reprezentace dat, bylo přislíbeno sestavení „kalmyckého příběhu“, uceleného způsobu vnímání kalmycké situace v rámci Ruska s historických přesahem. Chatman dělí narativ na dvě složky, *co* a *jak*.²⁵⁵ První z nich je složka příběhová, zahrnující posloupný soubor reprezentovaných událostí, druhá je způsobem, jakým jsou události předkládány, aby bylo dosaženo patřičného efektu. Z aplikace narativně-diskurzivního přístupu na kalmycké téma vyplývá, že celkové vyznění „kalmyckého příběhu“ má za úkol předkládat kalmyckou historii ve vztahu k Rusku v podobě, která má značně obroušené konfliktní hrany, tíhne ke snaze nezdůrazňovat kolizní období deportace z let 1943-1957, pragmatické tendence v dřívějším vývoji, kdy Kalmyci na počátku 17. století brzdili vstup do Ruska v dobách jeho slabosti, a kdy Rusko zvažovalo jejich násilnou pacifikaci. Výsledkem tak je příběh o historicky založeném přátelství Kalmyků s ruským světem, který nenechává prostor pro pochybnosti ohledně správnosti současného stavu.

Podnětným může být při studiu kalmyckého narativu aplikace klasického pětifázového syžetového schématu v podobě expozice, kolize, krize, peripetie a katastrofy,²⁵⁶ které umožňuje v pochopení toho, jakým způsobem jsou z kalmycké minulosti vybírána data

255 CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurz*. Brno: Host 2008, s. 9.

256 Viz http://www.ped.muni.cz/weng/literatura/_items/items_all.html

k sestavení uceleného příběhu ve smyslu Turnera.²⁵⁷ Z reprezentovaného souboru dat, postaveného na kalmyckých i ruských zdrojích vyplývá zhruba následující dělení kalmycké historie mezi prvky jejich historického syžetu:

- **Expozice** – období vstupu, kdy je akcentován faktor *dobrovolnosti kalmyckého vstupu* do Ruska na základě diplomatických dohod.
- **Kolize** – období, kdy docházelo k profilování vzájemných vztahů, Rusko vyvíjelo tlak směřující k jejich úplnému podřízení své politice, Kalmyci oproti tomu využívali svých manévrovacích možností k odvrácení tohoto stavu.
- **Krize** – je spojena s momentem, kdy ruský tlak dosahoval svého vrcholu, a kdy v reakci většina Kalmyků opouští v 70. letech 18. století ruský stát, zánikem Kalmyckého chanátu v rámci Ruska a přechodem pod úplnou kontrolu centra.
- **Peripetie** – po nástupu sovětského režimu se krize postupně zažehňuje růstem autonomie, ovšem do nastoupeného vývojového trendu vstoupí mylná obvinění z kolaborace,²⁵⁸ ztráta statusu autonomní republiky a deportace Kalmyků, následované po čase rehabilitací a obnovou.
- **Katastrofa** – Krize SSSR a jeho rozpad umožnil Kalmykům *učinít volbu*, vyhlásit suverenitu a pokračovat v budování Kalmycka a Ruské federace. Následuje projekce budoucího rozvoje.

Lze samozřejmě učinit drobné změny v tom, jakým způsobem jsou některé události řazeny k fázím syžetu. Je nasnadě, že toto je současná podoba kalmyckého příběhu, jak je vyprávěn v kalmyckých zdrojích. Navíc s tím, že některé etapy jsou v tomto schématu záměrně potlačovány v duchu výše řečeného. Hlavní slovo má v tomto schématu první a poslední krok, tedy dobrovolný začátek vzájemných vztahů v úvodu a opětovné dobrovolné potvrzení svazku na jeho konci. Střed příběhu je při reprezentaci veden snahou být redukován na výplň, která byla na příčinnou a podmíněním budoucích událostí, které vyústily v opětovné nastolení harmonie. Další redukcí kalmyckého příběhu lze dojít k následujícímu schématu, v němž šipky označují příčinné vztahy:

257 TURNER, Mark. *Literární mysl*. Brno: Host, 2005, s. 14-20.

258 ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков*. Москва: «ЗелО» 1997, s. 298.

pozitivní úvod → peripetie²⁵⁹ → dnešní soulad

V této podobě kalmyckého příběhu jsou současně ustaveny základní premisy, z nichž lze budovat předpoklady dalšího vývoje, čímž se ke slovu hlásí Kermodova „časová integrace“, tedy pospojování vjemu přítomnosti, paměti minulosti a očekávání budoucnosti, které má za úkol ve vnímání časových úseků ustanovit časově a vývojově koherentní vzorec orientace. V podstatě tak lze na základě řečeného zachytit následující strukturální model minulost → současnost → budoucnost, jakým je pracováno s historickými daty v kalmyckém kontextu:

400 let míru v Rusku → dnešní kalmycké sebeurčení → budoucí blahobyt v rámci RF

Jedná se samozřejmě o silně redukované schéma, a v žádném případě není téma těmito závěry vyčerpáno. Právě naopak by zasloužilo zásadního rozšíření. Minimálně v podobě komparace práce s diskurzem a kolektivní paměti ve veřejném mediálním prostoru v ruském prostředí s jinými ruskými regiony, což by umožnilo například pochopit, proč se v Kalmycku výrazně daří legitimizovat popsány cestami společnou rusko-kalmyckou vizi, a proč v jiných regionech dochází ke konfliktům.

Na samotném závěru zbývá uvést několik slov i o kalmyčtině a kalmycké kultuře, kterým v textu nebyla věnována prioritní pozornost. Současný ústup kalmyckého jazyka, který se daří obracet jen s nepříliš věrohodnými výsledky, bude v budoucnu obtížné obrátit. Teprve další vývoj následujících let až desetiletí ukáže, nakolik budou snahy o revitalizaci kalmyčtiny jako živého jazyka úspěšné, stejně tak, jako se teprve ukáže, jak se bude dařit naplňovat představy obyvatel Kalmycka o zvyšování ekonomické výkonnosti a v souvislosti s ní očekávaného nárůstu životní úrovně širokých vrstev obyvatel.

V roce 2009 bylo v Kalmycku oslaveno výročí 400 let od oficiálního vstupu do struktury Ruska a nic nenaznačuje, že by tento dlouholetý, historicky založený svazek měl být v nadcházejícím období ohrožen.

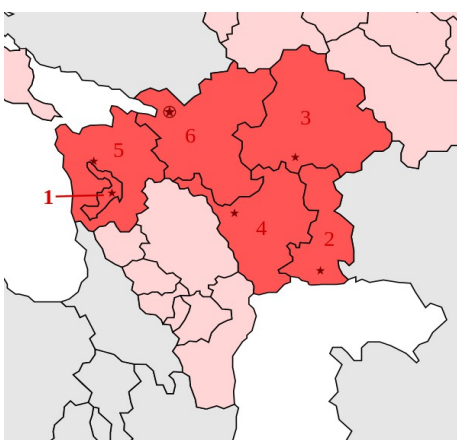
²⁵⁹ V Kermodově duchu se peripetie na tomto místě rozumí jakožto „nepotvrzení následované souladem“, KERMODE, Frank. *Smysl konců*. Brno: Host, 2007, s. 24.

VIII

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Umístění Kalmycka v rámci Ruské federace²⁶⁰

- č. 1 Adygejsko
- č. 2 Astrachaňská oblast
- č. 3 Volgogradská oblast
- č. 4 Kalmycko
- č. 5 Krasnodarský kraj
- č. 6 Rostovská oblast

Příloha č. 2: Umístění Kalmycka v rámci Jižního federálního okruhu Ruské federace²⁶¹

Příloha č. 3: Areál severního Kavkazu a delty Volhy doplněný o místopisné názvy.²⁶²

260 Převzato z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kalmykia_in_Russia.svg#mediaviewer/File:Kalmykia_in_Russia.svg (stav k 3.3. 2015)

261 Převzato z: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Southern_Federal_District_%28numbered%29.svg (stav k 3.3. 2015)

262 Převzato z: <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1487735> (stav k 3.3. 2015)

Příloha č. 4: Vlajka Kalmycké republiky²⁶³

Příloha č. 5: Státní znak Kalmycké republiky²⁶⁴

Příloha č. 6: šachový altán v asijském stylu v centru Elisty²⁶⁵

Příloha č. 7: Vlevo pagoda s modlitebními mlýnky před budovou kalmyckého parlamentu, sídla prezidenta a vlády.

263 Převzato z: https://ru.wikipedia.org/wiki/Флаг_Калмыкии#/media/File:Flag_of_Kalmykia.svg (Stav k 26.4. 2015)

264 Převzato z: https://ru.wikipedia.org/wiki/Герб_Калмыкии (Stav k 26.4. 2015)

265 Archiv autora. Všechny následující fotografické přílohy jsou z téhož zdroje.

Příloha č. 8: Lámaistický chrám na okraji Elisty. V době pobytu dalajlámy na území Kalmycka se jedná o jeho sídlo

Příloha č. 9: Modlitební vlaječky obklopující ozdobné mohyly lámů jsou neoddělitelnou součástí kalmycké stepi.

Příloha č. 10: ozdobná brána v asijském stylu v elistském parku

Příloha č. 11: Hlavní chrám Kalmycka v centru Elisty. Vybudován v novodobé historii.

IX

LITERATURA A ZDROJE

Publikace:

АКСЕНОВА, Мария. *Энциклопедия для детей. Человечество. XXI век.* Москва: Мир энциклопедий Аванта + 2006. ISBN 978-5-98986-019-9

БАСХАЕВ, А. Н., *История Калмыкии и калмыцкого народа с древнейших времён до конца XX века.* Элиста: Калмыцкое книжное издательство 2012. ISBN 978-5-94587-510-4.

БИЧУРИН, Н.Я. *Историческое обозрение ойратов или калмыков с XV столетия до настоящего времени.* Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1991.

ВЬЮНОВ, МАНЬКО, ЧУДНОВА (eds.). *Россия на рубеже XX – XXI веков.* Москва: ИКАР 2011. ISBN: 978-5-7974-0261-9

ИЛЮМЖИНОВ, МАКСИМОВ. *Калмыкия на рубеже веков.* Москва: «ЗелО» 1997. ISBN: 5-86483-0372

ИЛЮМЖИНОВ, К.Н. *Калмыкия сделала выбор.* Элиста: Издательство «Зареалье» 1995.

МАКСИМОВ, К.Н. *Калмыкия - субъект Российской Федерации.* Москва: «Республика» 1995. ISBN: 5-250-02538-2

МАКСИМОВ, К.Н.; НАБЕРУХИН, А.И. *Советская Калмыкия в составе СССР.* Элиста: Калмыцкое книжное издательство 1983.

КИЧИКОВ, М.Л. *Исторические корни дружбы русского и калмыцкого народов*
Образование калмыцкого государства в составе России. Элиста: Калмыцкое книжное издательство, 1966.

ОРЛОВ, ГЕОРГИЕВА, ГЕОРГИЕВ, СИВОХИНА. *История России.* Москва: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова 2012. ISBN: 978-5-392-04703-1

ПАЛЬМОВ, Н.Н. *Этюды по истории приволжских калмыков.* Астрахань 1929.

ПОЛЯН, П.М. *Не по своей воле... История принудительных миграций в СССР.* Москва: О.Г.И. 2001.

УБУШАЕВ, В.Б. *Калмыки: выселение и возвращение. 1943-1957 гг.*

Элиста: «Санан» 1991.

ЦЮРЮМОВ, А. В. *Калмыцкое ханство в составе России: проблемы политических взаимоотношений*. Элиста: Джангар 2007.

ЭРДНИЕВ, МАКСИМОВ. *Калмыки*. Элиста: ЗАОр НПП «Джангар» 2000. ISBN: 978-5-7539-0575-8

ARNASSON, J.P. *Civilizační analýza*. Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR 2009. ISBN 978-80-7007-307-0

BAUMAN, Zygmunt. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství 2006. ISBN 80-86429-11-3

BERĎAJEV, N.A. *Ruská idea*. Praha: OIKOYMENH 2003. ISBN: 80-7298-069-6; v ruském originále БЕРДЯЕВ, Н.А. *Русская идея*. Санкт-Петербург: Азбука-Аттикус 2012. ISBN 978-5-389-03511-9

BURKE, Peter. *Co je to kulturní historie?* Praha: Dokořán 2011.

CHATMAN, Seymour. *Příběh a diskurz*. Brno: Host 2008. ISBN 978-80-7294-260-2

DORDZIEVA, Yulia. *Problematika kolaborace v Rusku za 2. světové války a koncept viny potrestaných národů: Příčiny deportace Kalmyků*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014.

EICHLER, Jan. *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Agentura vojenských informací a služeb 2006. ISBN 80-7278-326-2

FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*. Brno: Nakladatelství L. Marek 2004. ISBN 80-86263-53-3

GORBAČOV, M.S. *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha: Nakladatelství svoboda 1987.

HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: SLON 2009. ISBN 978-80-7419-016-2

HUBINGER, HOZÁK, POLIŠENSKÝ. *Národy celého světa*. Praha: Mladá Fronta 1985.

HUNTINGTON, Samuel P. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers 2001. ISBN 80-86182-49-5

KERMODE, Frank. *Smysl konců*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-250-3

KOPECKÝ, HAVRÁNEK, HORÁLEK. *Velký rusko-český slovník*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1952-1964.

KREJČOVÁ, Olga. *Pohádka o bílém býčkoví*. Praha: Albatros 1989.

KŘEJČOVÁ, Olga. *Pohádka o šťastném chánství*. Praha: Albatros 1984.

- KUNDERA, Milan. *Nesnesitelná lehkost bytí*. Praha: Atlantis 2007. ISBN: 80-7108-281-3
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Antropologie a problémy moderního světa*. Praha: Karolinum 2012. ISBN 978-80-246-2098-5
- SLAVÍK, Jan. *Leninova vláda (1917-1924)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009. ISBN 978-80-7106-978-2
- ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha: SLON 2009. ISBN 978-80-86429-83-0
- ŠATAVA, Leoš. *The Kalmyk Language Revitalization Efforts: Ethnic Identity and Language Attitudes of Young People in the Republic of Kalmykia (Russia)*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2014. Praha: Univerzita Karlova 2014.
- ŠATAVA, Leoš. *Etnická identita a jazykové postoje mládeže v Kalmycké republice (Rusko)*. In: *Český lid* 96, č. 3, 2009. Etnologický časopis. Praha: Etnologický ústav 2009.
- ŠATAVA, Leoš. *Kolik je Čechů, Velšanů, Kalmyků...? K problematice početních údajů o etnicitě*. In: *Studia Ethnologica Pragensia* 1/2011. Praha: Univerzita Karlova 2011.
- ŠVANKMAJER, VEBER, SLÁDEK, MOULIS, DVOŘÁK. *Dějiny Ruska*. Praha: NLN 2004. ISBN: 80-7106-658-3
- TUCKER, R.C. *Stalin*. Praha: Nakladatelství Dialog 1995. ISBN 80-85843-27-7
- TURNER, Mark. *Literární mysl*. Brno: Host, 2005. ISBN 80-7294-130-5
- TROCKIJ, L.D. *Zrazená revoluce /Co je Rusko a kam spěje/*. Brno: Doplněk 1995. ISBN 80-85765-30-6
- WALLERSTEIN, Immanuel. *Evropský univerzalismus. Rétorika moci*. Praha: SLON 2008. ISBN 978-80-86429-81-6
- WHITE, Hayden. *Tropika diskurzu. Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum 2010. ISBN 978-80-246-1123-5
- WOLF, Josef. *Abeceda národů*. Praha: Horizont 1984.
- Základy marxismu-leninismu*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury 1961.

Webové stránky:

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/1185966822-na-cestech/212562260120024-na-cestech-po-kalmycku/>

<http://www.kvkli.cz/de/component/content/article/16-kalendar-udalosti/ostatni/79-79-kalmyci-znami-a-neznami.html>

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kalmycko>

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kalmykov%C3%A9>

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kalmykia_in_Russia.svg#mediaviewer/File:Kalmykia_in_Russia.svg

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Southern_Federal_District_%28numbered%29.svg

<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1487735>

http://statrk.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/statrk.ru/statistics/population/

<http://www.gks.ru/>

http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm

<http://www.hedvabnastezka.cz/diskuse/rusko/kalmycko/>

<http://demoscope.ru/weekly/znani/polian/polian.html>

https://ru.wikipedia.org/wiki/Флаг_Калмыкии#/media/File:Flag_of_Kalmykia.svg

https://ru.wikipedia.org/wiki/Герб_Калмыкии

http://gov.kalmregion.ru/component/content/article/4826#_Toc280649496

http://gov.kalmregion.ru/component/content/article/4826#_Toc280649494

http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_10.php

<http://www.vesti.ru/videos/show/vid/638944/#>

http://www.ped.muni.cz/weng/literatura/_items/items_all.html